

به نام خداوند بخشنده مهربان

درسنامه و نکات مهم و کلیدی درس اول

تاریخ معاصر ایران کلیه رشته ها (به استثنای رشته های ادبیات و معارف اسلامی)

اداره کل آموزشی و پرورشی استان سیستان و بلوچستان

ناحیه یک زاهدان دبیر: غلامعلی ابراهیمی سال تحصیلی: ۱۴۰۰-۱۳۹۹

درس اول حکومت قاجار از آقا محمدخان تا محمدشاه

اهداف کلی درس :

در این درس ابتدا با شکل گیری سلسله ی قاجار ، جنگ های ایران و روسیه ، تداوم تلاشهای استعمارگران ، جنگ هرات آشنا می شوید. معاهده ارزنة الروم بحث پایانی درس خواهد بود.

بنیاد سلسله ی قاجار

ایل قاجار از ترکمانان بود و در زمان مغولان به ایران کوچ کرد. ایل قاجار در شمار ایل هایی بود که هنگام تشکیل سلسله ی صفوی به یاری شاه اسماعیل پرداخت و در جرگه ی قزلباش ها در آمد.

نادرشاه میانه ی خوبی با قاجارها نداشت. زیرا آنان مدافع حکومت صفوی بودند. رهبر قاجارها (محمدحسن خان) بر سر دستیابی به قدرت جان خویش را از دست داد، فرزندش آقامحمدخان به اسارت کریم خان زند در آمد و حکومت به خاندان زند انتقال یافت.

با مرگ کریم خان، آقامحمدخان از دربار گریخت و با غلبه بر لطفعلی خان (آخرین فرمانروای زندیه) حکومت را به دست گرفت.

پایه گذار حکومت قاجاریه : آقامحمدخان سال تاسیس : ۱۱۷۴ تا ۱۳۰۴ هجری شمسی
پایتخت : تهران مدت زمان حکومت : تقریباً ۱۳۰ سال

تلاش برای اعاده ی حاکمیت ایران بر قفقاز

قاجارها زمانی به قدرت رسیدند که ایران در گیر رقابتهای دولتهای اروپایی شده بود.

امپراتور روسیه (کاترین کبیر) و جانشینانش می خواستند بر گرجستان که تحت حاکمیت مسیحیان بود و خان نشین های قفقاز که تحت کنترل مسلمانان بود، استیلای کامل

خود را برقرار سازد. این در حالی بود که این سرزمین ها زمانی تحت حاکمیت صفویه قرار داشت و آقامحمدخان مدعی آن بود. او برای اعمال حاکمیت دوباره بر ایالت‌های شروان و گرجستان که در دوره زندیه به زیر سلطه ی روس ها رفته بودند، دست به تلاش هایی زد.

او توانست تفلیس را از دست روسها باز پس گیرد. (سال ۱۱۷۴ ش)

آقامحمدخان بعدا در لشکرکشی به قفقاز توسط عده ای از همراهانش به قتل رسید.

هجوم سیاسی _ نظامی استعمارگران اروپایی به ایران

جنگ های ایران و روسیه (دوره اول : از سال ۱۱۸۲ تا ۱۱۹۱ ش)

با قتل آقامحمدخان در قفقاز در نیروی نظامی ایران هرج و مرج به وجود آمد.

فتحعلی شاه (برادر زاده و جانشین آقامحمدخان) در شرایطی به حکومت رسید که روسها پی در پی ابتدا گرجستان و سپس ایالت‌های دیگر را مورد تاخت و تاز قرار داد، و باعث بروز دوره ی اول جنگ های ایران و روسیه شد.

جنگ های دوره ی اول ایران و روسیه باعث بسته شدن معاهده گلستان شد.

مفاد عهدنامه گلستان :

الف) ایران حاکمیت روسیه را بر ولایت هایی که تا آن زمان اشغال کرده بود به رسمیت شناخت. به این ترتیب ایالات داغستان و گرجستان و شهرهای باکو، دربند، شیروان، قره باغ، شکی، گنجه، موقان و قسمت بالای طالش به روسیه واگذار شد.

ب) حق کشتی رانی در دریای خزر از ایران سلب گردید.

ج) روسیه نیابت سلطنت عباس میرزا را در ایران به رسمیت شناخت و رساندن او به سلطنت را تعهد کرد.

هجوم سیاسی _ نظامی دولتهای استعمارگر اروپایی، زمینه ساز بیداری اسلامی در ایران شد.

عواملی که باعث شد جنگ به نفع روسیه خاتمه یابد عبارتند از :

الف) ضعف و غفلت فتحعلی شاه و دربارش

ب) خیانت انگلیس به ایران

علل شروع دوره دوم جنگ های ایران و روسیه:

۱) بدرفتاری روس ها با ساکنان ولایت هایی که طبق عهدنامه گلستان به آن کشور واگذار شده بود.

۲) نارضایتی مردم ایران از مفاد عهدنامه گلستان

۳) در معاهده گلستان خط مرزی ایران و روسیه مبهم بود.

جنگ های دوره دوم ایران و روسیه از سال ۱۲۰۴ تا ۱۲۰۶ ش بطول انجامید.
جنگ های دوره دوم ایران و روسیه با عهدنامه ترکمانچای به پایان رسید.

مفاد عهدنامه ترکمانچای :

۱) ایروان و نخجوان و بخشی از دشت مغان از ایران جدا و به روسیه تعلق گرفت.

۲) ایران متعهد به پرداخت ۵ میلیون تومان غرامت به روسیه شد.

۳) برقراری حق کاپیتولاسیون بر ایران تحمیل گردید.

دولت هایی که در ایران برای کسب منافع به رقابت پرداختند: روسیه، فرانسه و انگلستان

امپراتور فرانسه (نپلئون بناپارت) که از حمله ی مستقیم به انگلیس ناتوان بود، قصد داشت با تصرف مستعمره های انگلیس، این کشور را شکست دهد.

مهم ترین مستعمره انگلیس، هندوستان بود؛ که دسترسی به آن، از راه ایران امکان پذیر بود.

نپلئون بناپارت به همین منظور با ایران عهدنامه ای بنام ((فین کن اشتاین)) منعقد کرد.

مفاد عهدنامه فین کن اشتاین (ایران و فرانسه) :

۱) فرانسه متعهد شد که ایران را در جنگ با روسیه کمک کند.

۲) ایران متعهد شد برای حمله به متصرفات انگلیس در هند، با افغان ها و قبایل هرات و قندهار متحد شود و به انگلیس اعلان جنگ دهد.

۳) در صورتی که نپلئون بر لشکرکشی به هندوستان قرار گیرد، اجازه ی عبور لشکر او از ایران به آن کشور داده شود.

از آنجا که همه ی استعمارگران به دنبال منافع خود بودند و نه دوستی دایمی با ایران، پس از آنکه نپلئون با تزار روسیه عهدنامه ((تیلسیت)) را بست، تعهدات خود نسبت به ایران را زیر پا گذاشت؛ و دربار ایران که از فرانسه ناامید شده بود، به انگلستان روی آورد.

عهدنامه تیلسیت بین دولت های فرانسه و روسیه بسته شد.

روابط ایران و انگلستان:

انگلستان، ایران را در برابر تهاجم به مستعمره های خود در هندوستان سد محکمی می دانست، و علاقه مند نفوذ در دربار ایران بود.

معاهده مجمل در سال ۱۱۸۷ ش بین ایران و انگلستان منعقد گردید، انگلستان تعهد کرد هرگاه نیروی نظامی دولت های اروپایی به ایران حمله کنند، نیروی نظامی در اختیار ایران قرار دهد، و یا در عوض آن به دولت ایران کمک مالی کند.

عهدنامه های مجمل و مفصل بین دولت های ایران و انگلستان بسته شد.

تعهدات ایران نسبت به انگلستان در عهدنامه مفصل :

۱. قبول حکمیت نماینده انگلیس در اختلاف های مرزی خود با روسیه
۲. خودداری از بستن قرارداد با روسیه یا هر دولت سومی که دشمن انگلیس باشد.
۳. استخدام نکردن افسر و افراد نظامی برای آموزش سپاه ایران (از کشورهایی که با انگلستان روابط دوستانه ندارند)

تعهدات انگلستان نسبت به ایران در عهدنامه مفصل :

۱. اگر دولت ثالثی به خاک ایران تعرض کند، انگلستان در صورت امکان از کمک و مساعدت به ایران خودداری نکند.
۲. انگلستان از کمک به سرکشان و شاهزادگانی که علیه تاج و تخت پادشاه قاجار قیام کنند، خودداری کند.

جنگ هرات

شهر هرات دروازه ی هندوستان شمرده می شد، و در آن زمان جزء ایران بود. حکمران آنجا (کامران میرزا) با تحریک انگلستان علیه حکومت مرکزی ایران شورش کرده بود.

فتحعلی شاه برای جبران شکست های خود در برابر روس ها متوجه شرق ایران و باز پس گیری هرات شد. او عباس میرزا (ولیعهد خویش) را به سوی هرات روانه کرد. ولی عباس میرزا قبل از انجام ماموریت فوت کرد.

روس ها ایران را در حمله به هرات تشویق می کردند زیرا از سویی با انگلیس رقابت داشتند و به خطر افتادن مستعمره های انگلیس در هند را به مصلحت خود می دانستند. از سوی دیگر، مشغولی ایران در جنگ هرات را مایه ی فراموشی ایالت های از دست رفته ی شمالی ایران می دانستند.

پس از مرگ فتحعلی شاه محمد میرزا (فرزند عباس میرزا) به پادشاهی رسید. محمدشاه صدراعظم شایسته خود میرزا ابوالقاسم قائم مقام فراهانی را به قتل رساند.

کامران میرزا حاکم هرات دوباره در زمان محمدشاه اقدام به محاصره هرات کرد. انگلستان تلاش های زیادی کرد که ایران را از حمله به هرات باز دارد. اما محمدشاه به دخالت های انگلیس اعتراض کرد و روابط ایران و انگلیس قطع شد.(۱۲۱۷ش)

انگلستان سرانجام جزیره خارک را اشغال کرد و تهدید کرد در صورت ادامه ی محاصره هرات ، در خاک ایران پیشروی خواهد کرد. در نتیجه محمدشاه که توان مقابله با انگلیس را نداشت دست از محاصره هرات برداشت.

معاهده دوم ارزنه الروم بين دولت های ایران و عثمانی بسته شد.

دو کشور ایران و عثمانی، از زمان حکومت صفویه با یکدیگر اختلاف داشتند. دولتهای استعمارگر به این اختلافات دامن زده و جنگ میان دو کشور مسلمان را به نفع خویش می دانستند. در زمان محمدشاه این اختلافات افزایش یافت. سرانجام مذاکراتی در شهر ارزنه الروم بین دولت ایران و عثمانی و با حضور نمایندگان روسیه و انگلیس برای حل اختلافات مرزی انجام شد.

نماینده ایران در مذاکرات ایران و عثمانی در عهدنامه ارزنه الروم میرزا تقی خان فراهانی (امیرکبیر) بود.

مفاد عهدنامه ی دوم ارزنه الروم:

- ۱) ایران از ادعاهای خود درباره ی بعضی مناطق، از جمله سلیمانیه دست بر داشت.
- ۲) دولت عثمانی، حاکمیت ایران بر خرمشهر و ساحل چپ اروند رود، کشتی رانی در این رودخانه ، را به رسمیت شناخت.
- ۳) دولت عثمانی متعهد شد که از آزار و اذیت زائران ایرانی عتبات عالیات جلوگیری کند.
- ۴) دولت عثمانی تعهد کرد تسهیلات لازم را برای بازرگانان کشور ما در آن سرزمین ، فراهم آورد.

نمونه سوال های درس اول

- ۱) ایل قاجار از ترکمانان بود و در زمان تیموریان به ایران کوچ کرد.
 غلط صحیح
- ۲) در پایان جنگ های دوره ی اول ایران و روسیه عهدنامه گلستان بسته شد.
 غلط صحیح
- ۳) عهدنامه فین کن اشتاین بین دولت ایران و ..... بسته شد.
- ۴) نماینده ایران در عهدنامه ارزنه الروم دوم ایران و عثمانی، ..... بود.
- ۵) عهدنامه ی ترکمانچای بین دولت های ایران و روسیه در زمان کدام پادشاه قاجار بسته شد؟
 الف) آقامحمدخان ب) ناصرالدین شاه ج) محمدشاه د) فتحعلی شاه
- ۶) عهدنامه تیلسیت بین کدام دولتها منعقد گردید؟
 الف) انگلیس و ایران ب) روسیه و فرانسه ج) فرانسه و ایران د) فرانسه و انگلیس
- ۷) دو مورد از مفاد عهدنامه گلستان را ذکر کنید.
- ۸) علل شروع دوره ی دوم جنگ های ایران و روسیه را بنویسید؟

۹) مفاد عهدنامه ترکمانچای را بنویسید؟

۱۰) چرا روس‌ها ایران را به لشکرکشی به سوی هرات تشویق می‌کردند؟

۱۱) تعهدات دولت عثمانی در عهدنامه ارزنه‌الروم دوم نسبت به ایران کدامند؟

۱۲) دو مورد از مفاد عهدنامه ترکمانچای را به دلخواه ذکر کنید.

پیروز و سربلند باشید

کانال تخصصی "تاریخ من"

@tarikheman3

تاریخ

کانال تخصصی "تاریخ من"

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تهیه و تنظیم:
ماندانا فرهمند
دیر تاریخ

سال تحصیلی:
۹۹-۱۴۰۰

کانال تخصصی تاریخ من @tarikheman3

درس دوم

دوران ناصرالدین شاه

دوران طولانی سلطنت ناصر الدین شاه با چند موضوع شناخته می شود:

کتاب تلگرافی تاریخ من @taniKhemani

ناصر الدین شاه

۱. قتل صدراعظم دانشمند و ایران دوست، میرزا تقی خان امیر کبیر، به تحریک فاسدان و بدخواهانی که منافعشان به خطر افتاده بود.

۲. آشنایی تدریجی گروهی از ایرانیان با پیشرفت های اروپاییان.

۳. واگذاری امتیازات اقتصادی و فرهنگی به بیگانگان؛ نظیر امتیاز رویتر، امتیاز لاتاری و امتیاز خرید و فروش تنباکو.

صدارت امیر کبیر

✓ پس از مرگ محمد شاه، فرزند شانزده ساله اش، ناصرالدین میرزا، به سلطنت رسید. او امیر کبیر را به صدارت برگزید.

✓ میرزا تقی خان فراهانی ملقب به امیر کبیر از شخصیت های استقلال طلب و میهن دوست تاریخ معاصر ایران به شمار می آید. او در دوران زندگی سیاسی خود، چه قبل از صدارت و چه در زمان کوتاه صدارت، برای حفظ تمامیت ارضی و مبارزه با دخالت بیگانگان، تلاش زیادی کرد. در روزگار او، سیاست داخلی و خارجی ایران به شدت تحت تأثیر دولت های بیگانه، به ویژه روسیه و انگلیس قرار داشت، و کار امیر کبیر در اتخاذ سیاست مستقل، بسیار دشوار و تحسین برانگیز بود.

میرزا تقی خان امیر کبیر

کتاب تلگرافی تاریخ بن @TariqHeman3

❖ امیر کبیر از مردان بزرگ تاریخ ایران است. او با ارادهٔ استوار به اصلاح امور پرداخت و در مدت سه سال و سه ماه صدارت، اقدام های بزرگی انجام داد. که به گوشه ای از آنها اشاره می شود:

1

لغو لقب های طولانی و بی معنی، و اکتفا به کلمهٔ جناب، حتی نسبت به مقام صدارت.

2

منع رشوه خواری، و برقراری حقوق ثابت برای مأموران دولت.

3

فرستادن شاگردانی به اروپا، برای کسب مهارت ها و دانش های جدید.

4

استخدام معلمان و استادان خارجی، به ویژه از کشورهایی غیر از انگلیس و روس.

5

ترجمهٔ کتاب، نشر روزنامه.

6

تأسیس مدرسه عالی در تهران و ارائه طرح مدرسه دارالفنون؛ که پس از برکناری او شروع به کار کرد.

7

جلوگیری از دخالت نمایندگان خارجی در امور داخلی ایران.

8

دفع فتنه سالار در خراسان، و فرقه بابیه.

9

تقویت ارتش ملی کشور.

10

تلاش در جهت استقلال اقتصادی و توسعه صنعتی ایران.

مدرسه دارالفنون

فکر کنید و پاسخ دهید:

به نظر شما هدف امیرکبیر از مقابله با دخالت نمایندگان دولت‌های خارجی در امور داخلی ایران چه بود؟

بیشتر بدانید

یکی از ترفندهای استعمار برای از بین بردن بنیان‌های اعتقادی و فرهنگی کشورهای اسلامی، به وجود آوردن فرقه‌های منحرف مانند مسلک بابی در دوره محمدشاه و فرقه بهایی در دوره ناصری، در ایران بود. سیدعلی محمد باب، رهبر فرقه گمراه و منحرف بابیه، که ابتدا ادعا می‌کرد باب، یعنی واسطه میان امام زمان (عج) و مردم است، در نهایت مدعی پیامبری و آوردن دین جدید شد. او پس از آنکه در مجلس مناظره نتوانست از ادعاهای واهی خود دفاع کند، توسط علمای شیعه تکفیر گردید. وی در زمان ناصرالدین شاه در قلعه چهریق آذربایجان زندانی بود؛ و پس از سرکوب اغتشاش‌های بایان در مازندران و زنجان، به دستور امیرکبیر، به اتفاق یکی از همراهانش، در میدان صاحب‌الزمان (عج) تبریز اعدام شد.^۲

واگذاری امتیازات به بیگانگان

کشورهای اروپایی با برده داری گسترده و ثروت حاصل از غارت ملت های آسیایی و آفریقایی، توانستند شرایط اقتصادی و اجتماعی برای انقلاب علمی و صنعتی را فراهم کرده و به جهشی در رشد اقتصادی دست پیدا کنند. در نتیجه، به بازارهای مصرف و مواد اولیه ارزان قیمت نیاز داشتند. بنابراین، دولت های استعماری، روز به روز بر نفوذ خود در کشورهای دیگر می افزودند. دولت ایران، به ویژه از عهد ناصر الدین شاه، که با هزینه های سرسام آور خوش گذرانی ها و مسافرت های او به اروپا رو به رو بود، با واگذاری امتیازات به دولت های استعماری، سعی در تأمین این مخارج داشت. در زمان او ده ها امتیاز اقتصادی به بیگانگان واگذار شد که سهم روسیه و انگلستان بیش از سایر کشورها بود.

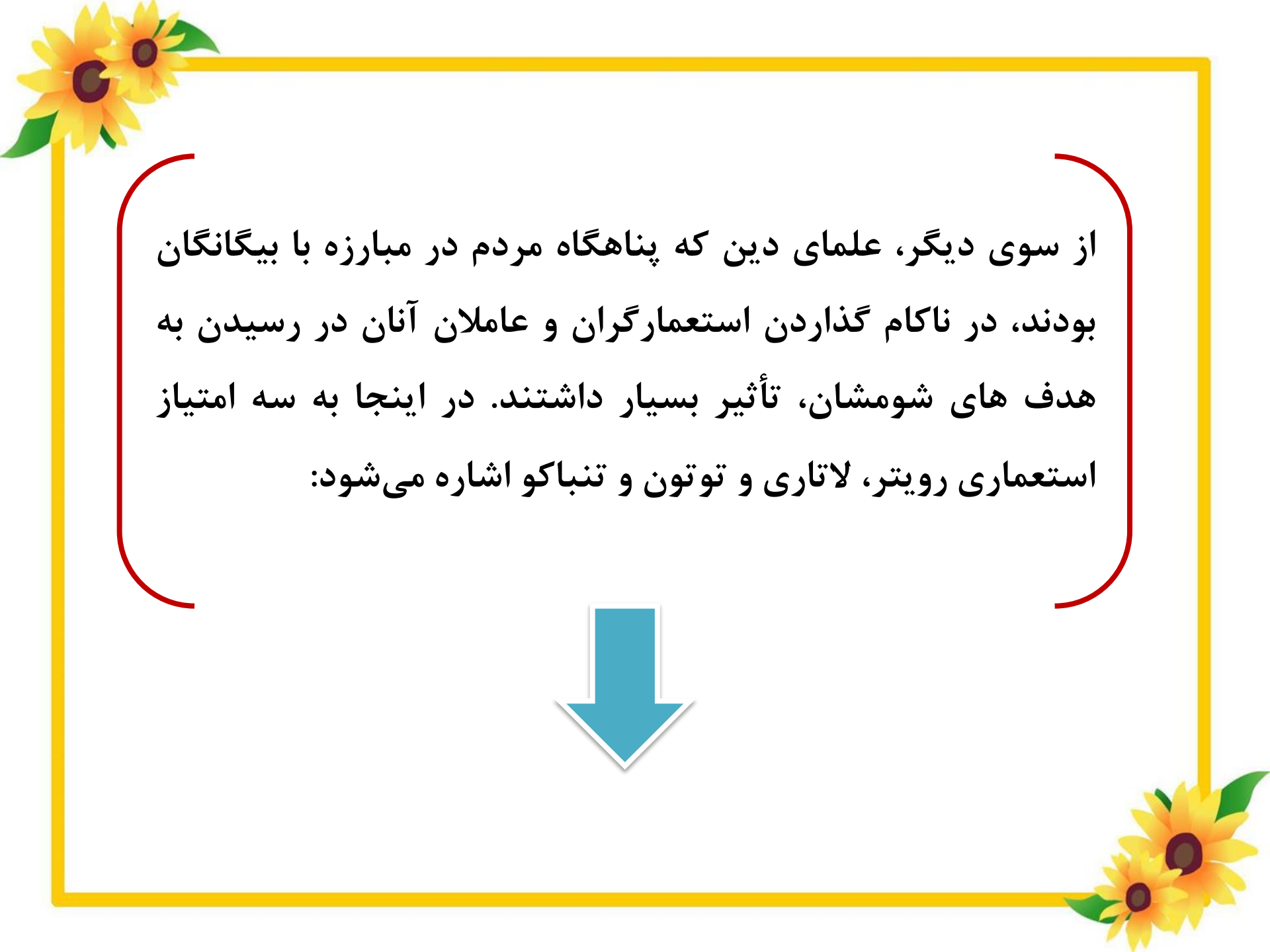

میرزا املکم خان

✓ در نتیجه واگذاری این امتیازات، ثروت و دارایی ایران (معادن، جنگل ها، صنایع، گمرکات، بنادر، شیلات و...) که پشتوانه کشور و متعلق به نسل حاضر و آینده بود به تراج رفت.

✓ بی تردید افرادی که زیر نفوذ این دولت های استعماری بودند، در دادن این امتیازها نقشی چشمگیر داشتند. همچنان که میرزا حسین خان سپهسالار و میرزا ملکم خان، عاملان اصلی واگذاری امتیاز رویترو و امتیاز لاتاری به دولت استعماری انگلیس بودند.

از سوی دیگر، علمای دین که پناهگاه مردم در مبارزه با بیگانگان بودند، در ناکام گذاردن استعمارگران و عاملان آنان در رسیدن به هدف های شومشان، تأثیر بسیار داشتند. در اینجا به سه امتیاز استعماری رویترا، لاتاری و توتون و تنباکو اشاره می شود:

امتیاز رویترا

□ این امتیاز در زمان ناصرالدین شاه (۱۲۵۰ ش. / ۱۸۷۲ م.) با تلاش میرزا حسین خان سپهسالار صدر اعظم وقت و همکاری میرزا ملکم خان به یک یهودی به نام بارون جولپوس دو رویترا واگذار شد. به موجب قرارداد رویترا، حقّ احداث راه آهن و تراموا و بهره برداری از کلیهٔ معادن و منابع ایران به جز طلا و نقره و سنگ های قیمتی، نیز بهره برداری از جنگل ها و احداث قنات ها و کانال های آبیاری به مدت هفتاد سال و ادارهٔ گمرک ها و حقّ صدور همه نوع محصولات انگلیسی به ایران، به مدت بیست و پنج سال به رویترا واگذار شد. در مقابل، رویترا تنها مبلغ دویست هزار لیره برای تأمین هزینه های سفر ناصرالدین شاه به اروپا به صورت وام پرداخت کرد.

بیشتر بدانید

وقتی خبر اعطای این امتیاز منتشر شد، شگفتی و حیرت بسیاری را برانگیخت. به طوری که لرد کرزن یکی از مأموران امپراتوری انگلیس در هند و خاورمیانه، دربارهٔ این امتیاز نوشت: «عجیب ترین امتیازی که در طول تاریخ نظیر ندارد و به موجب آن، تمام منابع طبیعی کشوری به یک خارجی تسلیم گشته است».^۱

❖ واگذاری امتیاز رویترا، اعتراض و مخالفت علما را برانگیخت؛ چراکه در صورت اجرای آن امتیاز، زمینهٔ سلطهٔ کامل انگلستان بر ایران همچون هند فراهم می آمد. آیت الله حاج ملاعلی کنی، مجتهد بزرگ تهران، رهبری مخالفان را بر عهده داشت. ایشان علاوه بر امتیاز رویترا، با میرزا حسین خان سپهسالار، صدر اعظم وقت نیز مخالف بود؛ زیرا سپهسالار آشکارا تقلید از قوانین، اصول زندگی و مدنیت غربی را در پیش گرفته بود و ناصرالدین شاه را به اجرای سیاست های خود ترغیب می کرد. روس ها نیز ز منافع سرشاری که این قرارداد برای رقیب آنها داشت، ناراضی بودند و خواستار لغو آن شدند. سرانجام ناصرالدین شاه مجبور به لغو امتیاز شد. همچنین میرزا حسین خان سپهسالار را از صدارت برکنار کرد. رویترا که امتیاز بزرگی را از دست داده بود به تلاش برای جبران این خسارت پرداخت و در نهایت موفق شد امتیاز بانک شاهنشاهی را به مدت شصت سال، از شاه بگیرد.

برگی از تاریخ

آیت‌الله حاج‌ملاعلی کنی

آیت‌الله ملاعلی کنی ملقب به رئیس‌المجتهدین (۱۱۸۴ - ۱۲۶۷ ش.) از علمای معروف و مبارز ایران در قرن سیزدهم و اوایل قرن چهاردهم

وی از شاگردان شیخ مرتضی انصاری بود که با وجود رابطه خویش با دولتمردان عصر ناصری، از سیاست‌های دولت در سپردن امور به میرزا ملکم‌خان ارمنی و تأسیس فراموشخانه توسط وی انتقاد می‌کرد و آن را موجب ویرانی دین و دولت می‌دانست.

آیت‌الله کنی از مخالفان جدی اصلاحات غرب‌گرایانه سپهسالار نیز بود و آن را موجب مناهی و محرمات و مخالفت شریعت و دین و برهم خوردن نظم اجتماعی و در نهایت وابستگی و تحت‌الحمایگی ایران می‌دانست. آیت‌الله کنی از مخالفان سرسخت قرارداد استعماری رویتر بود و آن را زیانبار می‌دانست و با هوشمندی سیاسی تحسین‌برانگیزی مقاصد انگلیس را از تحمیل چنین قراردادهای استعماری افشا می‌کرد. وی نامه‌های مختلفی در این زمینه به ناصرالدین‌شاه نوشت. عاقبت در ۱۲ مهر ۱۲۶۷ ش در هشتاد و شش سالگی درگذشت و در جوار مرقد حضرت عبدالعظیم حسنی (ع) به خاک سپرده شد.

امتیاز لاتاری

در سال ۱۲۶۷ش میرزا ملکم خان (معروف به ناظم الدوله) که خود را از روشنفکران مخالف استبداد و مدافع قانون می‌شمرد، ناصرالدین شاه را قانع کرد که امتیاز تأسیس قمارخانه (لاتاری) را، بدون ذکر نام صاحب امتیاز، به او واگذار کند. در آن امتیاز نامه شرط شده بود که میرزاملکم خان بدون اجازهٔ نهایی شاه آن را به کسی انتقال ندهد. اما او در ازای دریافت چهل هزار لیره، آن را به یک کمپانی انگلیسی واگذار کرد. پس از آشکار شدن امتیاز لاتاری، علمای دینی ایران با اعلام حرام بودن لاتاری به عنوان یک قمار، انگلیسی‌ها را در دستیابی به منافع آن ناکام گذاشتند. شاه و دربار نیز وقتی متوجه سوء استفادهٔ ملکم خان از این امتیاز شدند، از همان تاریخ او را از تصدی به کلیهٔ مقام‌های مهم دولتی محروم کردند و سهام داران شرکت سرمایه‌گذاری، ملکم خان را به تقلب و کلاهبرداری متهم و از وی به مراجع قانونی شکایت کردند.

بیشتر بدانید

میرزاملکم خان در سال ۱۲۳۷ش به پیروی از لژهای فراماسونری اروپایی، در ایران اقدام به تأسیس فراموش‌خانه (نوع ایرانی فراماسونری) کرد. او با استفاده از موقعیت تدریس در دارالفنون، عده‌ای از دانش‌آموزان آن مرکز را به عضویت فراموش‌خانه در آورد. ملکم خان ایرانیان را فاقد شعور می‌دانست، و با عبارتهایی زننده و توهین‌آمیز از مردم ایران سخن می‌گفت. او معتقد بود که باید بدون هیچ دخل و تصرفی، در همه چیز از غرب تقلید کرد.^۱

نهضت تحریم تنباکو؛ نخستین حرکت مردمی فراگیر بر ضد استعمار

یکی از امتیازاتی که در دوره قاجار به دولت استعماری انگلیس واگذار شد، انحصار خرید و فروش توتون و تنباکو در داخل و خارج ایران به مدت پنجاه سال بود، که به یک انگلیسی به نام «تالبوت» داده شد. از این رو، این قرارداد به «قرارداد تالبوت» مشهور شده است؛ و از آنجا که نام شرکت او «رژی» بود، این عهد نامه را رژی نیز می نامند. ناصرالدین شاه این امتیاز را برابر دریافت سالانه پانزده هزار لیره و یک چهارم سود سالانه، به تالبوت واگذار کرده بود. در حالی که دولت عثمانی، با وجودی که از محصول توتون و تنباکوی کمتری برخوردار بود، این امتیاز را برابر دریافت سالانه هفتصد هزار لیره، به یک کمپانی خارجی واگذار کرده بود.

□ مردم ایران که می دیدند محصول توتون و تنباکوی خود را باید به بهای کمی به بیگانه بفروشند و برای مصارف داخلی، دوباره آن را به قیمت گزافی بخرند، شروع به قیام و اعتراض نسبت به این قرار داد کردند. این مخالفت، در شهرهایی مانند تبریز، شیراز، اصفهان و تهران، به اوج خود رسید. عالمان دین، در شهرهای مختلف رهبری این نهضت را به دست گرفتند. آیت الله آقا نجفی اصفهانی در اصفهان، آیت الله سید علی اکبر فال اسیری در شیراز، آیت الله میرزا حسن آشتیانی و آیت الله شیخ فضل الله نوری در تهران و آیت الله میرزا جواد آقا مجتهد تبریزی در تبریز، از جمله این روحانیون بودند. آنان خطر سلطه استعمار انگلیس را به مردم گوشزد کردند. در این میان، شیخ فضل الله نوری، به عنوان نماینده میرزای شیرازی، مرجع بزرگ شیعیان، در ایران عمل می کرد و نقش اساسی در گرفتن فتوای تحریم تنباکو از مرجعیت بزرگ شیعه داشت.

آیت الله میرزای شیرازی

سید جمال الدین اسدآبادی نیز به مخالفت با این قرارداد برخاست، او در این باره، نامه ای به آیت الله میرزای شیرازی که در سامرا بود، نوشت. سرانجام حکم تاریخی این مجتهد بزرگ و صاحب نفوذ صادر شد، و نهضتی بزرگ در سراسر ایران پدید آورد که حتی به درون دربار شاه نیز نفوذ کرد. حکم مذکور چنین بود:

«بسم الله الرحمن الرحيم
اليوم، استعمال تنباکو و توتون بآئ
نحو کان، در حکم محاربه با امام زمان
عج الله تعالی فرجه است.^۲
حررة الاحقر، محمدحسن الحسينى».

بیشتر بدانید

خودداری زنان دربار از استعمال تنباکو

اعتمادالسلطنه یکی از شخصیت‌های مشهور زمان سلطنت ناصرالدین شاه است. یکی از آثار اعتمادالسلطنه، *روزنامه‌های خاطرات* اوست. او در *روزنامه‌های خاطرات* نوشته است:

«طوری مسأله تنباکو مهم است که حتی اندرون شاه، به هیچ وجه قلیان نمی‌کشند. شنیدم شاه به زنان خودش فرموده بود: «چه کسی قلیان را حرام کرده؟ بکشید...» یکی از خانم‌ها عرض کرد: «همان کسی که ماها را به شما حلال کرده.» شاه فرمود: «من می‌کشم؛ شما هم بکشید!» یکی از آنان گفت: «تکلیف مردم این نیست که تقلید شما را بکنند.»^۳

هم‌گرایی مسیحیان و یهودیان ایران در حمایت از تحریم تنباکو

بنا به روایت رساله‌ی دخانیه، حکم میرزای شیرازی در همان نیم روز اول تا صد هزار نسخه رسید و مایه‌ی شگفتی ایرانیان و اعجاب خارجیان شد. حتی بانوان و نوکران ناصرالدین شاه از کشیدن توتون و تنباکو امتناع کردند، به طوری که هیچ‌کس را یارای آن نبود که در خیابان به معامله یا مصرف تنباکو مشغول شود. تا جایی که مسیحیان و یهودیان هم تحریم شرعی را رعایت می‌کردند.^۴

سید جمال الدین اسدآبادی

(۱۲۱۷-۱۲۷۵ ش.)

محمد بن سید صفدر، معروف به «سید جمال» اندیشمند و سخنور بزرگ انقلابی، و از رهبران ضد استعماری ملت‌های مسلمان در عهد قاجار بود. وی در سال ۱۲۱۷ ش. در اسدآباد همدان به دنیا آمد. از آنجا که وی از بنیانگذاران وحدت ملت‌های مسلمان بود، عمداً ملیت ایرانی و شیعه بودن خود را مخفی نگاه می‌داشت. سید جمال حافظه‌ای نیرومند داشت؛ و از فلسفه، نجوم، علوم دینی و

دانش‌های زمان خود بهره‌های فراوان برد. او مسافرت‌های زیادی به شرق و غرب عالم کرد؛ و در سراسر عمر، با استبداد و استعمار در مبارزه بود. در پاریس مجله *العروة الوثقی* را انتشار داد و در آن، به سیاست انگلستان در شرق حمله کرد و به همین دلیل با فشار انگلیسی‌ها، دولت فرانسه که مدعی دفاع از آزادی عقیده و مطبوعات آزاد بود مجله او را توقیف کرد؛ در قاهره، استانبول، هند و افغانستان، با سخنرانی‌های آتشین خود، افکار آزادی‌خواهی را در بین مردم مسلمان پراکنده ساخت. تأثیر سخنان او موجب ترور ناصرالدین‌شاه، پادشاه خودکامه قاجار، توسط میرزا رضا کرمانی شد.

سید جمال الدین اسدآبادی یکی از بیدارگران برجسته عصر ناصری بود که در کنار پیگیری اتحاد اسلامی در جهان اسلام، به جریان بیداری اسلامی در ایران توجه ویژه داشت. نقطه کانونی اندیشه وی وحدت مسلمانان و یگانگی دولت‌های اسلامی بود. شعار او «بازگشت به اسلام» و «بازگشت به قرآن» برای بازسازی هویت اسلامی مسلمانان بود. وی علت عقب‌ماندگی ملت‌های مسلمان را تفرقه و تعصب و دور شدن از اسلام اصیل می‌دانست. حتی ارتباط او با سلاطین کشورهای اسلامی نیز به هدف احیای مجد و عظمت مسلمانان و سرزمین‌های اسلامی بود؛ اگرچه در این زمینه توفیقی حاصل نکرد. او عاقبت در سال ۱۲۷۵ ش به طور مشکوکی فوت کرد.

❖ صدور این حکم سبب شد که شاه ناچار به تسلیم گردد؛ و ابتدا امتیاز داخلی دخانیات و سپس امتیاز خارجی آن، لغو شد. میرزای شیرازی، تا زمانی که به وسیله شیخ فضل الله نوری از لغو قرارداد تنباکو مطمئن نشد، تحریم تنباکو را لغو نکرد. نهضت تحریم تنباکو موجب انسجام بیشتر مرجعیت شیعه، علما و مردم متدین ایران شد و نشان داد که بیداری اسلامی در ایران به بلوغ فکری و سیاسی رسیده است.

❖ این پیروزی بزرگ به رهبری روحانیون، سبب شد که ضربه ای سخت به استعمارگران و عاملان داخلی آنان وارد آید؛ و مردم باور کنند که توانایی ایستادگی در برابر استبداد داخلی و استعمار خارجی را دارند. بسیاری از تاریخ نویسان، این قیام را سرآغاز بیداری ایرانیان و طلوعهٔ نهضت مشروطه دانسته اند. نهضت تحریم تنباکو، در شرایطی باور نکردنی به بار نشست. آن زمان، اوج اقتدار امپراتوری انگلیس بود؛ گستردگی این امپراتوری به اندازه ای بود که ملکهٔ انگلستان ادعا می کرد که در قلمرو کشورش، آفتاب هرگز غروب نمی کند. در واقع در این نهضت، مردم ایران توانستند برای نخستین بار، در برابر مقتدرترین دولت عالم، در آن زمان، ایستادگی کنند، و آن را وادار به پذیرش خواسته های خود کنند.

بیشتر بدانید

دغدغه ابتدایی کار از نیمه اول سال ۱۳۱۶ هجری قمری و در خطبه‌های مرحوم آقانجفی در مسجد جامع عباسی اصفهان آغاز شد؛ سخنانی مبنی بر لزوم حفظ و حراست از ثروت ملی و تولید کالای داخلی که به ایده راه اندازی شرکت اسلامیہ منجر شد. حاج آقا نورالله بلافاصله پس از این سخنرانی تجار بزرگ شهر را گرد هم آورد و با کمک تجار سرشناس به راه اندازی شرکت مبادرت نمود. پس از آن جمعی از مراجع همچون آیت الله آخوند خراسانی در نامه‌ای به مظفرالدین شاه وی را دعوت به حمایت از شرکت اسلامیہ می‌کنند. فعالیت شرکت اسلامیہ در ابتدا معطوف به صنعت نساجی و پوشاک بود. اما نیازهای متنوع مردم و اقبال عمومی آنان سبب شد تا فعالیت شرکت وارد بخش‌های دیگر از جمله ایجاد مدرسه، بیمارستان و حتی راه شوسه و راه آهن شود.

این شرکت به صورت سهامی عام اداره می‌شد و به سرعت با استقبال گسترده مردم در خرید سهام و همچنین محصولات خود مواجه شد.

محل اصلی شرکت در اصفهان بود ولی شعبه‌هایی در تهران، شیراز، بوشهر، مشهد، تبریز و حتی نمایندگی‌هایی را در خارج از کشور در شهرهایی مثل لندن، کلکته، بمبئی، قاهره، استانبول، بغداد، مسکو و بادکوبه تأسیس نمود. تأثیرگذاری شرکت اسلامیہ چنان گسترده شد که وزارت خارجه انگلستان در پی ایجاد خلل در امور آن افتاد؛ به نحوی که سفیر انگلستان در نامه‌ای به وزارت خارجه خودشان می‌نویسد: از قرار اطلاعاتی که از اصفهان می‌رسد علمای آنجا بر ضد تجارت خارجه می‌باشند. علمای مزبور سعی بلیغ در رد مال التجاره خارجی دارند و در مساجد و در سایر نقاط علناً می‌گویند که مردم نباید امتعه خارجی را بخرند. نشریه تایمز انگلیسی هم در واکنش به تأسیس این شرکت نوشت: معلوم می‌شود ایرانیان اندک اندک از خواب غفلت بیدار شده و قدر و اهمیت تجارت خارجه تجارت شرکت را به نیکی فهمیده‌اند. همچنین در نامه‌ای چارزمارلین سفیر کبیر بریتانیا به میرزا حسن خان مشیرالدوله وزیر امور خارجه ایران می‌نویسد: علمای اصفهان در تلاش‌اند تا نگذارند امتعه اروپایی به فروش برسد و به خریداران مهم ایرانی اخطار کرده‌اند که در مدت چهار ماه محاسبات خود را با تجارخانه‌های اروپایی قطع کنند. او با لحنی تهدیدآمیز از وزیر خارجه ایران می‌خواهد که احکامی را به کارگزاران اصفهان صادر کرده و از اقدامات فتنه‌انگیز این اشخاص علیه منافع اروپاییان جلوگیری به عمل آورد.

شرکت اسلامیہ اولین تلاش در صنعت مدرن در ایران خصوصاً در زمینه نساجی بود و هسته اولیه کارخانجات بزرگ به سبک نوین در اصفهان و سایر شهرها به شمار می‌رفت. این شرکت هدف عمده خود را کاهش احتیاجات مردم ایران به کشورهای خارجی عنوان کرده بود. علما نیز به شکل‌های مختلف، از این کار، حمایت کردند. تفکر مقاومت اقتصادی و اتکا به توان داخلی، در سال‌های بعد و با ظهور سلطنت پهلوی از بین رفت و ایران به مصرف‌کننده‌ای ناتوان از تولید و رقابت تبدیل شد.

پرسش‌های نمونه

۱. امیرکبیر در دورهٔ صدارت خود چه اصلاحات و اقداماتی انجام داد؟
۲. چرا کشورهای اروپایی در دیگر کشورها نفوذ می‌کردند؟
۳. در داخل و خارج از ایران چه مخالفت‌هایی علیه امتیاز رویترا ایجاد شد؟ چرا؟
۴. امتیاز توتون و تنباکو با چه شرایطی به تالبوت واگذار شد؟ آن را با امتیازی که دولت عثمانی به یک شرکت خارجی واگذار کرده بود، مقایسه کنید.
۵. چه کسی فتوای تحریم توتون و تنباکو را صادر کرد و این فتوا چه نتیجه‌ای به دنبال داشت؟

اندیشه و جست و جو

۱. مطلبی دربارهٔ نقش درباریان و عوامل بیگانه در بدبینی ناصرالدین شاه نسبت به امیرکبیر تهیه کنید.
۲. در مورد خودکامه بودن ناصرالدین شاه و تأثیر آن در جلوگیری از اصلاحات در ایران، مطلبی تهیه کنید.
۳. دربارهٔ مزایا و معایب مدارس جدید که از زمان ناصرالدین شاه تأسیس شد، مطلبی تهیه کنید و بحث کنید که چه نوع مدرسی در آن زمان شروع به فعالیت کرد؟

موفق باشید

درسنامه آموزشی تاریخ معاصر ایران پایه یازدهم

درس ۳: زمینه‌های نهضت مشروطه

خلاصه درس:

نهضت مشروطه یکی از حوادث بزرگ تاریخ معاصر ایران است، که تأثیر عمیق و پایداری در تحولات فکری و سیاسی جامعه‌ی ما گذاشته است. در بررسی ریشه‌های پیدایش این نهضت، عواملی چند قابل تأمل اند که به تشریح آن‌ها می‌پردازیم.

قسمت‌هایی که توسط روسیه از ایران جدا شد عبارت بودند از: کل قفقاز در شمال غربی و منطقه‌ی ماوراءالنهر در شمال شرقی (شامل کشورهای قزاقستان، تاجیکستان و ترکمنستان کنونی) به این ترتیب، در شرق و غرب دریای خزر، مناطق و ایالت‌های وسیع و زرخیزی از ایران جدا شد.

سرزمین‌هایی که توسط انگلستان از ایران جدا شد عبارت بودند از: ایالت‌های هرات و قندهار؛ و بخش بزرگی از بلوچستان. دادن امتیازات، گرفتن وام و اعمال حق کاپیتولاسیون که از عهدنامه‌ی ترکمانچای برقرار شد و هم چنین دخالت‌های دولت‌های بیگانه در امور داخلی ایران احساسات ملی را جریحه‌دار کرده بود. در ایالت‌ها (استان) وضع بدتر از مرکز حکومت بود. حاکمان ایالت‌ها از میان شاه‌زادگان انتخاب می‌شدند و در منطقه‌ی خود مانند یک شاه عمل می‌کردند. روش انتصاب حاکمان ایالت‌ها به این طریق بود که این ایالت‌ها در ازای دریافت مالیات‌های سنگین ثابت سالیانه، به‌طور کامل در اختیار شاه‌زادگان قرار می‌گرفتند. این نوع واگذاری شبیه به فروش ایالت‌ها بود؛ بدین‌گونه فشار مالیاتی کمرشکنی بر مردم تحمیل می‌شد. به این دلیل مردم از حکومت قاجار ناراضی بودند. اولین ثمره فعالیت علما پیروزی در نهضت تنباکو بود که علاوه بر لغو قرارداد توتون و تنباکو، قدرت و رهبری روحانیون شیعه را در صحنه‌ی سیاسی کشور آشکار کرد و آسیب‌پذیری استبداد داخلی و استعمار خارجی را در برابر اراده‌ی ملت نشان داد. این جریان فکری و اعتراض‌آمیز از دوره‌ی ناصرالدین شاه به دوره سلطنت مظفرالدین شاه منتقل شد و به تدریج به نهضتی عظیم به رهبری روحانیون تبدیل گردید که آیت‌الله سیدمحمد طباطبایی، آیت‌الله سیدعبدالله بهبهانی و آیت‌الله شیخ فضل‌الله نوری در داخل ایران و مراجعی هم چون آیت‌الله محمدکاظم خراسانی، آیت‌الله شیخ عبدالله مازندرانی و آیت‌الله حاج میرزا حسین فرزند میرزا خلیل تهرانی در نجف اشرف آن را رهبری می‌کردند. اساس این نهضت بر مبارزه با استعمار خارجی و استبداد داخلی و تلاش برای برقراری عدالت در مملکت قرار داشت، تا با ایجاد عدالت‌خانه «دارالشورا» قدرت و اختیارات پادشاه و حکام را محدود و با اجرای قوانین اسلامی از لجام گسیختگی آن‌ها جلوگیری کند.

زمینه‌های ورود تفکر مشروطه خواهی به ایران، به شکل‌های مختلف نظیر اعزام دانش‌جو به خارج، سفرهای درباریان و سیاست‌مداران به خارج، و مهاجرت برخی از ایرانیان به کشورهای مختلف فراهم شد. روزنامه‌های داخلی به دو دسته‌ی روزنامه‌های «دولتی» و «غیردولتی» تقسیم می‌شدند. «کاغذ اخبار»، «وقایع اتفاقیه»، «شرف» و «شرافت» از جمله روزنامه‌های دولتی بودند. «کاغذ اخبار» اولین روزنامه‌ی ایران بود که توسط میرزا صالح شیرازی انتشار یافت. «تربیت» و «ادب» از معروف‌ترین روزنامه‌های غیردولتی چاپ ایران «عروة الوثقی»، «اختر»، «قانون»، «حبل‌المتین»، «حکمت» و «ثریا» از مشهورترین روزنامه‌های فارسی زبان بودند که در خارج از کشور چاپ و وارد ایران می‌شدند.

میرزا صالح شیرازی در سفرنامه ی خود به روشنی از اندیشه های نوین غربی، به ویژه نظام حکومت مشروطه ی انگلیس، تعریف و تمجید کرده است. سیاحت نامه ی ابراهیم بیگ اثر حاج زین العابدین مراغه ای، یکی دیگر از آثار است. در این سفرنامه، اوضاع نابسامان کشور به زبان ساده بیان گردیده و در مقابل، از ویژگی های مثبت تمدن غرب سخن گفته است. نوشته های میرزاملکم خان، میرزا یوسف خان مستشارالدوله، عبدالرحیم خان طالبوف و میرزافتحعلی آخوند زاده معروف ترین آثاری هستند که در پیدایش مشروطه خواهی مؤثر بودند.

پرسش های نمونه :

۱. چه عواملی زمینه های نهضت مشروطه را فراهم کرد؟

از دست رفتن بخش هایی از سرزمین ایران

غلبه ی استعمار بر مملکت

استبداد دستگاه حاکم

مخالفت های مردم و علما با استبداد و استعمار

۲. اندیشه ی سیاسی اسلام و فعالیت عالمان دینی چه نقشی در پیدایش مشروطه خواهی داشت؟

اولین ثمره ی این فعالیت ها، پیروزی در نهضت تنباکو بود که علاوه بر لغو قرارداد توتون و تنباکو، قدرت و رهبری روحانیون شیعه را در صحنه ی سیاسی کشور آشکار کرد و آسیب پذیری استبداد داخلی و استعمار خارجی را در برابر اراده ی ملت نشان داد

۳. نهضت تحت رهبری روحانیون در دوره ی ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه بر چه پایه هایی استوار بود و چه اهدافی را دنبال می کرد؟

اساس این نهضت بر مبارزه با استعمار خارجی و استبداد داخلی و تلاش برای برقراری عدالت در مملکت قرار داشت، تا با ایجاد عدالت خانه «دارالشورا» قدرت و اختیارات پادشاه و حکام را محدود و با اجرای قوانین اسلامی از لجام گسیختگی آن ها جلوگیری کند.

۴. در دوره ی قاجار اندیشه های سیاسی جدید از چه طریقی به ایران راه یافت؟

زمینه های ورود تفکر مشروطه خواهی به ایران، به شکل های مختلف نظیر اعزام دانش جو به خارج، سفرهای درباریان و سیاست مداران به خارج، و مهاجرت برخی از ایرانیان به کشورهای مختلف فراهم شد.

۵. در آثار روشن فکران ایرانی دوره ی قاجار، به چه مسائلی توجه شده است؟

اندیشه های نوین غربی، نظام حکومت مشروطه، اوضاع نابسامان کشور، ویژگی های مثبت تمدن غرب

آذربایجان شرقی

کانال تخصصی تاریخ من @tarikheman3

تاريخ

کانال تخصصی "تاریخ من"

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تهیه و تنظیم:
ماندانا فرهمند
دیر تاریخ

سال تحصیلی:
۹۹-۱۴۰۰

کانال تخصصی تاریخ من @tarikheman3

درس چهارم
آغاز حرکت مردم علیه استبداد
داخلی و استعمار خارجی

مظفرالدین شاه

در اواخر دورهٔ سلطنت ناصرالدین شاه، مردم، رفته رفته اعتراض خود نسبت به حکومت قاجار را آشکار کردند. ترور ناصرالدین شاه، آخرین نمونهٔ این نارضایتی عمومی بود. او پادشاهی خودکامه بود که در طی حکمرانی پنجاه ساله اش، با شیوه های استبدادی، از ابراز علنی انتقادهای مردم جلوگیری می کرد. جانشین او، مظفرالدین شاه، فردی سست عنصر، بی اراده و بیمار بود و توانایی سروسامان دادن به امور کشور را نداشت. مظفرالدین شاه، عینالدوله را که فردی مستبد بود، به عنوان صدراعظم انتخاب کرد و ادارهٔ مملکت را به او سپرد.

مظفرالدین شاه نیز مانند پدرش، سه بار به اروپا سفر کرد. پیامد این سفرها، هزینه‌هایی سنگین بود که دولت با گرفتن وام از بیگانگان، آن را تأمین می‌کرد و در مقابل، دستاوردی برای اقتصاد، علم و صنعت ایران نداشت. هم‌زمان، در روزنامه‌ها ماجراهایی از این سفرها درج می‌شد و خشم عمومی را برمی‌انگیخت. خشونت‌های عین الدوله و حاکمان ایالت‌ها، همراه با فقر عمومی و رکود شدید اقتصادی نیز، بر این نارضایتی‌ها می‌افزود و کشور را در آستانهٔ یک شورش سراسری قرار می‌داد.

محرم سال ۱۳۲۳ ق / فروردین ۱۲۸۴ ش مناسب‌ترین فرصت را برای اعتراض‌های مردمی فراهم کرد. روحانیون در مراسم عزاداری حضرت اباعبدالله الحسین علیه السلام، ضمن تکیه بر جنبهٔ ستم‌ستیزی قیام آن حضرت، پیام عدالت‌خواهی را بین مردم تبلیغ می‌کردند. از این تاریخ تا ۱۴ جمادی الثانی ۱۳۲۴ ق / ۱۴ مرداد ۱۲۸۵ ش سلسله حوادثی رخ داد که سرانجام به پیروزی نهضت مشروطه انجامید. در ادامه با مهم‌ترین حوادثی که منجر به پیروزی این نهضت شد، آشنا می‌شوید.

۱. ماجرای نوز بلژیکی

یکی از حوادث شتاب دهندهٔ جنبش مشروطیت ماجرای نوز بلژیکی بود. این واقعه واکنشی در برابر توهین به مقدسات مردم مسلمان ایران به شمار می رود که آغازگر یک جنبش عمومی شد.

اروپا بیانی که در تهران بودند، در مراسم سال نو محفلی می آراستند و در آن، با پوشیدن لباس های مختلف و زدن صورتک (ماسک) بر چهره، جشن بالماسکه برپا می کردند. در مراسم سال ۱۲۸۳ ش موسیو نوز بلژیکی که طبق قرارداد گمرکی ایران و روسیه (۱۲۸۰ ش) کارگزار روس ها در امور گمرک ایران بود، در ایام محرم با لباس روحانیان و در حالی که قلیان به دست داشت، عکس گرفت. این عکس در محرم ۱۳۲۳ ق / ۱۲۸۳ ش در میان مردم عزادار پخش و موجب اعتراض مردم شد؛ زیرا بلژیکی ها که از سال ۱۳۱۵ ق / ۱۲۷۶ ش ادارهٔ گمرک های ایران را به دست گرفته بودند، با بدرفتاری، افکار عمومی را بر ضد خود تحریک کرده بودند.

✓ رهبری این حرکت را آیت الله سیدعبدالله بهبهانی به عهده داشت. در واقع این اولین جرقهٔ نهضت مشروطه بود. پس از آن، طرفداران نهضت تلاش کردند حرکتی را که سیدعبدالله بهبهانی آغاز کرده بود، بدون نتیجه رها نشود. به اعتقاد آنان، این گام اگر با موفقیت به پیش می رفت، قدم های مهم تر پشت سر آن برداشته می شد. بنابراین، آیت الله سیدعبدالله بهبهانی با آیت الله سید محمد طباطبایی متحد شد. این اتحاد، تا پایان حرکت مذکور، ادامه یافت.

همکاری این دو سید روحانی، مردم ستم دیده و آزادی خواهی را که از مدّت ها قبل در «انجمن های مخفی» تشکّل های کوچکی فراهم آورده بودند، امیدوار ساخت، تا از گوشه و کنار سر برآورند و آماده قیام شوند. در ادامه این جریان و هم زمان با سفر سوم مظفرالدین شاه به اروپا، عده ای از بازرگانان در حرم حضرت عبدالعظیم (ع) تحصن کردند.

آیت الله بهبهانی

آیت الله طباطبایی

۲. نارضایتی مردم ایالت ها

در ایالت ها نیز حادثه هایی رخ داد که نشانگر فراگیر بودن نارضایتی مردم بود. معروف ترین این حوادث ماجرای شلاق خوردن سه تن از علمای کرمان بود که برای مقابله با فرقه ُ «شیخیه» در این شهر قیام کرده بودند. این سه، پس از آنکه به فلک بسته شدند، از شهر اخراج گردیدند.

در ماه رمضان سال ۱۳۲۳ ق، به ویژه ایام عزاداری امیرالمؤمنین (ع)، محور اصلی سخنرانی واعظان تهران، موضوع توهین به این عالمان بود که برای حفظ تشیع در برابر فرقه های ساختگی به پا خاسته بودند. در دیگر ایالت ها و شهرها نیز شرایط نامساعد بود؛ شعاع السلطنه، حاکم فارس، با ستمگری های خود، موجب نارضایتی مردم شده بود. مردم خراسان از ستمگری های غلامرضا خان آصف الدوله به جان آمده بودند.

بیشتر بدانید

در قم، فردی که امتیاز جابه جایی مسافران تهران - قم را به دست آورده بود، آشکارا به خودسری می پرداخت. او که به «عسکر گاریچی» شهرت داشت، با بی احترامی به یک زن پاک دامن، عالمان قم را به واکنش واداشت، اما دولت به سادگی از کنار این حوادث گذشت. در نتیجه، دامنه اعتراض ها بیشتر گسترش یافت.^۱

۳. ماجرای بانک استقراضی روس

با وجود مخالفت عمومی، روس‌ها در محل یک قبرستان متروک، ساختمان بانک استقراضی روس را بنا نهادند. در ضمن انجام عملیات خاک برداری، جسد تازه‌ای در محل گورستان کشف شد و روس‌ها بدون توجه به حساسیت این مطلب نزد مسلمانان، جسد را درون چاهی انداختند. آیت‌الله سیدمحمد طباطبایی به شدت به این کار اعتراض کرد. مردم نیز از این اقدام روس‌ها، ناخشنود بودند. بنابراین، یک اعتراض عمومی شکل گرفت، اما روس‌ها، با بی‌اعتنایی، به کار خود ادامه دادند. تا اینکه موضوع به اطلاع مراجع تقلید نجف رسید، آیت‌الله سیدمحمد طباطبایی و سیدعبدالله بهبهانی و روحانی دیگری به نام میرزا مصطفی آشتیانی به همراه مردم تهران در یک شورش عمومی، ساختمان مذکور را با خاک یکسان کردند.

۴. فلک شدن بازرگانان

در دوران قاجاریه برخی از کالاهای مورد نیاز مردم مانند نفت، کبریت و قند از روسیه وارد می شد. در اثر جنگ روس و ژاپن نرخ قند افزایش یافت و شعله های اعتراض مردم را برافروخت.

به دنبال آزار و اذیت بازرگانان، در مسجد شاه، مجلسی بزرگ برپا شد. این تجمّع، با توطئه ُ امام جمعه درباری و عوامل او که پشتیبان نظام استبدادی بودند، به تشنج کشیده شد و مأموران، با چوب و چماق به جان مردم افتادند. در پی این حادثه، اجتماع های بزرگی در منزل های علما برپا شد. به پیشنهاد آیت الله سیدمحمد طباطبایی، روحانیون و مردم، با حالت اعتراض تهران را ترک و در حرم حضرت عبدالعظیم تحصن کردند.

بیشتر بدانید

عین الدوله گران شدن قند را بهانه کرد تا از مردم، زهر چشم بگیرد. به اشاره او، علاء الدوله، حاکم تهران، بازرگانانی را که در ماجرای نوز بلژیکی به حرم حضرت عبدالعظیم پناهنده شده بودند، احضار کرد و برخی از آنان، از جمله حاج سیدهاشم، تاجر خوش نام قند را به فلک بست. به همین سبب، شهر

عبدالمجید میرزای عین الدوله

به هم ریخت؛ بازارها بسته شد و مردم در «مسجد شاه» گرد آمدند. در پی این تجمع، مردم نیرو گرفتند و کشمکش بین طرفداران استبداد و عدالت خواهان، شدت گرفت. دولت به وحشت افتاد و با پادرمیانی حاج میرزا ابوالقاسم امام جمعه، به طور موقت، قضیه فیصله یافت. حاج میرزا ابوالقاسم، داماد مظفرالدین شاه بود. او از جانب شاه به امامت جمعه تهران منصوب شده بود و از وی و دربار، پشتیبانی می کرد.

۵. مهاجرت صفری

- مهاجرت روحانیون و مردم به شهر ری و تحصن در صحن حضرت عبدالعظیم به مهاجرت صفری مشهور است.
- این مهاجرت، اولین مرحله اتحاد نیروهای ضد استبداد بود. هر روز بر عده این مهاجران افزوده می شد. عین الدوله برای بازگرداندن علما و مهاجران، به هر شیوه که متوسل شد، نتیجه نگرفت. از آنجا که درباریان فاسد، مانع از رسیدن خبرهای صحیح به مظفرالدین شاه بودند، مهاجران مجبور شدند سفیر عثمانی را واسطه قرار دهند و توسط او، خواسته های خود را به گوش شاه برسانند.
- مهم ترین آن خواسته ها به شرح ذیل بود:

* ایجاد عدالت خانه در همه شهرها، برای رسیدگی به شکایت های مردم و برقراری عدالت در جامعه.

* عمل به قانون اسلامی، به طور دقیق و به دور از ملاحظه های شخصی.

مظفرالدین شاه و عین الدوله اعلام کردند که با خواسته های مهاجران موافق هستند. بنابراین، این مهاجرت، پس از یک ماه، خاتمه یافت.

۵. مهاجرت کبری

□ هنوز مدّت زیادی از بازگشت مهاجران نگذشته بود که معلوم شد عین الدوله به آنان وعدهٔ دروغین داده و در پی آن است که با ایجاد اختلاف در میان آنان و دستگیری، تبعید و زندانی کردن رهبران قیام، جلوی حرکت های انقلابی دیگر را بگیرد. آیت الله طباطبایی چند بار به مظفرالدین شاه نامه نوشت و خواسته های مردم و بی اعتنایی عین الدوله را به او یادآور شد. اما این نامه ها یا به دست شاه نرسید و یا به آنها توجه نکرد. در نتیجه شعله های قیام باردیگر افروخته شد و مردم به خاطر بی اعتنایی شاه دست به قیام زدند، در این میان، چند نفر مجروح شدند و طلبه ای به شهادت رسید. این حادثه، خشم مردم را برانگیخت و آنان جنازهٔ آن طلبه را به مسجدی در مرکز شهر رساندند.

□ عین الدوله به سخت گیری بیشتر پرداخت و تهران حالت حکومت نظامی به خود گرفت. عین الدوله از علما خواست که به خانه هایشان بروند تا خواسته های آنان عملی شود. اما رهبران مردم، پس از بحث و تبادل نظر، تصمیم گرفتند این بار در اعتراض به اقدام های دولت، به شهر مقدّس قم مهاجرت کنند. این مهاجرت که گسترده تر از مهاجرت قبل بود، به «مهاجرت کبری» معروف شد.

تحصن در سفارت انگلیس

❖ به موازات مهاجرت عدالت خواهان به قم، عده ای در باغ سفارت انگلیس گرد آمدند و به بست نشستند. سنت «بست نشینی» و تحصن که از دیرگاه در ایران معمول بود، بیشتر در مساجد و زیارتگاه ها و اماکنی صورت می گرفت که مورد احترام مردم قرار داشت و با باورهای دینی آنها سازگار بود. مشروطه خواهان، بدون پناهندگی به سفارت انگلستان، می توانستند به خواسته های خود دست یابند. دولت انگلستان بر خلاف دولت روسیه که از دربار حمایت می کرد، به ظاهر پشتیبان نهضت مشروطه بود. انگلستان، برای نیل به مقاصد و منافع استعماری اش این سیاست را در پیش گرفته بود. اما کسانی که از سیاست پیچیده استعمار انگلستان درک روشنی نداشتند و نسبت به غرض های بیگانگان غافل بودند، از تجربه جنبش تنباکو، درس و عبرت لازم را نگرفتند. از این رو، سفارت انگلستان در تهران که آرزویی جز اخراج طرفداران روسیه را از دربار نداشت، عده ای از عامل های شناخته شده خود را در بین آزادی خواهان وارد و مردم را به تحصن در سفارتخانه تشویق کرد.

دیگ‌های غذا در سفارت انگلیس برای مشروطه خواهان

پیروزی نهضت و تشکیل مجلس شورای ملی

همراه با مهاجرت علمای تهران به قم، عالمان سایر شهرستان ها و مراکز ایالت ها نیز وارد میدان شدند و نهضت مردمی به اوج خود رسید. بخصوص، حضور شیخ فضل الله نوری، روحانی طراز اول تهران، در کنار آیت الله بهبهانی و آیت الله طباطبایی، بر استحکام قیام افزود. با اوج گیری نهضت، حکومت برای شنیدن خواسته های معترضان اعلام آمادگی کرد. مهم ترین این خواسته ها عبارت بودند از:

- ۱ • برکناری عین الدوله از صدارت
- ۲ • فراهم کردن زمینه برای بازگشت مهاجران به تهران
- ۳ • ایجاد عدالت خانه
- ۴ • تشکیل دارالشّورا (مجلس نمایندگان)

❖ مظفرالدین شاه تسلیم خواسته های مردم شد. او عین الدوله را عزل کرد و فرمان تشکیل مجلس شورای ملی را در ۱۴ مرداد ۱۲۸۵ صادر کرد. هفت روز بعد، علما، با استقبال پرشکوه مردم، از قم بازگشتند. شهر چراغانی و جشن شادی به پا شد و در ۲۸ مرداد، اولین دورهٔ مجلس شورای ملی با حضور نمایندگان تهران تشکیل گردید. عدّه ای از سیاستمداران مشروطه خواه، به تدوین قانون اساسی پرداختند. آنان با عجله آن را نوشتند و به امضای مظفرالدین شاه رساندند. شاه، ده روز پس از امضای قانون اساسی، درگذشت. به این ترتیب، کشور استبداد زدهٔ ما، با بهره گیری از اندیشه های سیاسی عالمان بزرگ دینی، کوشش فرهیختگان جامعه و مجاهدت مردم، به حکومتی دست یافت که می بایست براساس قانون اداره می شد.

بازگشت علما از مهاجرت کبری

فکر کنید و پاسخ دهید:

به نظر شما چرا نمایندگان مجلس شورای ملی در نوشتن قانون اساسی مشروطه شتاب داشتند؟

پرسش‌های نمونه

۱. پیش از جریان مهاجرت صغری چه حوادثی موجب خشم و اعتراض مردم شد؟
۲. علل جنبش عمومی مردم تهران علیه نوز بلژیکی را توضیح دهید.
۳. مهاجران در مهاجرت صغری چه خواسته‌هایی داشتند؟
۴. منظور از سنت بست نشینی چیست و سفارت انگلستان در نهضت مشروطه چگونه از این سنت به سود منافع آن کشور استفاده کرد؟
۵. به هنگام مهاجرت کبری، چه خواسته‌هایی مطرح شد؟
۶. مظفرالدین شاه در راستای خواسته‌های مشروطه خواهان چه اقداماتی انجام داد؟

اندیشه و جست و جو

۱. در مورد مهاجرت مشروطه خواهان به قم، مطلبی تهیه کنید.
۲. با راهنمایی معلم خود یکی از کتاب‌هایی را که در زمان مشروطه نوشته شده و جریان مشروطه خواهی در آن وجود دارد، تهیه کنید و بخش‌هایی از آن را در کلاس بخوانید.

موفق باشید

<p>درس ۵</p> <p>طراح: خدیجه حسین زاده</p>	<p>بسمه تعالی</p> <p>معاونت آموزش متوسطه وزارت آموزش و پرورش</p> <p>دفتر آموزش متوسطه نظری</p> <p>دبیرخانه راهبری کشوری درس تاریخ</p> <p>تولید شده در استان بوشهر</p>	<p>محتوای نوشتاری</p> <p>کتاب تاریخ معاصر ایران</p> <p>سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹</p>
---	---	---

عنوان: مشروطه در دوره محمدعلی شاه

اهداف یادگیری درس:

آشنایی فراگیران با تحولات مشروطه خواهی در دوره محمدعلی شاه قاجار

چکیده مطالب مهم درس:

- برخورد محمدعلی شاه با مشروطه و مشروطه خواهان
- برخورد انگلیس و روسیه با جریان مشروطه خواهی مردم ایران
- قرارداد ۱۹۰۷ م.
- به توپ بستن مجلس استبداد صغیر
- مقاومت مردم

شرح مطالب درس:

- برخورد محمدعلی شاه با مشروطه و مشروطه خواهان

*بعد از مظفردالدین شاه پسر و ولیعهد او، محمدعلی شاه به سلطنت رسید.

*مخالف مجلس شورای ملی و قانون اساسی بود.

محمدعلی شاه قاجار

*در مجلس تاجگذاری خود ۲۸ دی ۱۲۸۵ که مرکب از اشراف و نمایندگان دولت های خارجی بود، نمایندگان مجلس شورای ملی

اولین بی اعتنایی محمدعلی شاه به مشروطه خواهان

را دعوت نکرد.

- تدوین متمم قانون اساسی و شدت گرفتن اختلاف ها

* قانون اساسی تدوین شده در دوره مظفرالدین شاه شامل پنجاه و یک اصل بود که ضعف های داشت:

* از حقوق و تکالیف دولت نسبت به ملت و برعکس سخنی به میان نیامده بود.

* کمیسیونی از شش تن از نمایندگان مجلس برای تدوین متمم قانون اساسی و رفع ضعف ها تشکیل شد.

* اصل دوم متمم قانون اساسی با تلاش آیت الله شیخ فضل الله نوری و تأیید علمای ایران و مراجع نجف تصویب شد.

* موضوع اصل دوم متمم قانون اساسی: در هر دوره از مجلس هیئتی پنج نفره از مجتهدان و فقیهان اسلام که آشنا با اقتضاهای

زمان بودند عضو باشند تا بر قوانین مصوب مجلس نظارت و از آنچه خلاف قوانین اسلامی و دستورهای شرع باشد جلوگیری شود

* دلایل آشفتگی اوضاع کشور پس تدوین متمم قانون اساسی

- اختلافات درونی مشروطه خواهان

- مخالفت محمدعلی شاه با مشروطه

* دلایل مخالفت شیخ فضل الله با مشروطه:

۱- اعمال نفوذ غرب گرایان در نهضت مشروطه

۲- انحراف مشروطه از مسیر اسلامی و اولیه آن.

شیخ فضل الله معتقد به مشروطه مشروعه بود. یعنی حکومت مشروطه مبتنی بر شریعت اسلام.

- خودداری محمدعلی شاه از امضای متمم قانون اساسی

دومین بی اعتنائی محمدعلی شاه نسبت به نظام مشروطه

خودداری از امضای متمم قانون اساسی بود.

* محمدعلی شاه سرانجام با شورش و هجوم مردم به مجلس و تلگراف های نصیحت آمیز مراجع نجف در شهریور ۱۲۸۶ ش. ناچار به امضای آن شد.

- اهداف انگلستان و روسیه برای مداخله در نهضت مردم

برخورد انگلیس و روسیه با نهضت مشروطه ایران

روسیه: مخالفت با مشروطه

انگلیس: حمایت از مشروطه

* دلایل مخالفت روسیه با نهضت مشروطه ایران:

- ۱- جلوگیری از نفوذ انگلیس که از مشروطه خواهان حمایت می کرد.
- ۲- کمک به محمد علی شاه که طرفدار روس بود.
- ۳- پیشگیری از قیام ملت های منطقه قفقاز برای آزایی، تحت تأثیر پیروزی مشروطه خواهان در ایران.

* دلایل حمایت انگلیس از نهضت مشروطه ایران:

- ۱- افزایش اعتبار خود در ایران، برای دستیابی به موقعیتی بهتر یا برابر با روسیه.
- ۲- به قدرت رساندن مهره های انگلیسی در دستگاه حاکم و مجلس (جریان حمایت از بست نشینان در سفارت انگلیس)
- ۳- محافظت از مرزهای هندوستان و سایر مستعمرات انگلستان در منطقه.

- بین چه کشورهایی بود؟ انگلیس - روسیه

- علت بسته شدن این قرارداد؟ حل اختلافات روس و انگلیس به دلیل حضور آلمان به عنوان قدرت جدید

قرارداد ۱۹۰۷

در صحنه جهان و در خطر قرار گرفتن مستعمره های روس و انگلیس در آسیا

- مفاد قرارداد؟ تقسیم ایران به مناطق نفوذ

- شمال تحت نفوذ روسیه

- جنوب تحت نفوذ انگلیس

- منطقه بی طرف: شامل کویر ها و بیابان های بی آب و علف

- نقشه تقسیم ایران به مناطق نفوذ روسیه و انگلیس / قرارداد ۱۹۰۷

*هدف از تعیین منطقه بی طرف در قرارداد ۱۹۰۷، ایجاد فاصله در مناطق نفوذ، بین دو کشور روسیه و انگلیس برای جلوگیری از

برخوردهای احتمالی

- **اقدام انقلابی مردم و مجلس**

- تأیید نکردن قرارداد ۱۹۰۷

- نپذیرفتن دریافت وام از دولت های خارجی و پیشنهاد تأسیس بانک ملی

- اخراج نوز بلژیکی از پست امور مالی ایران

این اقدامات که زنگ خطری برای منافع کشورهای روسیه و انگلیس در ایران بود، توافق دو کشور در کمک به محمدعلی شاه به

سرکوبی مجلس و به توپ بستن آن منجر گردید.

- **به توپ بستن مجلس و استبداد صغیر**

*بهانه های محمدعلی شاه برای تعطیلی مجلس

- ترور امین السلطان صدراعظم توسط طرفداران مشروطه

- سوء قصد به وی در یکی از خیابان های تهران و نسبت دادن این اقدام به مشروطه خواهان

- صدور دستور حمله به مجلس در تیر ماه ۱۲۸۷ با تشویق سفارت روسیه

- حمله لیاخوف روسی فرمانده نیروهای قزاق به فرمان محمدعلی شاه و تخریب ساختمان مجلس

- غارت خانه های مشروطه خواهان و دستگیری ، شکنجه و تبعید آنان و تبعید عده ای

*به توپ بستن مجلس

و استبداد صغیر

به توپ بستن و تعطیلی مجلس و بازگشت دوباره استبداد به جای مشروطیت به مدت یک سال

دوره استبداد صغیر

مجلس شورای ملی پس از تخریب لیاخوف روسی فرمانده نیروی قزاق

به توپ بستن مجلس توسط محمد علی شاه

-مقاومت مردم

* بعد از به توپ بستن مجلس مشروطه خواهان دوگروه بودند :

-مهاجرت گروهی از غرب گرایان مشروطه خواه به اروپا وشهرهای پاریس، لندن،استانبول وکشور سوئیس رفتند

-مقاومت گروهی از مردم و روحانیون مشروطه خواه در داخل کشور

***کانون اصلی مقاومت** و قیام مردم: شهر تبریز

***رهبران قیام** : ستارخان و باقرخان

* فراگیر شدن قیام و حرکت مشروطه خواهان از اصفهان، بختیاری و گیلان به تهران

ستارخان و باقرخان سرداران قیام تبریز

***سرانجام قیام** : فتح تهران و پناهنده شدن محمدعلی شاه به سفارت روسیه و پایان حکومت استبدادی .

-**خلاصه درس** :

در این درس برخورد محمدعلی شاه قاجار با مشروطیت و مشروطه خواهان و مشکلاتی که برای مجلس نوپای مشروطه بوجود آمد، بیان شده است و اینکه دوره کوتاه مدت سلطنت محمدعلی شاه که در مبارزه با مشروطیت و سرکوبی آن با به توپ بستن مجلس و تعطیلی آن سپری گردید به «دوره استبداد صغیر» معروف شد. سپس با مقاومت مشروطه خواهان و فتح تهران و پناهنده شدن محمدعلی شاه به سفارت روسیه، به این دوره استبداد پایان داده شد.

پاسخ فکر کنید پاسخ دهید:

<p>درس: ۶</p> <p>طراح: علی بحرینی</p>	<p>بسمه تعالی</p> <p>معاونت آموزش متوسطه وزارت آموزش و پرورش</p> <p>دفتر آموزش متوسطه نظری</p> <p>دبیرخانه راهبری کشوری درس تاریخ</p> <p>تولید شده در استان بوشهر</p>	<p>محتوای نوشتاری</p> <p>کتاب تاریخ معاصر ایران</p> <p>سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹</p>
---------------------------------------	---	---

عنوان: دوره دوم مشروطه (۱۲۸۸-۱۲۹۳)

اهداف یادگیری

آشنایی دانش آموزان با مهمترین حوادث و رویدادهای تاریخ ایران در دوره دوم مشروطه (میان سال های ۱۲۸۸ تا ۱۲۹۳.ش)

مداخله های روسیه و انگلیس
برای تداوم سلطه بر ایران
قبل و بعد از شروع جنگ
۱۲۹۳ (ش)

اختلافات مشروطه خواهان و
شهادت شیخ فضل الله نوری
و بیشتر شدن اختلافات

اوضاع کشور پس از فرار محمد علی
شاه و تسخیر تهران بوسیله مشروطه
خواهان (۱۲۸۸.ش)

انتظارات از دانش آموزان:

از دانش آموزان عزیز انتظار می رود پس از تدریس و مطالعه این درس:

- ۱- چگونگی برکناری محمدعلی شاه و روی کار آمدن احمدشاه را بیان نمایند.
- ۲- زمینه های اختلافات و درگیری مشروطه خواهان را تحلیل و بررسی نمایند.
- ۳- عوامل موثر بر دخالت بیگانگان در امور داخلی ایران را تبیین و نتایج و پیامدهای این دخالت ها را شرح نمایند.
- ۴- زمان شروع جنگ جهانی اول و دسته بندی کشورهای درگیر در این جنگ را بدانند.
- ۵- موضع گیری ایران در قبال این جنگ و دلایل اهمیت ایران برای کشورهای درگیر جنگ را بیان کنند.
- ۶- پیامدها و تاثیرات جنگ جهانی اول بر کشور را شرح نمایند.

۷- دلایل و عوامل ایجاد انحراف در نهضت مشروطه را بیان نمایند.

۸- زمینه های شروع یکه تازی انگلستان در ایران در اواخر جنگ جهانی اول و مهیا شدن شرایط برای به قدرت رسیدن رضاخان (که در درس بعد خواهیم خواند) را بدانند.

منابع مطالعاتی پیشنهادی :

۱- تاریخ انقلاب مشروطیت ایران (ج ۱، ۲، ۳)، ملک زاده، مهدی، انتشارات سخن، چاپ اول، تهران، ۱۳۸۳.

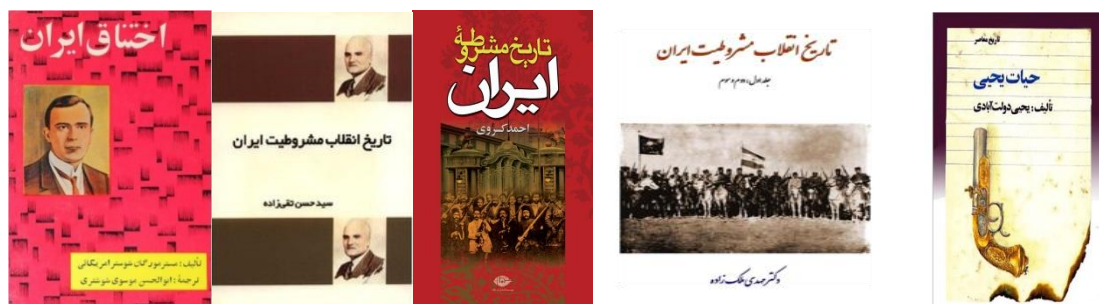
۲- تاریخ بیداری ایرانیان؛ ناظم الاسلام کرمانی، به اهتمام علی اکبر سعیدی سیرجانی، انتشارات پیکان، تهران، ۱۳۷۶.

۳- تاریخ مشروطه ایرانیان؛ کسروی، احمد، انتشارات امیر کبیر، تهران، ۱۳۶۳.

۴- تاریخ انقلاب مشروطه ایران، تقی زاده، سید حسن، انتشارات فردوس، چاپ اول تهران، ۱۳۷۹.

۵- حیات یحیی (ج ۳ و ۲)، دولت آبادی، یحیی، انتشارات فردوسی، چاپ سوم، تهران، ۱۳۶۱.

۶- اختناق ایران، شوستر، مورگان، ترجمه ابوالحسن موسوی شوستری، تهران،

نکات مهم درس:

الف): قدرت گرفتن جریان جدید در انقلاب مشروطه و اختلاف های داخلی:

با فتح تهران بوسیله مشروطه خواهان، مجلسی از بزرگان و سران و اعیان و نمایندگان سابق تشکیل شد که طبق تصمیم آنها:

محمدعلی شاه مُستبد و مخالف مشروطه برکنار و احمد میرزا؛ ولیعهد و فرزند دوازده ساله او به پادشاهی انتخاب شد.

محمد علی شاه
قاجار
(ششمین شاه قاجار)

احمد میرزا
(احمدشاه) قاجار
(هفتمین و آخرین شاه
قاجار)

با تشکیل دولت جدید و نفوذ برخی مخالفان مشروطه در پُست و مقام های دولتی و ورود کسانی مانند سید حسن تقی زاده ی غرب گرا به مجلس، زمینه اعتراض و ناخشنودی مشروطه خواهان از جمله تبریزی ها مانند ستارخان و باقرخان فراهم شد.

ب) شهادت شیخ فضل الله نوری

با وجود پیروزی مشروطه خواهان و انتظار مجازات مخالفین مشروطه از جمله محمدعلی شاه قاجار، اما تنها کسی که به جرم دفاع از "مشروطه مشروعه" و قانون اساسی برپایه اسلام، به دار مجازات کشیده شد، شیخ فضل الله نوری بود.

با وجود درخواست سفارت روس برای پناهندگی و حمایت از وی و اصرار برخی نمایندگان مبنی بر پناهنده شدن به سفارت بیگانه، ایشان تاکید داشتند :

" حاضرم صد مرتبه زنده شوم و کشته شوم، اما پناهنده به اجنبی نشوم " و اینچنین شیخ فضل الله سرانجام به دار آویخته شد.

اعدام شیخ فضل الله یکی از فجیع ترین اعمال مشروطه خواهان به شمار می رود.

برخی ها اعدام او را انتقام استعمار از روحانیت برای شکست در نهضت تحریم تنباکو و پیشگیری از تکرار مقاومت می دانند.

پ) تشدید اختلاف و درگیری میان مشروطه خواهان

بعد از اعدام شیخ فضل الله و تشکیل دوره دوم مجلس، اختلاف و درگیری میان مشروطه خواهان با تشکیل دو حزب "دموکرات" و "اعتدالیون" شدت گرفت.

دمکرات ها : سید حسن تقی زاده
اعتقاد و اندیشه : جدایی دین از سیاست
و تهی کردن مشروطه از جنبه دینی

اعتدالیون : طباطبایی و بهبهانی
اعتقاد و اندیشه: دین و مذهب سدی
در مقابل ظلم و بی عدالتی

با شدت گرفتن درگیری ها، بسیاری از جمله آیت الله بهبهانی توسط دموکرات ها ترور شد و برخی از دمکرات ها نیز ترور شدند.

(ت) مجلس نوپای مشروطه و مداخله بیگانگان

مجلس دوره ی دوم، برای اصلاح امور دادگستری و ژاندارمری، چند کارشناس از فرانسه و سوئد و برای اصلاح امور دارایی و خزانه داری؛ مورگان شوستر آمریکایی را استخدام نمود.

با اقدامات آنها از جمله مورگان شوستر، امور اقتصادی کشور تا حدودی سرو سامان گرفت، اما روسیه و انگلیس که نمی خواستند امور ایران سر و سامان بگیرد در سال ۱۲۹۰ ه.ش، طی اختاری ایران را تهدید به اجرای درخواست خود نمودند که اگر درخواست آنها عملی نشود، ایران را اشغال خواهند نمود.

خواسته های روسیه از ایران چنین بود:

۱- مورگان شوستر آمریکایی از ایران اخراج شود.

۲- ایران حق ندارد بدون اجازه و موافقت روس و انگلیس کارشناس خارجی استخدام کند.

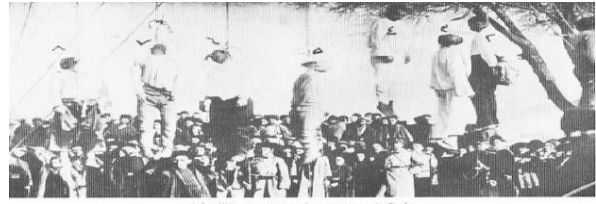
۳- هزینه نگهداری نیروهای روسیه در ایران را دولت ایران باید بپردازد.

۱- ورود نیروهای روسیه به شمال ایران و اشغال و کشتار در آن مناطق و تخریب بارگاه امام رضا(ع) در مشهد

۲- ایجاد بحران در کشور بین مجلس و دولت بر سر پذیرفتن یا نپذیرفتن تهدید روس ها

۳- تعطیلی مجلس دوم و تظاهرات مردم جلوی مجلس با شعار یا "مرگ یا استقلال" و دعوت علماء از جمله آیت الله خراسانی به مقاومت مردم در مقابل بیگانگان

اخطار روسیه به ایران در سال ۱۲۹۰ ه.ش، نتایج و پیامدهایی برای ایران داشت، از جمله =

۱- حسین امیر علی شهباز ۲- شهباز افشار ۳- محمدعلی شهباز ۴- میرزا علی شهباز ۵- آقاخان شهباز ۶- آقاخان شهباز ۷- آقاخان شهباز ۸- آقاخان شهباز ۹- آقاخان شهباز ۱۰- آقاخان شهباز

(جمعی از مجاهدان تبریزی که بوسیله روس ها در محرم سال ۱۲۹۰ ه.ش اعدام شدند) تصویر ثقه الاسلام تبریزی که بوسیله روس ها به شهادت رسید.

سرانجام روس ها با استفاده از فرصت اختلاف در ایران، آذربایجات تا خراسان را گرفته و به کشتار و تخریب پرداختند.

انگلیسی ها نیز مناطق جنوبی را تسخیر کردند و ایران را وادار نمودند تا سیاست خود را با قرارداد ۱۹۰۷ م. تطبیق نماید.

ث) تاج گذاری احمد شاه (شروع جنگ جهانی اول)

تصویر مربوط به زمان تاج گذاری احمدشاه

تصاویر مربوط به جنگ جهانی اول

شروع جنگ جهانی اول در سال ۱۲۹۳ ه.ش /
م. ۱۹۱۴

چند روز بعد از تاج گذاری احمدشاه و شروع دوره سوم مجلس

با شروع جنگ جهانی اول، نه پادشاه جوان و نه مجلس جدید، نتوانستند مانع از هجوم بیگانگان به ایران شوند.

ج) جنگ جهانی اول و اعلان بی طرفی ایران

در سال ۱۲۹۳ ه.ش/۱۹۱۴ م. جنگ میان متفقین (روسیه، انگلیس و فرانسه) و متحدین (آلمان و امپراتوری اتریش-مجارستان و عثمانی) آغاز شد.

دولت ایران نسبت به جنگ جهانی اول، اعلام بی طرفی کرد.

به دلیل "موقعیت حساس ایران برای نیروهای درگیر جنگ" و همچنین به دلیل "پیوستن عثمانی همسایه غربی ایران به متحدین"، اهمیت موقعیت ایران بیشتر شد و روسیه و انگلیس با توافق قرارداد مخفیانه ۱۹۱۵ م، ایران را میان خود تقسیم و سپس اشغال نمودند.

در این زمان روسیه در شمال و انگلیس در جنوب به سرکوب قیام های مردمی مانند قیام رئیسعلی دلواری و عشایر تنگستانی پرداختند و دخالت های زیادی در امور مجلس و کشور می نمودند.

در اواخر جنگ جهانی اول و در سال ۱۹۱۷ م / ۱۲۹۶ ه.ش در روسیه انقلاب شد.

حکومت تزار در مقابل انقلابیون بلشویکی^۱ در روسیه شکست خورد و نیروهای روسیه از ایران خارج شدند.

با خروج روس ها از ایران، فرصت یکه تازی انگلیسی ها در ایران فراهم شد که چنانچه در درس بعد خواهیم خواند، این امر زمینه قدرت گرفتن رضاخان در ایران را فراهم نمود.

چکیده و خلاصه درس:

بعد از فتح تهران در سال ۱۲۸۸ ه.ش، بوسیله مشروطه خواهان و شکست و کنارزدن محمدعلی شاه و روی کار آوردن احمدشاه، دوره دوم مشروطه شروع شد که در این دوره به تدریج اختلاف و جبهه گیری بین مشروطه خواهان بویژه بعد از اعدام شیخ فضل الله نوری بیشتر و منجر به ترور و کشتار بسیاری از آنان شد. در این اثنا، بیگانگان (روس و انگلیس) از این فرصت برای تسلط بر ایران بهره برده و شمال و جنوب ایران را اشغال و به اقدامات و دخالت های خودسرانه در کشور پرداختند که تا بعد از جنگ جهانی اول نیز ادامه داشت. سرانجام در اواخر جنگ جهانی اول، با وقوع انقلاب در روسیه در سال ۱۹۱۷ م. و خروج روس ها از ایران، فرصت برای یکه تازی انگلیس و اجرای سیاست های آنها در ایران فراهم شد.

پرسش های نمونه

سوالات صحیح و غلط :

۱- گزینه های صحیح و غلط را مشخص کنید. (ص - غ)

الف) دوره دوم مشروطه با فتح تهران بوسیله مشروطه خواهان شروع می شود. ص - غ

-بلشویک یا بلشویسم در روسی به معنی اکثریت (منظور اکثریت حزب کارگران سوسیال دموکراتیک روسیه در جریان انقلاب ۱۹۱۷ م.)^۱

به نام خداوند بخشنده مهربان

درسنامه و نکات مهم و کلیدی درس هفتم

تاریخ معاصر ایران کلیه رشته ها (به استثنای رشته های ادبیات و علوم انسانی و معارف اسلامی)

اداره کل آموزش و پرورش استان سیستان و بلوچستان

ناحیه یک زاهدان دبیر: غلامعلی ابراهیمی سال تحصیلی: 1399-1400

درس هفتم کودتای 1299 هجری شمسی

اهداف کلی درس

در این درس با زمینه های کودتای 1299 ش آشنا خواهید شد. اهداف و سیاست های دولت انگلستان پس از شکست قرارداد 1919 میلادی مورد بررسی قرار خواهد گرفت. عاملان اصلی کودتای 1299 ش و در پایان هم مشکلات و سقوط کابینه سیاه (کابینه ی سید ضیاءالدین طباطبایی) مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

اهمیت ایران برای انگلستان:

انقلاب سوسیالیستی روسیه در سال 1917م (1296ش) باعث شد که حکومت تزارها در این کشور پایان یابد. روس ها به علت مشکلات داخلی خود، نیروهای خود را از شمال ایران بیرون بردند. این حوادث زمینه را برای سلطه ی دولت انگلستان در ایران فراهم کرد.

با توجه به تحولات سیاسی جهان پس از جنگ جهانی اول سیاست خارجی انگلیس تغییر کرد. تسلط بر منطقه ی خاورمیانه و منابع نفت آن که اهمیت آن در جنگ جهانی اول مشخص شده بود و ایجاد کمر بند آهنین در برابر نفوذ شوروی از جمله سیاست های جدید انگلیس در خاورمیانه بود.

تا پیش از خارج شدن نیروهای روسی از ایران ، سیاست دولت انگلستان ، بر پایه ی جلوگیری از ایجاد حکومت مرکزی قدرتمند در ایران بود. اما پس از وقوع این تحولات سیاست انگلستان، به سوی ایجاد حکومت مرکزی مقتدر در ایران متمایل بود.

اهداف انگلیس از ایجاد حکومت مرکزی قدرتمند:

1) تثبیت منافع دائمی خود در ایران 2) کنترل منطقه ی حساس خاورمیانه 3) سرکوب نهضت های ضد استعماری

پس از جنگ جهانی اول در واکنش به نفوذ بیگانه و فساد حاکم بر کشور جنبش ضد استعماری شکل گرفت از جمله :

به رهبری میرزا کوچک خان در تبریز در خراسان در جنوب	نهضت جنگل قیام شیخ محمد خیابانی کنل محمدتقی خان پسیان تنگستانی ها
---	--

تسلط انگلستان بر نیروهای نظامی ایران

انگلستان پس از انقلاب سوسیالیستی روسیه در صدد برآمد که نیروی قزاق و قوای نظامی ایران را به اختیار و اداره ی خود در آورد. به بهانه های مختلف از جمله (خطر کمونیسم) حاضر به بیرون بردن قوای نظامی خود از ایران نبود.

فرمانده نیروهای انگلستان در ایران ((ژنرال آیرون ساید)) تعیین شد.

قرارداد 1919 میلادی

در سال 1298ش وثوق الدوله به نخست وزیری رسید و دریچه ای تازه برای اجرای سیاست های استعماری انگلستان در ایران گشوده شد. با انجام مذاکرات محرمانه میان وثوق الدوله و سرپرسی کاکس، قرارداد 1919م (1298ش) موسوم به قرارداد

((وثوق الدوله - کاکس)) منعقد گردید.

محتوای قرارداد 1919م

موجب شکل گیری سیستم ((تحت الحمایگی)) ایران از سوی دولت انگلیس می شد، زیرا نظارت بر تشکیلات نظامی، مالی و سیاسی ایران، منحصر در اختیار مستشاران انگلیسی قرار می گرفت.

انتشار خبر قرارداد 1919م باعث مخالفت آزادی خواهان و شخصیت های سیاسی _ مذهبی در ایران شد. و سرانجام با مخالفت مردم و تلاش های آیت الله مدرس و دیگر شخصیت های سیاسی ، اجرای قرارداد وثوق الدوله متوقف شد.

کودتای 1299 ش

یک سری عوامل باعث شد دولت انگلستان به جای مداخله ی مستقیم در امور داخلی ایران روش مداخله ی غیر مستقیم را در پیش بگیرد.

1) شکست انگلستان در اجرای قرارداد 1919م

2) نفرت تاریخی مردم مسلمان ایران از نظام استعماری انگلستان

عاملان کودتای 1299ش

دولت انگلیس برای اجرای اهداف و برنامه های استعماری خود نیازمند افرادی بود که قادر به اجرای سیاست های مورد نظرش باشند. به این منظور یک فرد سیاسی و یک فرد نظامی را انتخاب کرد. این دو نفر عبارتند از :

1) فرد و چهره سیاسی سید ضیاءالدین طباطبایی (مدافع قرارداد 1919م)

2) فرد و چهره نظامی رضاخان میر پنج (فرمانده نیروی قزاق)

چگونگی اجرای کودتای 1299 ش :

در بهمن 1299ش با حضور آیرون ساید ملاقاتی میان دو عامل کودتا (رضاخان پنج و سیدضیاء الدین طباطبایی) در قزوین صورت گرفت. در این دیدار، رضاخان پذیرفت که پس از فتح تهران توسط نیروهای قزاق، مقام نخست وزیری به سیدضیاءالدین طباطبایی سپرده شود.

با توجه به این که فرمانده ی نیروهای ژاندارم و دیگر محافظان پایتخت قبلا از سوی انگلیسی ها تطمیع شده بودند، نیروهای کودتای بدون هیچ گونه مقاومت جدی در سوم اسفند شبانه وارد تهران شدند و مناطق حساس پایتخت را به اشغال خود در آوردند.

با تصرف تهران حکومت کودتا مستقر شد و بسیاری از شخصیت های سیاسی به دستور سیدضیاءالدین طباطبایی دستگیر و روانه زندان شدند. (از جمله آیت الله مدرس). سید ضیاء چند روز پس از کودتا به حضور احمدشاه رفت و رسماً کابینه خود را تشکیل داد.

سید ضیاء الدین طباطبایی به قصد منحرف ساختن افکار عمومی ، با تبلیغات فراوان، قرارداد 1919م را که به همت افرادی چون آیت الله مدرس عملاً متروک مانده بود، لغو کرد، تا برای سرپوش نهادن بر نقش انگلستان در کودتا، دولت خود را کابینه ای ملی و ضد انگلیسی نشان دهد.

مشکلات و عوامل سقوط کابینه سیدضیاءالدین طباطبایی (کابینه سیاه یا کابینه صد روزه) :

- 1) ظاهرسازی های سیدضیاء و تندروی های او موجی از مخالفت را علیه وی بر انگیخت.
- 2) خودسری های رضاخان سردارسپه در اختصاص درآمد شهرداری و اداره های مالی به نفع قزاق های زیر فرمانش
- 3) بروز اختلاف و جنگ میان سیدضیاء و رضاخان ، سیدضیاء را وادار کرد که وزارت جنگ را به او واگذار کند.

دولت انگلستان که از اختلاف میان سید ضیاءالدین و رضاخان آگاه بود، تصمیم گرفت که از رضاخان حمایت کند.

به گفته ی مورخان ، رضاخان از استعدادی خارق العاده و برتر از دیگران برخوردار نبود، اما به خاطر روحیه ی استبدادی و نظامی گری اش، در مقایسه با رجال هم عصر خود برجستگی هایی داشت که او را در رسیدن به اهدافش یاری می کرد.

نمونه سوالات درس هفتم

- 1) شیخ محمدخیابانی در شهر تبریز بر علیه نفوذ انگلستان قیام کرد. صحیح غلط
- 2) نماینده ایران در قرارداد 1919م سید ضیاء الدین طباطبایی بود. صحیح غلط
- 3) دو عامل اصلی کودتای 1299ش را نام ببرید؟
- 4) ماهیت قرارداد 1919م ایران و انگلیس چه بود؟
- 5) کابینه سیدضیاءالدین طباطبایی با چه مشکلاتی مواجه بود؟
- 6) چه عواملی باعث شد انگلستان در ایران دست به سیاست مداخله ی غیر مستقیم بزند؟

با آرزوی موفقیت

ناجیه یک زاهدان

درس هشتم

رضا خان؛ تثبیت قدرت

تهیه کننده: بهرام شفیعی دبیر تاریخ منطقه آبپخش استان بوشهر
کانال ارتباطی

@bahramsh49

کانال ایران و جهان در رهگذر تاریخ

@tiranvjahan

کانال تخصصی تاریخ من @tarikheman3

احمد قوام (قوام السلطنه)

تیبہ شدہ توسط پیرام شیعی از استان بوشهر

معین الملک مشیر الدولہ میرزا آغلیخان

تصویر سده توسط پیرام سیدی از استان بوشهر

نفر وسط: مشیر الدوله

تیبہ شدہ توسط پیرام شیعی از استان بوشهر

عبدالحسین خان سردار معظم (تیمور تاش)

علی اکبر داور

تیبہ شدہ توسط پیرام شیعی از استان بوشهر

سلیمان میرزا اسکندری

تیبہ شدہ توسط پیرام شیعی از استان بوشهر

تیبہ شدہ توسط پیرام شیعی از استان پونہر

محمد علی فروغی

تیبہ شدہ توسط پیرام شیعی از استان بوشهر

مصطفی کمال پاشا (آتاتورک)

شیخ خزعل

تصویر شده توسط پیرام شیعی از استان بوشهر

شیخ خزعل

تصاویر و اسنادی دیگر پیرامون این درس

تیبہ شدہ توسط پیرام شیعی از استان پونہر

اردشیر جی (۱۹۰۸)

مستوفی الممالک از نخست وزیران عصر رضاشاه در فرودگاه دوشان تپه [۱۳۱۰]

تپه سده توسط بهرام شیعی از استان بوشهر

مستوفی الممالک از نخست وزیران عصر رضاشاه همراه با اعضای خانواده در فرودگاه دوشان تپه (۱۳۱۰) تپه سده توسط پیام سدهی از استان پارس

تپه شده توسط بهرام شیعی از استان بوشهر

صنعت نفت در آغاز حکومت سلسله پهلوی

www.psri.ir

محمد علی فروغی از نخست وزیران عصر پهلوی اول و دوم

تصویر سده توسط پیرام سلیخی از استان بوشهر

در جمع بزرگان؛ عبدالحسین سردار معظم [تیمور تاش] در کنار رضا ارفع

تیه شده توسط بهرام شیعی از استان بوشهر

کمال آتاتوری

احمد قوام [قوام السلطنه] در آخرین روزهای حیات

www.psri.ir

تیبہ شدہ توسط پیرام شیعی از اسنان پونہیر

احمد قوام (قوام السلطنہ) در اواخر عمر

تیبه سده توسط پیرام سلیعی از استان بوشهر

داروخانه ، سال ۱۳۰۰

نیه سده توسط پیرام سیعی از استان بوشهر

تیمورتاش رو در روی ولیعهد رضاخان

تیبہ شدہ توسط بیہرام شعی از استان ہونہیر

تیمورتاش وزیر دربار رضاشاہ

سافتمان قدیم دروازه قرآن
اوایل دوره پهلوی

Yadegharie.Persianblog.Com

بنای قدیم دروازه قرآن منسوب به عضد الدوله دیلمی بوده و نسخه قرآن به خط ثلث عالی
منسوب به ابراهیم سلطان فرزند شاهرخ تیموری در اتاق بالای آن قرار داشت

نیه سده توسط پیرام سلیعی از اسنان پوسهر

رضاخان در جمع قزاق‌های پیشین و نظامیان کنون

سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران
www.nlai.ir

بازدید رضاخان پهلوی (فرمانده آتریاد تهران) از نحوه آموزش مسلسل افراد تحت فرمان خود
۱. رضاخان پهلوی ۲. مرتضی یزدان پناه

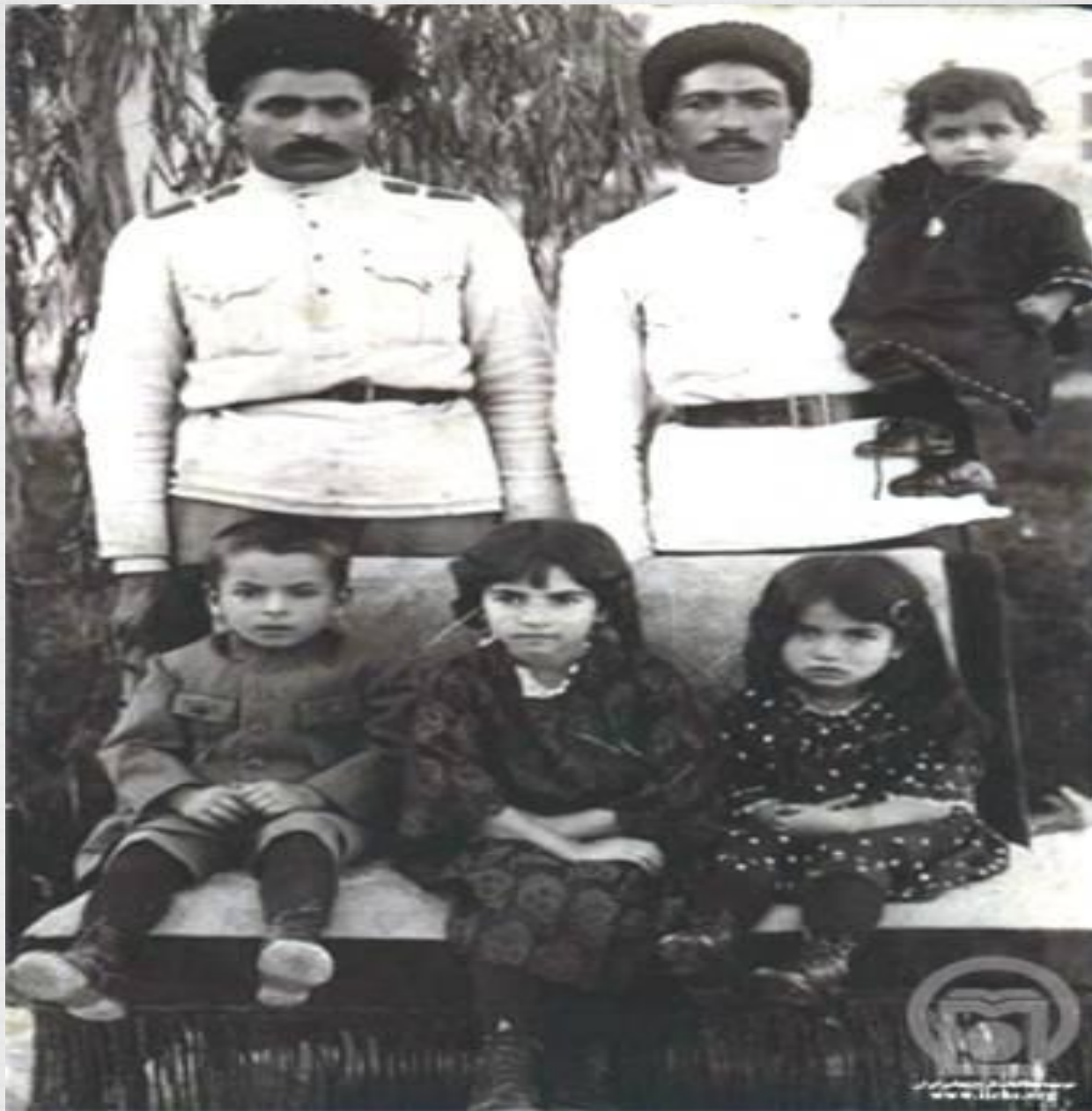
بازدید رضاخان پهلوی وزیر جنگ از یک مانور نظامی ۱. رضاخان پهلوی ۲. محمدصادق کویال

تپه سده توسط یبرام سلیمی از استان بوشهر

قوای رضاخان پهلوی در یکی از پادگانهای شرقی کشور (۱۳۰۵)

فرزندان رضاخان و تاجالملوک به همراه دو نفر از گماشته‌هایشان از چپ: محمد رضا پهلوی، شمس پهلوی، اشرف پهلوی و علیرضا پهلوی

روز افتتاح مجلس موسسان برای تعیین مقدرات ایران ۱۵ آذر طهران

تپه شده توسط بهرام شیعی از استان بوشهر

تشکیل مجلس موسسان برای انتقال سلطنت از قاجار به پهلوی

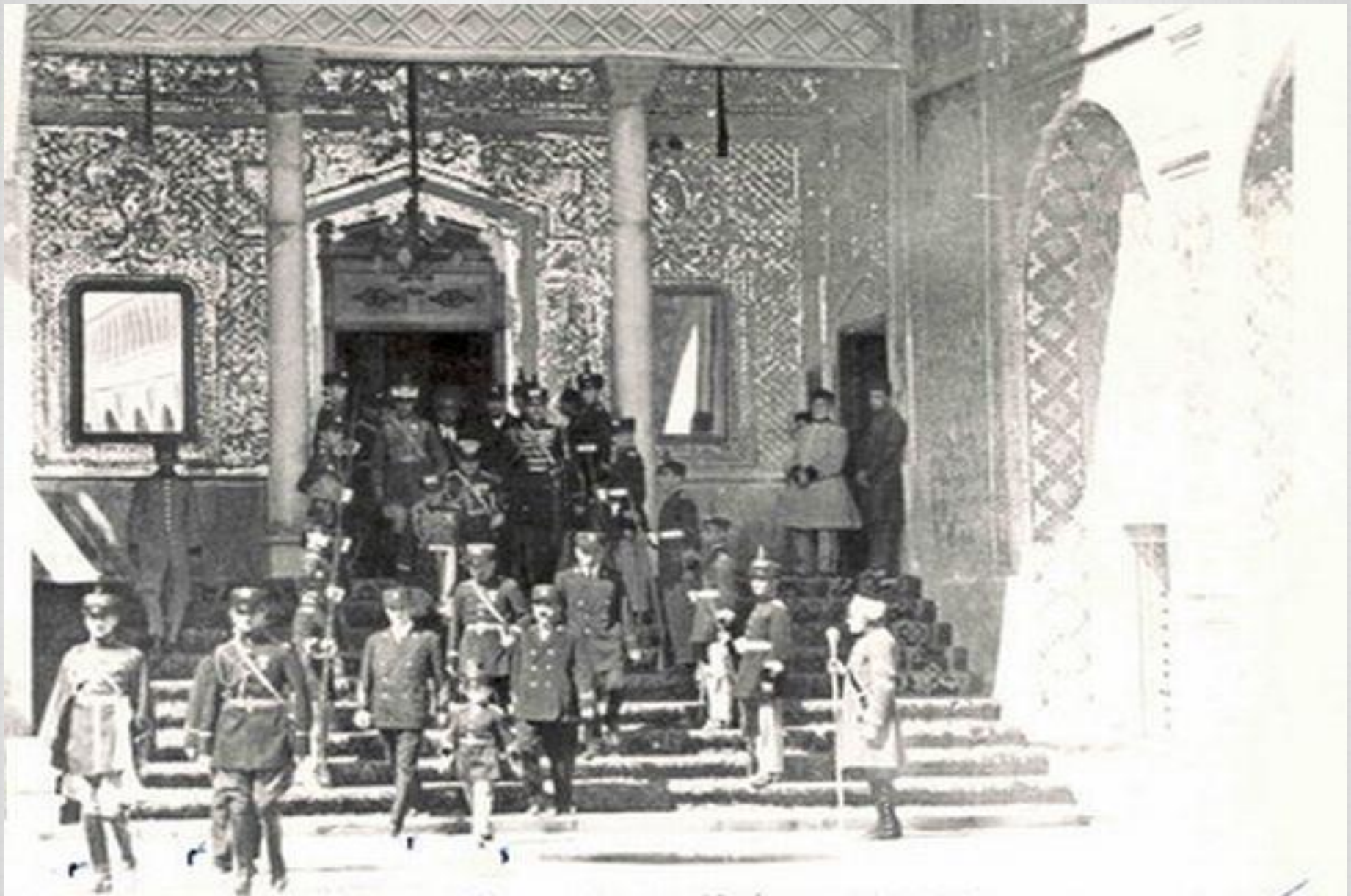

تیبہ شدہ توسط پیرام شیعی از استان بوشهر

علی اکبر داور وزیر عدلیہ عمر رضاشاہ

مراسم تاجگذاری رضاخان در کاخ گلستان. تیمورتاش در کنار ولیعهد قدم می‌زند

نیه سده توسط پیام شیعی از اسنان پوشهر

اشغال پالایشگاه آبادان توسط نظامیان انگلیسی

تیمه شده توسط بهرام شیعی از استان بوشهر

وزارت امور خارجه
تلگراف

شماره ۱۰۲۵ / ۹ / ۱۳۲۵ - ۱۰۲۳

جناب آقایان نمایندگان

مذخریت ص ۳۰ مدار بهر داد آنگذ بیا ک و جیل لکت ختم و جبر
در تجزیه دلی از صیم قریه تبریک گفت و هزاران هزار شکر در مع مذکور
جناب پرفسور بیجا خیریه هم دست که در گذشته که هیچ بود در دنیای
این خدمت نماند شد روح بنیر آدم در روح آفرید و در دنیای
میزبند که خدمت ایران و همه کس علم چینیان و بپندند بنام خیر
مترقیان نظر چهره در خدمت ایران را بر همه آورد و خیر با
در خدمت مشرق خورشید و قلب بود که از این بدهد و آن
با وفات ایران در این خدمت آنگیز مست بوده و شایسته این که
خداوند در ریه و خدمت آفرید و در این بپندرد
۱۳۱ / ۱۰ / ۲۷ / ۱۰ / ۱۳۲۵

۱۳۱ / ۱۰ / ۲۷ / ۱۰ / ۱۳۲۵

Handwritten notes on the right margin, including the name 'Taqi Zadeh'.

تاسیست امتحانیه بنام اندر ایستاسی درون قانون صادر شده بود - آزا

نیه شده توسط بیروم شیعی از استان بوشهر

نامهٔ تقی‌زاده سفیر کبیر ایران در انگلستان به قوام جهت تبریک ختم غانله آذربایجان

از سوار و تفنگ پر تیر کرده بشه موشی تونده
و موشون سوار و جهیت آنها از عیادت کار و ده فراز
و تربیت و تیر کشی گرفته و پیرداخته بجهت بیابان
حوت بندر و جهیت نیروی است را بر وفق امام اکبر
بموجب وجه از سواران است که است و یکگزینی تیره
و از تعلق تیره آنها تیر و کذا است تیره حکومت هم
باید که ان بهمه شوکت بظنه و اکثر ارباب
دیگر را بان سرودن تیره راه به تیره
حکومت تربیت سرودن را نیز به کلی از خزانه
حوض و اکثر ارباب سوار و جهیت گانه روان
تاریخ عنون تیره ۱۳۲۵
۱۳۲۵
موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران
www.iichs.org
سردار ناصر

رونوشت تلگراف احمد قوام رئیس الوزرا به شجاع الملک حاکم باخر
و اعلام اعزام پنج هزار قزاق به خراسان جهت سرکوبی کلنل
پسیان با همکاری حکام خراسان، سالارخان بلوچ، سردار شجاع،
سردار نصر

خدمات تو را قدر دانی می‌کنیم

برادر عزیز پیش آهنگ مجید مهره

چون در سال تحصیلی ۵۱-۵۲ در انجام خدمات استواری و فعالیت‌های تعلیماتی پیش آهنگی کوشا بوده‌ای این کارت بعنوان قدر دانی به تو اهدا می‌شود. موفقیت‌های بیشتری برایت آرزو می‌کنیم.

مربی دانش راه‌نمایی ^{فروغی} دکتر علی ^{فرزنی} پیش آهنگی ^{ناحیه ۲ اصفهان}
سازمان ملی پیش آهنگی
• ناحیه ۲ اصفهان •

شماره ۸۱ شهرستان اصفهان ناحیه ۲

تاریخ ۰۲/۲/۱۰

سازمان ملی پیش آهنگی ایران

تقدیر نامه ای از طرف محمد علی فروغی به یکی از پیش آهنگان تهیه شده توسط بهرام شیعی از اسنان بوشهر

..... نوع پیش نویس
 ..... موضوع پیش نویس
 ..... پیوست
 ..... باک نویس کننده

و شرفیخت وزیر

..... شماره عمومی
 ..... شماره خصوصی
 ..... جزوه دان
 ..... پرونده

تاریخ نوشتن ..... ماه ..... تاریخ پاک نویس ..... ماه ..... تاریخ ثبت ..... ماه .....

در تہران سہ ماہی از درہو سر فی خواہد رہا درہو ان حوزہ ہائے کثرت خواہم کرد

نسخہ درز
 لکھنؤ
 ۱۳۱۸/۱

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
 جمهوری اسلامی ایران

<p>درس ۹</p> <p>نام طراح : مصطفی صغریان</p>	<p>بسمه تعالی</p> <p>معاونت آموزش متوسطه وزارت آموزش و پرورش</p> <p>دفتر آموزش متوسطه نظری</p> <p>دبیرخانه راهبری کشوری درس تاریخ</p> <p>تولید شده در استان سیستان و بلوچستان</p>	<p>محتوای نوشتاری</p> <p>کتاب تاریخ معاصر ایران</p> <p>سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹</p>
---	---	---

عنوان درس : ویژگی های حکومت رضاه شاه

اهداف یادگیری:

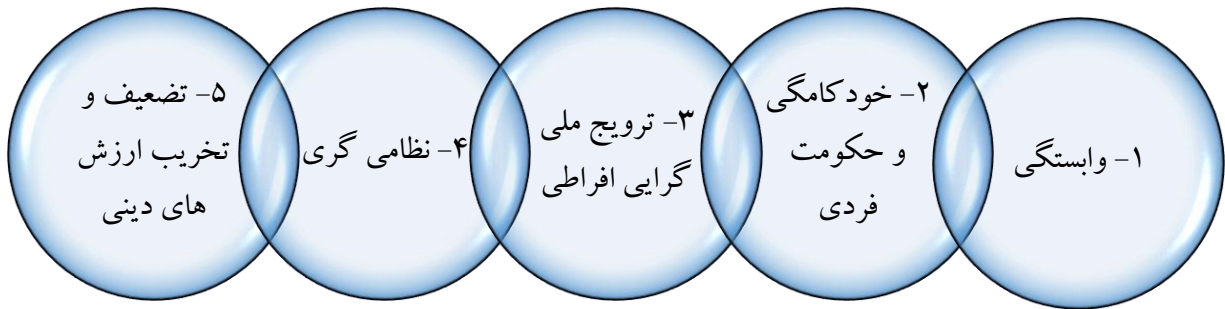
آشنایی دانش آموزان با شاخصه های حکومت و سیاست های فرهنگی، مذهبی و اجتماعی دوران حکومت رضا شاه .

منابع مطالعاتی پیشنهادی :

- ❖ اتابکی، تورج، تجددآمرانه، جامعه و دولت در عصر رضاشاه، ترجمه مهدی حقیقت خواه، ققنوس، ۱۳۸۵.
- ❖ بهار، محمد تقی (ملک الشعراء) ، تاریخ مختصر احزاب سیاسی، جلد ۲، امیرکبیر، چاپ دوم، ۱۳۷۱ .
- ❖ صلاح، مهدی، کشف حجاب (زمینه ها، پیامدها و واکنش ها)، تهران، موسسه مطالعات و پژوهش های سیاسی، ۱۳۸۴.
- ❖ رائین، سیمما، واقعه گوهرشادبه روایت دیگر، نشر رائین، تهران، ۱۳۷۷۹.

چکیده نکات مهم درس

❖ ویژگی های حکومت رضاشاه

۱- وابستگی

- ✓ آغاز حکومت پهلوی نقطه‌ی عطفی در تاریخ فرآیند وابستگی ایران محسوب می‌شود .
- ✓ پیدایش سلسله‌های پادشاهی در ایران به دو صورت زیر بوده است :
- الف) پیش از روی کار آمدن رضاشاه ← عموماً در چارچوب **روابط قومی** و یا **اشرافیت داخلی** شکل می‌گرفت .
- ب) با روی کار آمدن رضاشاه ← ظهور سلسله‌های پهلوی از همان ابتدا در **امتداد استقرار نظام سلطه جهانی و استعمار انگلستان** شکل گرفت .

۲- خودکامگی و حکومت فردی

- ✓ حکومت رضاشاه، حکومتی **فردی** و **استبدادی** بود. با وجود اصل تفکیک قوا در قانون اساسی، رضاشاه در همه ارکان مملکت دخالت می‌کرد .
- ✓ **دخالت‌های رضاشاه در قوه مقننه و مجلس:**
- نمایندگان مجلس شورای ملی براساس فهرستی که توسط فرماندار، فرمانده لشکر و رئیس شهربانی حوزه انتخابیه تهیه و شخص رضاشاه آن را تایید و به وزارت کشور ابلاغ می‌کرد، انتخاب می‌شدند .
- ✓ **دخالت‌های رضاشاه در قوه قضائیه و مجریه:**
- قوای قضائیه و مجریه نیز فاقد استقلال بودند. دستگاه‌های دولتی و وزارت خانه‌ها قدرت تصمیم‌گیری نداشتند و برخی به سبب روحیه نظامی و استبداد رای رضاشاه حتی قادر به اظهار نظر نبودند .

۳- ترویج ملی‌گرایی افراطی

- ✓ در دوران رضاشاه ملی‌گرایی افراطی با هدف **به حاشیه راندن اسلام** شدت گرفت .
- ✓ کارگزاران فرهنگی حکومت رضاشاه به تقلید از غرب «**جدایی دین از سیاست**» را از لوازم ملیت‌گرایی قلمداد می‌کردند .
- ✓ **شاخصه های ملی‌گرایی دوران رضاشاه :**

۱- جدایی دین از سیاست با هدف به حاشیه راندن اسلام .

۲- قومیت‌ستیزی و نادیده گرفتن هویت اقوام ایرانی .

۳- تلاش جهت تغییر الفبای فارسی به لاتین. (به اصرار تقی زاده)

- ✓ در پایان حکومت رضاشاه، ملیت‌گرایی با جنبش نژاد پرستانه **نازی های آلمان** به رهبری **آدلف هیتلر** همبستگی پیدا کرد .

✓ رضاشاه به نشریه ها دستور داد تا به مقایسه شخصیت او با **هیتلر** بپردازند و از وی تجلیل کنند .

۴- نظامی‌گری

- ✓ رضاشاه به سبب خصلت های فردی و روحیه نظامی اش، **ارتش را رکن و اساس حکومت** خود قرار داد .

✓ رضاشاه **فرماندهان ارتش** را نسبت به سایر مقام های دولتی برتر به شمار می آورد؛ و برای ایجاد ارتشی نوین، کوشش های زیادی انجام داد .

❖ **ارتشی که رضا خان بنیان نهاد به دلایل زیر ایجاد شده بود :**

۱- ترساندن و سرکوب مخالفان داخلی

۲- چپاول و غارت ایلات و عشایر

۳- استحکام پایه های حکومت خود

✓ ارتشی که رضاشاه تشکیل داده بود به هیچ عنوان ارتشی مقتدر نبود تا در برابر نیروهای بیگانه کارایی داشته باشد .

۵- تضعیف و تخریب ارزش های دینی

❖ سیاست دینی رضاشاه پیش از رسیدن به سلطنت؛ سیاست تظاهر به دینداری

- ✓ با ظاهر سازی در مراسم مذهبی شرکت می کرد تا احساسات عمومی را به نفع خود جلب کند .
- ✓ در عزاداری امام حسین(ع)، گل بر پیشانی می مالید و کلاه بر سر می ریخت و به شعایر مذهبی تظاهر می کرد .
- ✓ در خرداد ۱۳۰۴ به وزارت معارف دستور داد بر مطالب مذهبی در مطبوعات نظارت و از درج مطالب خلاف شرع جلوگیری شود.
- ✓ دستور تعطیلی مشروبات فروشی ها و قمارخانه ها را صادر کرد .
- ✓ عازم عراق شد و ضمن ملاقات با علما و مراجع نجف خود را حامی اسلام معرفی کرد ، و قول داد دومین اصل متمم قانون اساسی؛ مبنی بر نظارت علما بر مصوبات مجلس را اجرا کند .

❖ سیاست دینی رضاشاه پس از رسیدن به سلطنت ؛ سیاست حذف دین از اجتماع

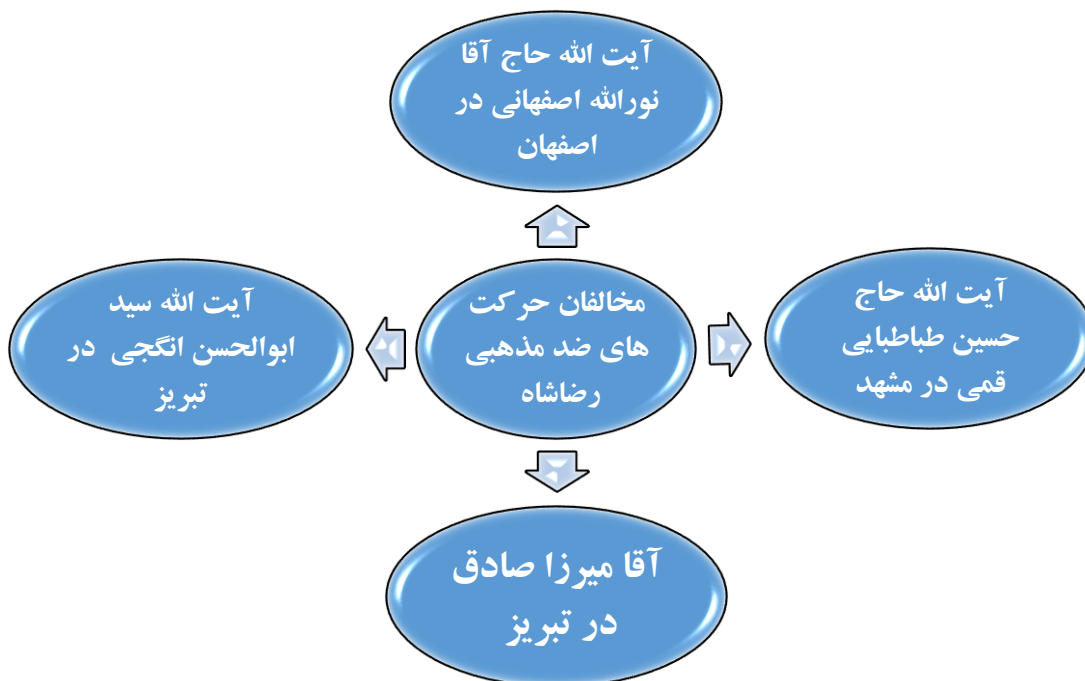
- ✓ اولین نشانه حمله علنی و آشکار رضاشاه به شعایر و ارزش های مذهبی؛ در نوروز ۱۳۰۶ در واقعه اعتراض **آیت الله بافقی** به زنان عضو خانواده سلطنتی که بدون رعایت موازین شرعی وارد حرم مطهر حضرت معصومه (س) شدند آشکار شد . به دنبال این اعتراض، رضاشاه به قم رفت و با گستاخی تمام، با **چکمه** وارد حرم شد و آیت الله بافقی را زیر **لگد** انداخت و پس از آن دستور **تبعید** وی را صادر کرد .
- ✓ محدود کردن روحانیون و کنترل حوزه های علوم دینی .
- ✓ جایگزین ساختن قوانین غربی به جای قانون های اسلام .
- ✓ محدود کردن روحانیون و مراسم مذهبی .
- ✓ ممنوع کردن برگزاری مراسم سوگواری امام حسین (ع) .

- ✓ برپایی کارناوال های شادی و رژه دسته های موزیک نظامیان در روز عاشورا .
- ✓ تخریب مدارس و حوزه های علمیه .
- ✓ تغییر کلاه و لباس، برداشتن حجاب و رواج منکرات و کارهای خلاف شرع .

منشاء اقدامات ضد دینی رضاشاه

اقدامات ضد دینی رضاشاه تحت عنوان **تجدد خواهی** یا **اصلاح مذهبی** محصول اندیشه خود او نبود؛ اسناد تاریخی آشکار می کند که **استعمار نوین**، برای ازمیان برداشتن مظاهر دین و روحانیت که مانع سلطه آنها در ایران بود، به این روش ها متوسل می شدند .

❖ مخالفان حرکت های ضد مذهبی رضاشاه

تغییر کلاه و لباس

- ✓ نوع لباس و پوشش هر ملت نمایشگر هویت آن مردم است و به تناسب اعتقادات دینی، فرهنگ، آداب و رسوم ملی و شرایط اجتماعی و اقلیمی با پوشش دیگر جوامع، متفاوت است .

- ✓ تغییر کلاه و لباس، بخشی از برنامه شبیه سازی جامعه ایران با اروپایی ها بود .
  - ✓ رضاشاه ابتدا با بکارگیری زور کلاه لبه دار موسوم به **کلاه پهلوی** را در میان مردم متداول کرد .
  - ✓ رضاشاه پس از بازگشت از **ترکیه**، به تقلید از **آتاتورک** دستور داد که کلاه پهلوی ممنوع شود و از این پس مردان باید **کلاه شاپو (کلاه لگنی)** بر سر بگذارند .
  - ✓ در دی ماه ۱۳۰۷، قانون اجباری متحدالشکل کردن لباس در ایران به تصویب مجلس هفتم رسید .
- براساس این قانون، همه مردم ایران اعم از شهری و روستایی و عشایر موظف به رعایت آن بودند؛ و مجازات متخلفان، **جزای نقدی یا زندان** بود .

کلاه پهلوی

کلاه شاپو

کشف حجاب

- ✓ تغییر لباس مقدمه ای برای کاهش مقاومت و حساسیت جامعه نسبت به **حجاب** و در نهایت برداشتن آن بود .
- ✓ ایرانیان مردمی نجیب بودند و در مقایسه با دیگر تمدن ها، از اخلاق و معنویت متعالی تری برخوردار بوده اند.
- ✓ نقش برجسته های **تخت جمشید، بیستون** و ... نشان می دهند که برخلاف فرهنگ برهنگی رایج در یونان و روم باستان، زنان ایرانی در روزگار قدیم دارای حجاب و عفاف بوده اند و پس از اسلام این سنت تقویت شد .
- ✓ پوشیدگی لباس زنان ایرانی جزو فرهنگ ملی و دینی آنان بوده، لذا مبارزه با آن امری عقلانی نبود .
- ✓ مبارزه با حجاب- کشف حجاب- از روز **۱۷ دی ماه ۱۳۱۴** آغاز و با بکارگیری **زور و خشونت** دنبال شد .
- ✓ فرمان اجباری کشف حجاب، با مقاومت مردم و عالمان دینی شهرهای مختلف ایران روبه رو شد .
- ✓ در **مشهد** مردم به نشانه اعتراض در مسجد **گوهرشاد** اجتماع کردند . به دستور رضاشاه ، ماموران در مسجد را شکستند ، وارد صحن شدند و مردم را به گلوله بستند .

تاریخچه حجاب: زنان دوره اشکانیان (پیش از اسلام)
 علاوه بر استفاده از شلوارهای چین دار و پیراهن های دراپه دار و بلند، از کلاه عمامه واری استفاده میکردند که تقریباً بیشتر موهای آن ها را می پوشانید. بلندی لباس ها بقدری بود که مانع دیدن کفش ها می گردید.

نقش برجسته پرسپولیس، دوره هخامنشیان
تاریخچه حجاب: تصویر فوق نشان می دهد در دوره هخامنشیان، زنان ایرانی هنگام حضور در اجتماع، از روسری و لباس بلندتر نسبت به مردان استفاده می کردند.

جمعی از زنان پس از کشف حجاب با لباس جدید در مراسم استقبال از رضا پهلوی

پرش های نمونه

۱- رضاشاه پیش از رسیدن به سلطنت برای تظاهر به دینداری چه اعمالی انجام داد؟

با ظاهر سازی در مراسم مذهبی شرکت می کرد تا احساسات عمومی را به نفع خود جلب کند . در عزاداری امام حسین(ع)، گل بر پیشانی می مالید و کلاه بر سر می ریخت و به شعایر مذهبی تظاهر می کرد . در خرداد ۱۳۰۴ به وزارت معارف دستور داد بر مطالب مذهبی در مطبوعات نظارت و از درج مطالب خلاف شرع جلوگیری شود. دستور تعطیلی مشروب فروشی ها و قمارخانه ها را صادر کرد . عازم عراق شد و ضمن ملاقات با علما و مراجع نجف خود را حامی اسلام معرفی کرد ، و قول داد دومین اصل متمم قانون اساسی؛ مبنی بر نظارت علما بر مصوبات مجلس را اجرا کند .

۲- رضاشاه در دوران سلطنت خود برای محدود کردن دین و شخصیت های دینی چه اقداماتی انجام داد؟
رضاشاه با سیاست حذف دین از اجتماع، سعی در محدود کردن روحانیون و کنترل حوزه های علوم دینی کرد . او با شعار اصلاح دین کوشید تا ریشه اسلام را برکند . جایگزین ساختن قوانین غربی به جای قانون های اسلام . محدود کردن روحانیون و مراسم مذهبی . ممنوع کردن برگزاری مراسم سوگواری امام حسین (ع) . برپایی کارناوال های شادی و رژه دسته های موزیک نظامیان در روز عاشورا . تخریب مدارس و حوزه های علمیه . تغییر کلاه و لباس، برداشتن حجاب و رواج منکرات و کارهای خلاف شرع .

۳- اقدام های ضد دینی رضاشاه ریشه در چه جریان فکری و فرهنگی داشت ؟
اقدامات ضد دینی رضاشاه تحت عنوان تجدد خواهی یا اصلاح مذهبی محصول اندیشه خود او نبود ؛ اسناد تاریخی آشکار می کند که استعمار نوین، برای از میان برداشتن مظاهر دین و روحانیت که مانع سلطه آنها در ایران بود، به این روش ها متوسل می شدند .

۴- در دوره سلطنت رضاشاه چه تغییراتی در لباس و کلاه مردم ایجاد شد؟
رضاشاه ابتدا با بکارگیری زور کلاه لبه دار موسوم به کلاه پهلوی را در میان مردم متداول کرد . رضاشاه پس از بازگشت از ترکیه، به تقلید از آتاتورک دستور داد که کلاه پهلوی ممنوع شود و از این پس مردان باید کلاه شاپو (کلاه لگنی) بر سر بگذارند . در دی ماه ۱۳۰۷، قانون اجباری متحدالشکل کردن لباس در ایران به تصویب مجلس هفتم رسید . براساس این قانون، همه مردم ایران اعم از شهری و روستایی و عشایر موظف به رعایت آن بودند؛ و مجازات متخلفان، جزای نقدی یا زندان بود .

<p>درس ۱۰</p> <p>نام طراح: مریم عظیم بیک</p>	<p>به نام خدا</p> <p>معاونت آموزش متوسطه وزارت آموزش و پرورش</p> <p>دفتر آموزش متوسطه نظری</p> <p>دبیرخانه راهبری کشوری درس تاریخ</p> <p>تولید شده در شهرستانهای استان تهران</p>	<p>محتوای نوشتاری</p> <p>کتاب: تاریخ معاصر ایران</p> <p>سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹</p>
<p>عنوان: سقوط رضا شاه</p>		
<p>اهداف یادگیری: آشنایی دانش آموزان با جنگ جهانی دوم و اشغال ایران - سقوط رضاشاه و کارنامه ی مختصری از دوران حکومت رضا شاه</p>		

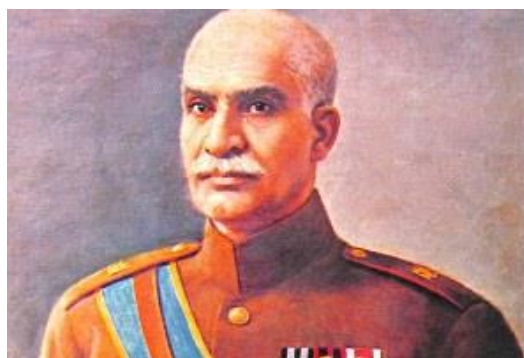
منابع مطالعاتی پیشنهادی:

- ۱- خاطرات شهریور ۱۳۲۰ از دیدگاه دربار: نصرالله انتظام، به کوشش محمد رضاعباسی، سازمان اسناد ملی ایران، تهران: ۱۳۷۸.
- ۲- ایران و قدرت های بزرگ در جنگ جهانی دوم: ایرج ذوقی، تهران، ۱۳۶۸، تصحیح امیر هوشنگ آذر، بی جا، ۱۳۶۹.
- ۳- تاریخ معاصر ایران جلد ۲: پیتراوری، ترجمه محمد رفیعی مهرآبادی، تهران، موسسه مطبوعاتی عطایی، ۱۳۶۹.

چکیده نکات مهم درس

الف - گرایش رضا شاه به آلمان

در سال های بعد از جنگ جهانی اول به خاطر تغییر سیاست انگلستان نسبت به آلمان به دلیل ← احساس خطر از جانب حکومت کمونیستی شوروی، شرایط برای توسعه مناسبات سیاسی و اقتصادی بین حکومت رضاشاه و آلمان به وجود آمد.

ب- جنگ جهانی دوم

شروع جنگ ← با حمله برق آسای هیتلر به لهستان آغاز شد.

کشور هایی که به آلمان اعلام جنگ دادند
انگلستان
فرانسه
آمریکا

دلیل برکنار ماندن شوروی از صحنه جنگ در دو سال اول ← امضای مخفیانه پیمان عدم تجاوز مشترک با آلمان

ایران به دلیل اینکه مناسب ترین راه برای رساندن کمک های اقتصادی و نظامی به شوروی بود مورد توجه متفقین قرار گرفت.
انگلستان و آمریکا

نکته: در تیر ۱۳۲۰، انگلستان و شوروی خواستار اخراج اتباع آلمانی از ایران شدند.

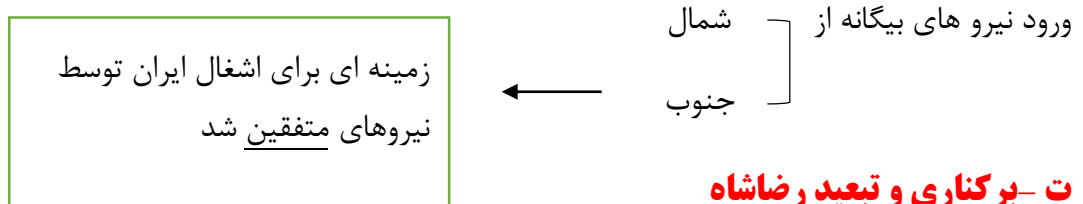
حکومت رضا شاه بنا به این دو دلیل در شرایط سختی قرار گرفته بود] پیروزی های مکرر آلمان در جنگ هجوم نیروهای متفقین به کشور

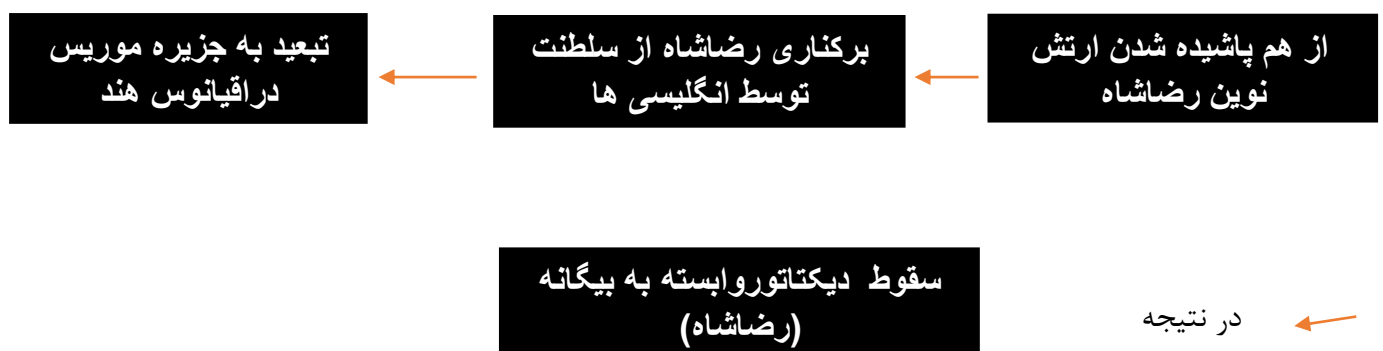
پ- اشغال ایران

سرانجام در شهریور ماه ۱۳۲۰/اوت ۱۹۴۱ ارتش های شوروی وانگلستان به بهانه ،سیاست مبهم دولت ایران درمقابل درخواست اخراج آلمانی ها وارد خاک ایران شدند.

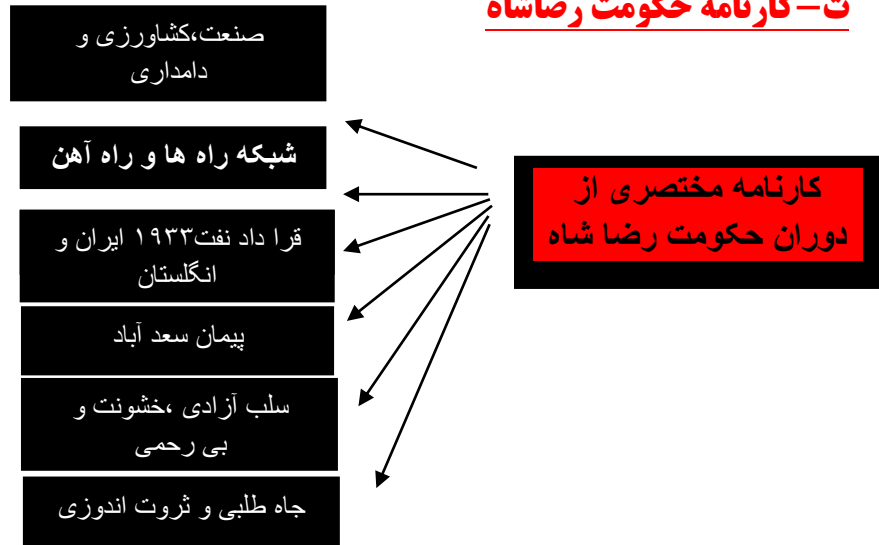
نکته: اشغال ایران با هدف بی خطر ساختن خط تدارکاتی متفکین بود و اینکه آنها می توانستند تدارکات جنگی خود را از طریق راه آهن ایران به شوروی برسانند.

ت- برکناری و تبعید رضاشاه

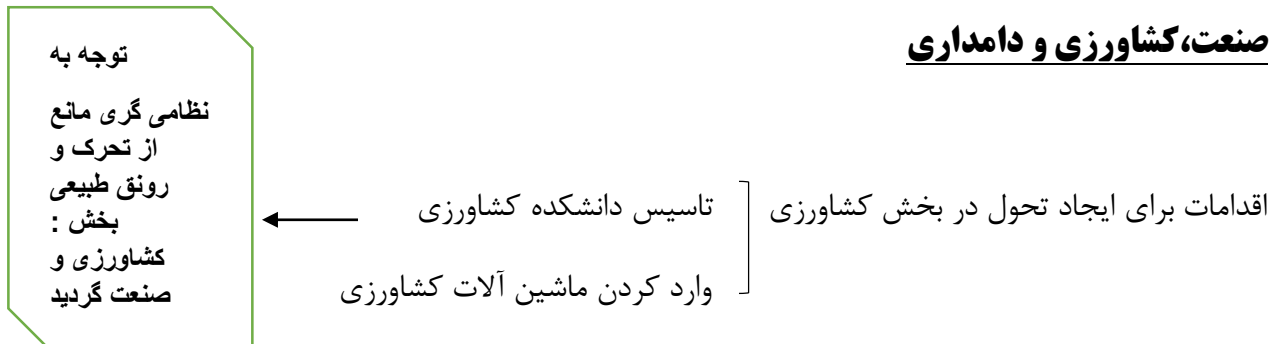

ث- کارنامه حکومت رضاشاه

در زیر به شرح مختصری در مورد هر کدام از موارد ذکر شده می پردازیم

صنعت، کشاورزی و دامداری

نکته: رشد غول آسای حجمی ارتش و اختصاص چهل درصد از کل بودجه کشور به توسعه نظامی ← مانع از توجه به عمران و توسعه اقتصادی کشور شد.

باز ماندن کشاورزی از رشد طبیعی خود

در نتیجه ←

-دامداری

تخریب دامداری سنتی به دلیل ← اسکان اجباری ایل ها و عشایر با هدف ← مهار قدرت سیاسی و نظامی عشایر.

نکته : با تخریب دامداری سنتی ، دامداری صنعتی جایگزین آن نشد.

فعالیت های صنعتی

تبدیل شدن ایران به وارد
کننده و مصرف کننده
محصولات آلمان

– شبکه راه ها و راه آهن

پیامد	هدف	اقدامات
سریع تر شدن حمل و نقل کالاها در جاده ها	زمینه مناسب برای حرکت نیروهای نظامی به قصد سرکوب شورش ها	بازسازی و تکمیل راه های زمینی
انتقال نیروهای انگلیسی به شمال کشور در صورت پیشروی شوروی ها	جلب رضایت انگلیسی ها و تامین مقاصد نظامی آنان	احداث راه آهن

قرارداد نفت ۱۹۳۳ م. ایران و انگستان

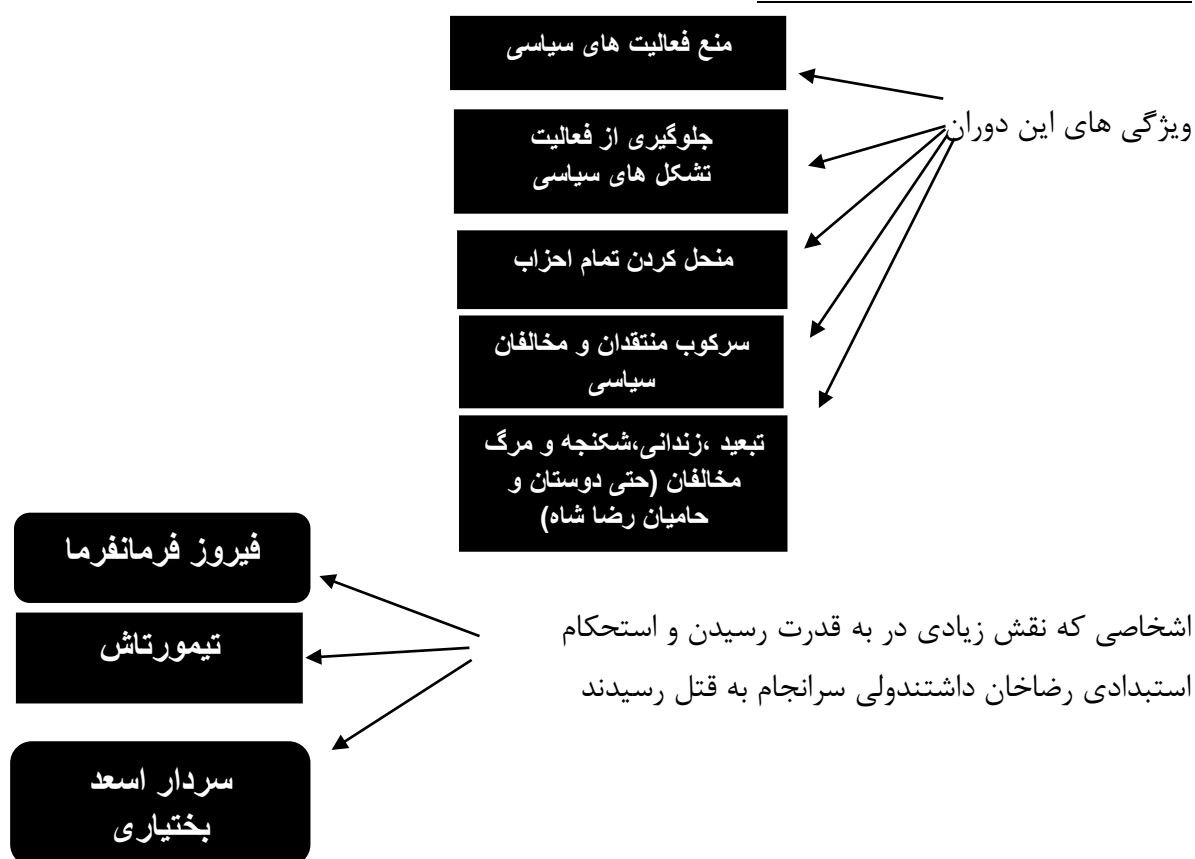
این پیمان ، بعد از لغو قرارداد «داری» بسته شد ، و توسط تقی زاده امضا شد و چون رضاشاه دستور داد که هیچ روز نامه ای درباره این قرارداد مطلبی منتشر نکند، پرونده آنان تا بعد از شهریور ۱۳۲۰ مسکوت ماند.

– پیمان سعد آباد

نکته: دولت انگلستان در سال های میان دو جنگ جهانی دامنه ی نفوذ و سلطه ی خود را بر منطقه خاور میانه افزایش داد.

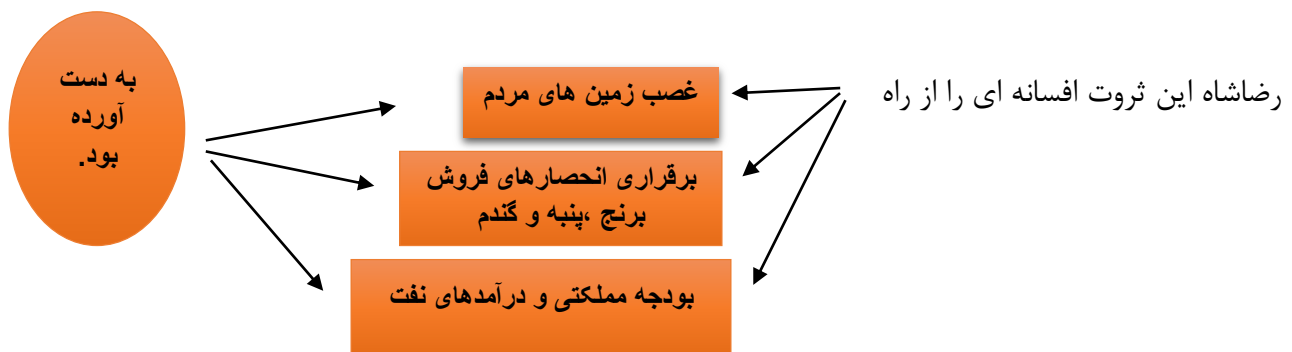
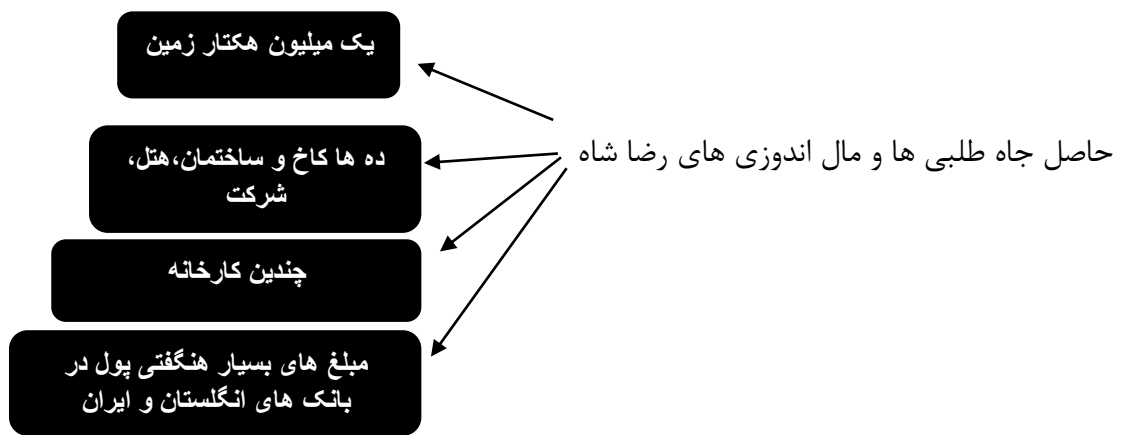
ماهیت پیمان	توسط دولت	به منظور	کشورهای عضو	پیامد
همکاری دفاعی چهار جانبه	انگلستان	جلوگیری از نفوذ و توسعه ی شوروی	ترکیه افغانستان عراق ایران	بخشیدن ارتفاعات کوه «آارات» به ترکیه بخش هایی از شرق ایران به افغانستان چشم پوشی دولت ایران از حق حاکمیت خود بر <u>اروند رود</u> و در نهایت نادیده گرفتن تمامیت ارضی ایران

سلب آزادی، خشونت و بی رحمی

– جاه طلبی و ثروت اندوزی

خلاصه درس:

جنگ جهانی دوم و اشغال ایران توسط متفقین و از هم پاشیده شدن ارتش نوین رضاشاه که در نهایت منجر به برکناری و تبعید رضا شاه به جزیره موریس گردید گویای ضعف کارنامه ی حکومت رضاشاه است.

پرسش ها یا فعالیت های مکمل برای درک بهتر مطالب مطرح شده در درس

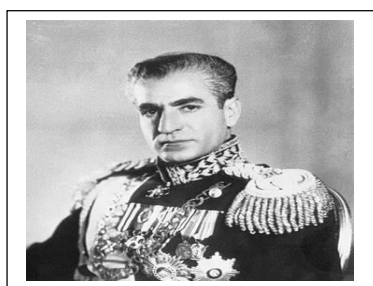
<p>درس ۱۱</p> <p>نام طراح: مریم عظیم بیک</p>	<p>به نام خدا</p> <p>معاونت آموزش متوسطه وزارت آموزش و پرورش</p> <p>دفتر آموزش متوسطه نظری</p> <p>دبیرخانه راهبری کشوری درس تاریخ</p> <p>تولید شده در شهرستانهای استان تهران</p>	<p>محتوای نوشتاری</p> <p>کتاب: تاریخ معاصر ایران</p> <p>سال تحصیلی</p> <p>۹۹-۱۴۰۰</p>
--	--	---

عنوان : اشغال ایران توسط متفقین و آثار آن

اهداف یادگیری: آشنایی دانش آموزان با موضوع جانشینی محمد رضا پهلوی، آثار حضور متفقین در ایران، تشکیل حزب های سیاسی، مذاکره های نفت و به رسمیت شناختن رژیم اشغالگر

منابع مطالعاتی پیشنهادی:

- ۱- فراز و فرود دودمان پهلوی: جمشید آموزگار ، ترجمه اردشیر لطفعلیان، مرکز ترجمه و نشر کتاب، ۱۳۷۵
- ۲- تاریخ معاصر ایران جلد ۲: پیتراوری، ترجمه محمد رفیعی مهرآبادی، تهران، موسسه مطبوعاتی عطایی، ۱۳۶۹
- ۳- مصدق، نفت و ناسیونالیسم ایرانی: بیل جیمز و ویلیام راجرلوئیس، ترجمه عبد الرضا هوشنگ مهدوی، نشر نو، تهران، ۱۳۶۹
- ۴- سیاست خارجی ایران در دوران پهلوی: ..... البرز، چاپ اول، ۱۳۷۳

چکیده نکات مهم درس:

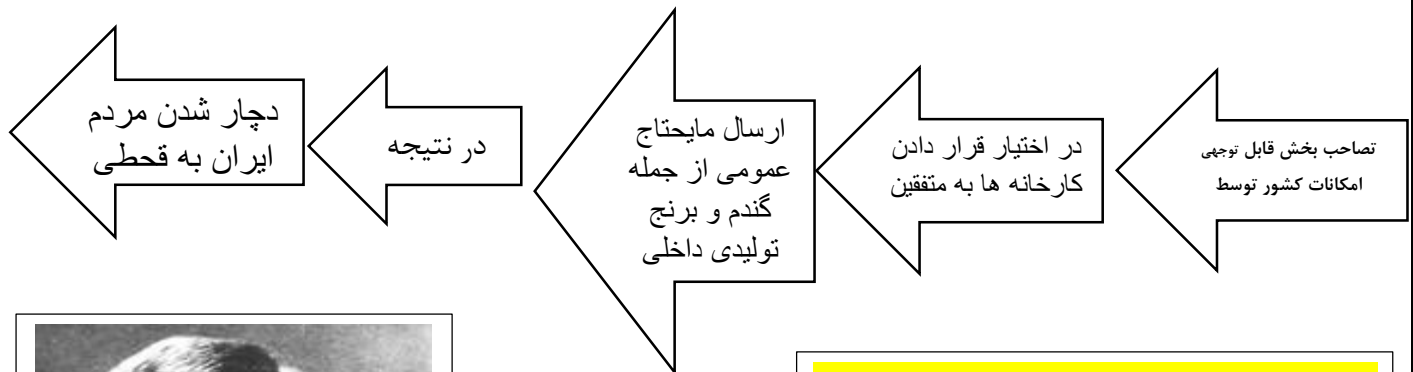
الف - نخستین سال های حکومت محمد رضا پهلوی

عزل رضا شاه به سلطنت رسیدن محمد رضا شاه با حمایت انگلستان (۱۳۲۰)

تبدیل شدن کشور به میدان جوش و خروش بحث های سیاسی ← در نتیجه: فرصت و آزادی به وجود آمده.

مسئله جدی این دوران: محاکمه های جنجالی عوامل جنایت های دوران استبداد رضا شاه

- تصاحب امکانات و منابع ایران توسط متفقین

نکته: سپردن اختیار تنظیم امور مالی و اقتصادی کشور به : آرتور میلسپو

تغییر قیمت ارز (در جهت منافع متفقین)

تنظیم امور مالی

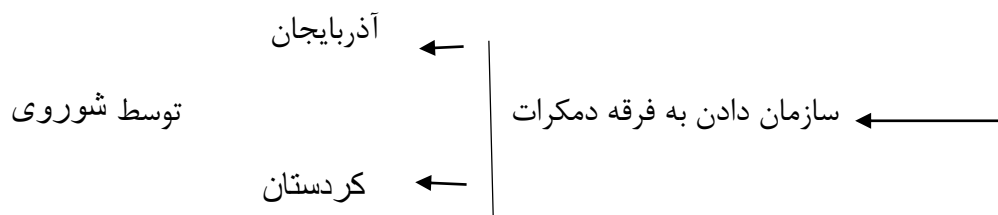
قدرت وضع مقررات و قوانین

نظارت بر امور مالی ارتش و شهربانی

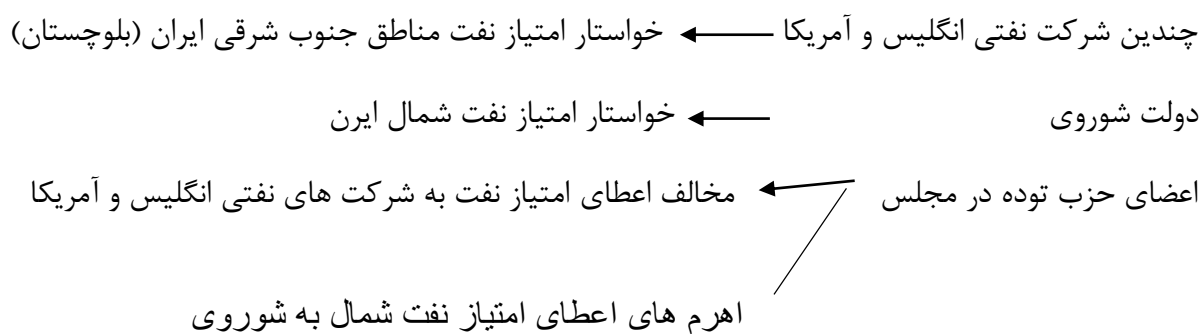
اختیارات میلسپو

پ- تشکیل حزب های سیاسی و دخالت بیگانگان

حزب	مؤسس	حامی
حزب اراده	سید ضیاء الدین طباطبایی	انگلستان
حزب توده	جمعی از کمونیست های سابق	شوروی
حزب دمکرات	قوام السلطنه	گاهی متمایل به شوروی و گاهی آمریکا

ت- مذاکره های نفت و سیاست موازنه منفی

حزب توده و عوامل داخلی اش

قوای مسلح شوروی در ایران

اهرم های دولت شوروی برای تحمیل امتیاز نفت شمال

واکنش نمایندگان دوره چهاردهم مجلس: تصویب طرحی به همت **دکتر مصدق** که بر طبق آن مذاکره با کشور های خارجی برای واگذاری امتیاز نفت، بدون تأیید مجلس ممنوع شده بود

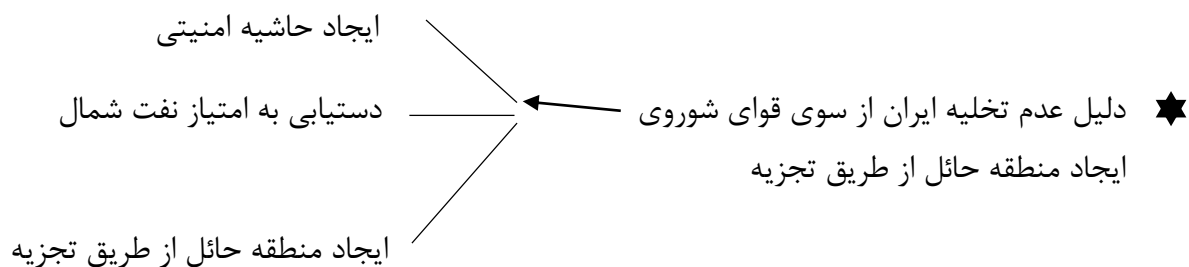
سیاست موازنه منفی: یعنی ممنوعیت واگذاری امتیاز نفت به قدرت های شرق و غرب

اصطلاحات

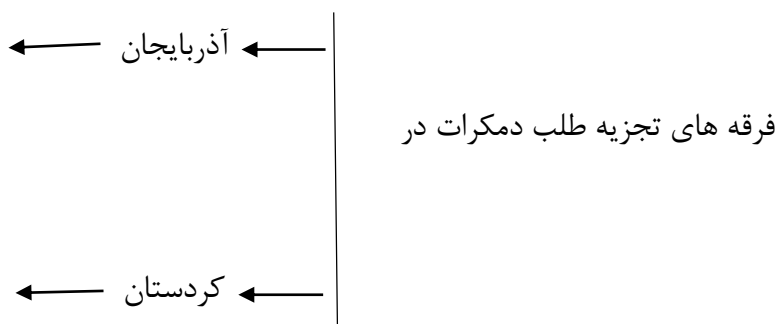
سیاست موازنه مثبت: اعطای امتیاز نفت به دو قدرت شرق و غرب

ث – شکست تجزیه طلبان و تخلیه ایران از نیرو های شوروی

خروج نیروهای نظامی آمریکا و انگلستان از ایران پس از خاتمه جنگ جهانی دوم

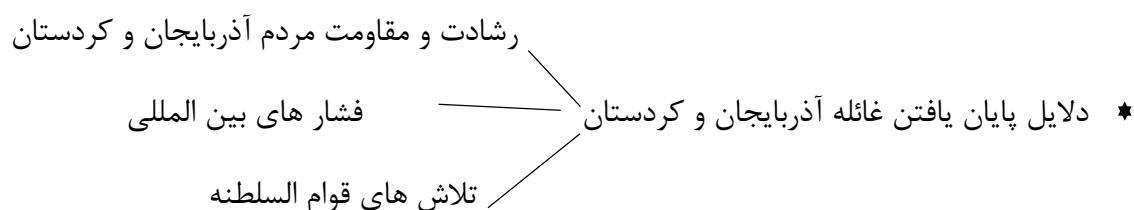
برخی از مناطق ایران و الحاق آن به شوروی

با کمک نیرو های نظامی شوروی اقدام به تضعیف حاکمیت دولت مرکزی ایران و اشغال بخش هایی از آذربایجان را کرد و در نتیجه مقدمات جداسازی آذربایجان از ایران را فراهم کرد.

حزب دمکرات کردستان رسماً در مهاباد جمهوری خودمختار کردستان را اعلام کرد.

نکته: فرقه دمکرات به دلیل وابستگی اش به شوروی و تفکرات مارکسیستی فاقد پشتوانه مردمی بود.

ج- دولت های بی ثبات

در طول سه سال- از آذر ماه ۱۳۲۶ تا اردیبهشت ۱۳۳۰- شش دولت بر سرکار آمدند.

این کابینه ها عبارت بود از:

ابراهیم حکیمی   عبدالحسین هژیر   محمد ساعد مراغه ای   علی منصور

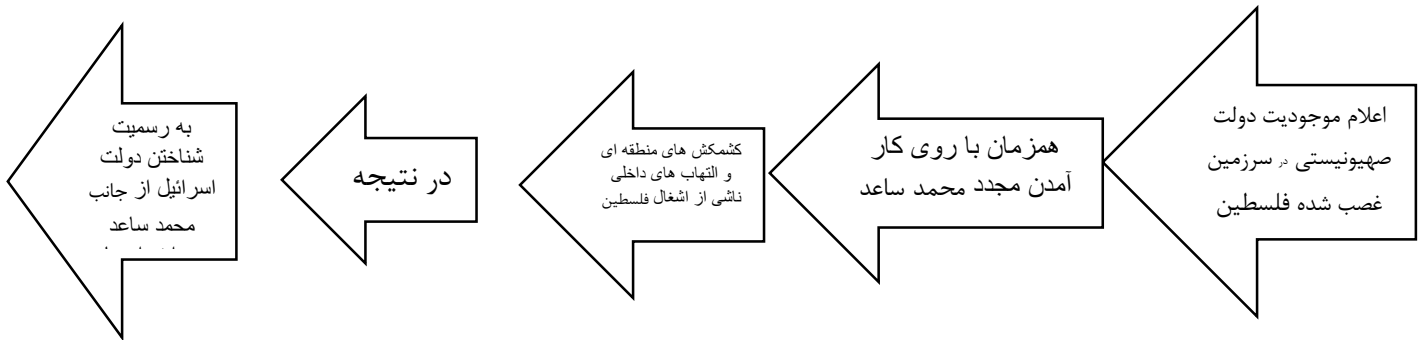
دلایل تزلزل کابینه ها

۱- ناهماهنگی میان دولت و مجلس

۲- دخالت های آشکار و پنهان بیگانگان و عوامل آنها در امور داخلی کشور

۳- بحران های سیاسی و اقتصادی

چ- به رسمیت شناختن رژیم اشغالگر قدس

ح- تغییر قانون اساسی برای افزایش اختیارات شاه

برهم خوردن منافع دولت انگلستان در ایران ← طرح الغای قرارداد نفت جنوب در مجلس

توقف مبارزه ضد استعماری ملت ایران

منحل شدن حزب توده

تبعید آیت الله کاشانی به لبنان

و در نهایت تغییر قانون اساسی

سوء قصد به شاه در حادثه ۱۵ بهمن مقدمه ای برای ←

اختیارات محمد رضا شاه در قانون اساسی جدید :

قدرت انحلال دو مجلس

فرماندهی کل قوا

اعلان جنگ و صلح

نصب وزراء

نکته: محمد رضا شاه در قانون اساسی مشروطه غیر مسئول و

فاقد اختیارات بود ولی در قانون اساسی جدید اختیارات زیادی به دست آورد.

خ- جریان های دینی و فرهنگی

★ دو جریان روشنفکر دهه ۱۳۲۰ که نقش مؤثری در بیداری اسلامی داشتند:

۱- جنبش اسلامی دانشجویان (انجمن اسلامی دانشجویان دانشگاه تهران)

۲ - مطبوعات دینی

اهداف مهم این جریان ها ← مقابله با اندیشه ها و جریان های غیر اسلامی به ویژه کمونیسم

دغدغه اصلی روشنفکری دینی در آن سال ها: ارائه چهره ای تازه و پویا از اسلام که دو ویژگی داشت :

۱- پاسخ گویی به مشکلات و نیازهای فکری نسل جوان و تحصیلکرده

۲- آشنایی با مقتضیات زمان

خلاصه درس:

جانشینی محمد رضا پهلوی و مهم ترین حوادث این دوران و آثار حضور متفکین در ایران و تصاحب امکانات

و منابع ایران به وسیله اشغالگران در جنگ جهانی دوم از مهم ترین مباحثی است که در این درس به آن پرداخته می شود.

پرسش ها یا فعالیت های مکمل :

۱- محمد رضا پهلوی با حمایت کدام کشورها به سلطنت رسید؟

<p>درس: ۱۲</p> <p>نام طراح: داود رضائی</p>	<p>به نام خدا</p> <p>معاونت آموزش متوسطه وزارت آموزش و پرورش</p> <p>دفتر آموزش متوسطه نظری</p> <p>دبیرخانه راهبری کشوری درس تاریخ</p> <p>تولید شده در شهرستان های استان تهران</p>	<p>محتوای نوشتاری</p> <p>کتاب تاریخ معاصر ایران</p> <p>سال تحصیلی: ۱۴۰۰-۱۳۹۹</p>
--	---	--

عنوان: نهضت ملی شدن صنعت نفت

اهداف یادگیری:

آشنایی دانش آموزان با چگونگی وحدت میان آیت الله کاشانی و دکتر مصدق و تلاش های مردم ایران برای ملی شدن صنعت نفت و پیامدهای آن

منابع مطالعاتی پیشنهادی:

انقلاب اسلامی و ریشه های آن: عباسعلی عمید زنجانی، تهران، کتاب طوبی، ۱۳۷۶

چکیده نکات مهم درس

الف- زمینه های شکل گیری نهضت ملی شدن نفت ایران:

عدم تصویب قرار داد الحاقی در مجلس شانزدهم و آگاهی مردم از ماهیت استعماری قرار داد های قبلی زمینه ای شد برای ملی کردن صنعت نفت ایران **جبهه ی ملی** به رهبری دکتر مصدق در مجلس **مخالفت** با قرار داد الحاقی ((گس- گلشائیان)) را هدف خود قرار داد .

بازگشت **آیت الله کاشانی** به ایران و **نفوذ و محبوبیت** زیاد او در بین مردم و حمایت از دکتر مصدق ، باعث پیوستن نیروهای مذهبی به مبارزات ضد استعماری شد .

عدم تصویب قرار داد الحاقی در مجلس باعث **استعفا** دولت **منصور** و نخست وزیری **رزم آرا** شد

آیت الله کاشانی

دکتر مصدق

ب- دولت رزم آرا مانعی بر سر راه ملی شدن نفت ایران :

رزم آرا از حمایت انگلستان و آمریکا برخوردار بود. تشکیل دولت او باعث **اتحاد** نیروهای مذهبی و ملی شد .

آیت الله کاشانی و جبهه ی ملی دولت رزم آرا را **دولت شبه کودتا** نامیدند .

رزم آرا با مخالفت با ملی شدن صنعت نفت ایران، از **منافع انگلستان** حمایت کرد و ملی شدن صنعت نفت ایران را بزرگترین خیانت خواند .

مردم با تظاهرات گسترده در شهرها ، از **ملی شدن صنعت نفت حمایت** کردند .

رزم آرا مانع بزرگ بر سر راه ملی شدن صنعت نفت بود **کشته شدن رزم آرا** توسط خلیل طهماسبی از اعضای برجسته فداییان اسلام ، **فاجعه ای بزرگ برای انگلستان** بود و باعث شد کمیون نفت مجلس پیشنهاد ملی کردن صنعت نفت را مورد تصویب قرار دهد .

پ- تصویب ملی شدن صنعت نفت :

پس از ملی شدن صنعت نفت ایران در ۲۹ اسفند ۱۳۲۹ دولت انگلستان سعی داشت با انتصاب حسین علاء از اجرای قانون ملی شدن نفت جلوگیری کند .

حسین علاء از عاقدین **قرار داد ننگین** ۱۹۳۳ م / ۱۳۱۲ ش در زمان شاه بود .

اقدامات علاء برای الغای قانون ملی شدن صنعت نفت :

ایجاد حکومت نظامی در خوزستان و مناطق نفت خیز ، ولی در برابر اراده ی ملت شکست خورد و **استعفا کرد** .

ت- دکتر مصدق بر سریر قدرت :

دکتر محمد مصدق با **شرط تصویب طرح** اجرای قانون ملی شدن صنعت نفت ، **نخست وزیر** را در اردیبهشت ۱۳۳۰ پذیرفت .

براساس طرح ملی شدن صنعت نفت دولت باید اقدام به :

۱- خلع ید شرکت نفت ایران و انگلیس

۲-تنظیم اساسنامه شرکت ملی نفت

۳-فروش نفت به نرخ عادلانه به مشتریان

اقدامات دولت در این زمینه ها آغاز شد .

عکس العمل انگلستان در مقابل اقدامات دولت:

۱- شکایت از ایران به دیوان بین المللی لاهه

۲- تهدید ایران از طریق ورود رزم ناوهای خود

موضع گیری آیت الله کاشانی ، اعلام جهاد بود .

به دلیل اعمال نفوذ انگلیس اقدام دولت برای استخدام کارشناس در زمینه نفت از کشورهای دیگر به جایی نرسید .

کشتی ها از بارگیری نفت ایران خودداری می کردند .
در نهایت آخرین واحد پالایشگاه آبادان تعطیل شد .

سخنرانی دکتر مصدق در نشست شورای امنیت سازمان ملل متحد درباره ملی شدن صنعت نفت ایران

دکتر مصدق در پاسخ به شکایت انگلستان در شورای امنیت ، اسنادی از دخالت دولت انگلستان در امور داخلی ایران ارائه و در نهایت رای شورا به نفع ایران پایان یافت .

به دلیل قطع صادرات نفت و تحریم اقتصادی انگلیس ، دولت دچار مشکلات اقتصادی شد.

<p>درس: ۱۳</p> <p>طراح: مرضیه وروائی</p>	<p>بسمه تعالی</p> <p>معاونت آموزش متوسطه آموزش و پرورش</p> <p>دفتر آموزش متوسطه نظری</p> <p>دبیرخانه راهبری کشوری درس تاریخ</p> <p>تولید شده در استان کرمانشاه</p>	<p>محتوای نوشتاری</p> <p>کتاب تاریخ معاصر</p> <p>سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹</p>
--	--	---

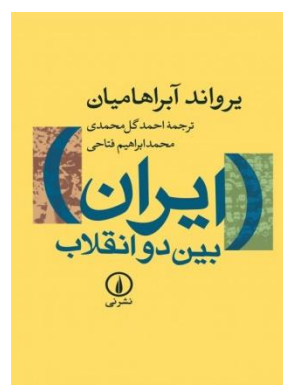
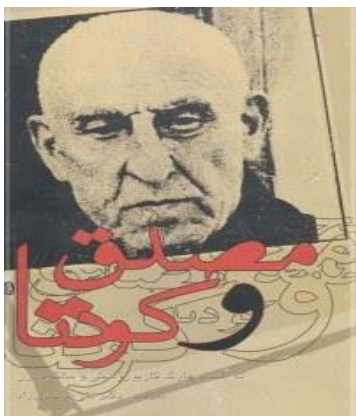
عنوان: زمینه های کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ش

اهداف یادگیری

آشنایی دانش آموزان با علل استعفای مصدق و نقش آیت الله کاشانی در قیام ۳۰ تیر و برکناری قوام السلطنه - دوره دوم نخست وزیری مصدق و زمینه های کودتای ۲۸ مرداد و سرکوبی نهضت ملی نفت و سقوط دکتر مصدق

منابع مطالعاتی پیشنهادی:

- ۱ - ایران بین دو انقلاب: پروانده آبراهامیان، ترجمه احمد گل محمدی و محمد ابراهیم فتاحی، تهران ۱۳۹۲، نشر نی
- ۲- مصدق و کودتا: مارک گازیوروسکی و مالکوم برن، ترجمه مرشدی زاده، تهران ۱۳۹۷، قصیده سرا

چکیده نکات مهم درس:

قیام ۳۰ تیر:

مصدق برای برخورد قاطع با مخالفان که در رأس آنها دربار قرارداداشت، از شاه پست وزارت جنگ را درخواست کرد. شاه که از قدرت طلبی های مصدق می ترسید، با این درخواست مخالفت کرد و در نتیجه مصدق استعفا کرد. قیام مردمی ۳۰ تیر ماه ۱۳۳۱ به رهبری آیت الله کاشانی موجب شد تا شاه با برکناری قوام السلطنه بار دیگر مصدق را به نخست وزیری منصوب کند.

دور دوم نخست وزیری دکتر مصدق:

مصدق با حفظ سمت، وزارت جنگ را بر عهده داشت و از موقعیت مستحکمی برخوردار بود، اما اختلاف سیاسی با آیت الله کاشانی پیدا کرد و زمینه ی دسیسه های شاه و دربار و مخالفان داخلی را فراهم کرد. انگلیس که از ملی شدن نفت ضربه خورده بود، به توطئه علیه مصدق پرداخت. علاوه بر این موارد، ضعف ساختاری کابینه دولت و بی کفایتی برخی اعضای کابینه مصدق، نهضت را از حمایت ها و پشتیبانی های مردم و افکار عمومی بی نصیب کرد.

حضور مردم در قیام ۳۰ تیر

عوامل زمینه ساز کودتای ۲۸ مرداد: الف - عوامل داخلی ب - عوامل خارجی

الف عوامل خارجی: انگلیس و آمریکا:

ترومن ، رئیس جمهور آمریکا در رقابت نفتی با انگلستان در خاورمیانه بود و می خواست به سلطه ی انحصاری انگلیس بر نفت ایران پایان بدهد و در نفت سهیم باشد ، در نتیجه در ابتدا به حمایت از ملی شدن نفت پرداخت.

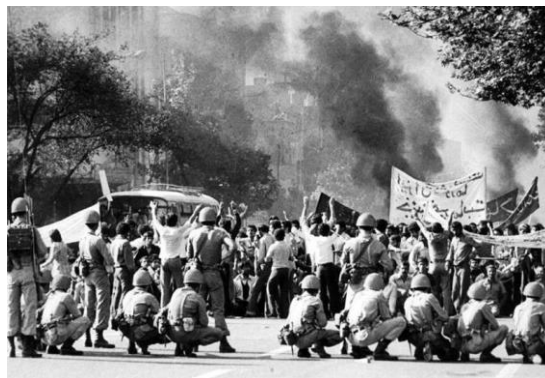
حفظ ثبات بازار نفت برای جلوگیری از بحران اقتصادی ، آمریکا را به میانجیگری میان ایران و انگلستان کشاند.

آمریکا در دوران جنگ سرد با شوروی بسر می برد. انگلستان با بزرگ نشان دادن خطر نفوذ کمونیسم و حزب توده قول داد که

شرکتهای نفتی آمریکا را در منابع نفتی ایران شریک کند و توانست سیاست حمایت آمریکا را از ملی شدن نفت در ایران به طرف سیاست "مداخله گری" بچرخاند.

اینگونه شد که فرمانده آمریکایی کودتا ، روزولت طرح انگلیس در عملیات "چکمه" ، را که برای بر اندازی دولت مصدق و سرکوب نهضت ملی شدن نفت به کمک کودتا واز طریق قدرت نظامی بود، در عملیات مشترک دیگری به نام "عملیات آژاکس" برنامه ریزی و اقدام کرد.

انگلیس در عملیات چکمه اقدام به تحریم خرید نفت ایران و تهدید کشورهای خریدار نفت به تعقیب و مجازات کرد و سعی در تضعیف دولت مصدق کرد.

عملیات چکمه

شوروی به خاطر خرید گندم از ایران در زمان جنگ جهانی دوم ۱۱ تن طلا به ایران بدهکار بود و در شرایطی که ایران گرفتار بحران اقتصادی شده بود، عملاً با پرداخت نکردن این بدهی کودتاچیان را در رسیدن به اهدافشان یاری کرد.

ب - عوامل داخلی کودتا:

اب - حزب توده:

حزب توده به شوروی وابسته بود و تنها خواستار ملی شدن نفت جنوب بود. سازمان نظامی حزب توده یکی از ارکان مهم حزب بود که در رسته های مختلف ارتش ایران فعالیت داشتند و از طریق شبکه ی اطلاعاتی خود در ارتش ایران از برنامه کودتا از سه روز قبل از روز کودتا با خبر شد. حزب توده به دلیل در اختیار داشتن پست های نظامی مهم می توانست مانع موفقیت کودتا شود؛ برخلاف مقطع زمانی پس از واقعه ی ۳۰ تیر که در خروج شاه از ایران و فرارندم انحلال مجلس دوره ی هفدهم که از مصدق حمایت کردند، در فاصله ی کودتای ناموفق ۲۵ مرداد تا کودتای ۲۸ مرداد، نیروهایش را از خیابانها فرا خواند و در برابر کودتا واکنش مهمی انجام نداد.

ب۲ - شبکه بدامن:

ایران از ملی شدن نفت کوتاه نیامد و موفقیت کودتا علیه مصدق به فضای روانی مناسب نیاز داشت. انگلیس و آمریکا در پوشش حزب توده این شبکه را ایجاد کردند و از طریق آن برای اجرای موفق کودتا دست به یک سلسله عملیات سیاسی و فرهنگی زدند. شیوه کار این شبکه نفوذ در احزاب و جریان های سیاسی، ایجاد بلوا و آشوب در کشور، اختلاف افکنی میان اعضای نهضت ملی بود.

این شبکه با پوشش حزب توده ایجاد شده بود و توانست در جنگ سرد آمریکا با شوروی و همچنین فراهم کردن اذهان عمومی و بد بین کردن آنها نسبت به رهبران نهضت وظیفه خود را عملی کند و به اصطلاح با یک تیر دو هدف را نشانه بگیرد.

۳ب - شاه و درباریان:

همراهی شاه با نهضت ملی نفت به معنی تضعیف قدرت و موقعیت او و برکناریش از سلطنت بود. حمایت شاه از کودتا علیه مصدق برای کودتاچیان بسیار مؤثر بود؛ وقتی اختلافات رهبران و اعضای نهضت بالا گرفت، شاه به اجرای کودتا تن در داد.

وابستگان شاه، از جمله اشرف پهلوی، خواهر شاه و مادرش و افراد دربار از جمله اسدالله علم و شاپور ریپورتر (مسئول شبکه بدامن) در مقابل نهضت ملی نفت ایستادند و به همکاری با دولت انگلیس پرداختند. به همین دلیل پس از قیام ۳۰ تیر مصدق اشرف پهلوی و مادرش را از ایران اخراج کرد. در برقراری ارتباط انگلیس با آنها در دوران تبعید، موقع مراجعت به ایران، اشرف در انتقال نظرات و توقعات کودتاچیان و با اشاره به خطر سقوط شاه و تکرار تجربه اخراج پدرشان در شهریور ۱۳۲۰، توانست شاه را به انجام کودتا تشویق و تحریک کند و نقش خود را در انجام کودتا تکمیل کند.

۴ب - مطبوعات:

در روزهای حساس قبل از کودتا، مطبوعات مهمترین ابزار دست شبکه بدامن و کودتاگران برای سازماندهی و آماده کردن افکار عمومی برای اجرای موفق کودتا بود. نقش مطبوعات در کودتا؛ ایجاد شایعات و تبلیغات ویرانگرو تخریب شخصیت مصدق، ایجاد نارضایتی مردمی از دولت و تشدید اختلاف بین رهبران نهضت بود.

۵ب - اشتباه مصدق در انحلال مجلس هفدهم:

یکی از مجالس تشکیل شده در ایران که دولت بیشترین نماینده موافق خود را در آن داشت، همین مجلس هفدهم بود که به دولت مصدق مشروعیت و مقبولیت بخشیده بود. مصدق با انحلال مجلس

هفدهم به بهانه ی نفوذ و تحریکات بیگانگان و ایجاد مانع برای اقداماتش، قانونی و مشروع بودن دولت خود را خدشه دار و راه کودتا را هموار کرد .

رفراندوم انحلال مجلس هفدهم

۶ب- اعتماد بیش از حد مصدق به آمریکایی ها:

آمریکا بر سر منافع نفت با انگلیس به توافق رسیده بودند و برای تصاحب منابع نفت ایران فعالانه عمل می کردند.

۷ب- جدا شدن مصدق از روحانیت :

آیت الله کاشانی درنامه ای هشدار اشتباه بودن انحلال مجلس هفدهم و کودتای قریب الوقوع را به مصدق داد. مصدق در پاسخ نامه از ایشان خواست در امور سیاسی کشور دخالت نکنند .

خلاصه درس :

کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ش توسط انگلیس و آمریکا برای سرنگونی دولت مصدق و سرکوب نهضت ملی نفت ایران و به کمک عوامل داخلی برنامه ریزی و با موفقیت اجرا شد.

پرسش ها یا فعالیت های مکمل برای درک بهتر مطلب مطرح شده در درس:

مجمع آموزش غیردولته مکتب الصادق (ع)
تأسیس ۱۳۷۳

دیرستان مکتب الصادق (ع)

منطقه ۱۸ تهران

تاریخ معاصر ایران

کلیه رشته ها (به استثنای ادبیات علوم

و انسانی - علوم و معارف اسلامی)

پایه یازدهم

تهیه و تنظیم از

مهدی رضا خادم‌لو

درس چهاردهم

کودتای بیست و هشتم مرداد

در این درس با چگونگی وقوع کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ آشنا می شوید.

اجرای کودتای ۲۸ مرداد ۳۲

براساس اسناد محرمانه کودتا روشن است که دولت ایالات متحده آمریکا نقش مهم و مؤثری در سازماندهی و هدایت نیروهای مخالف برای سرنگونی دولت مصدق ایفا کرده و هدایت و رهبری کودتا را برعهده داشته است.

مقامات آمریکا در مشاوره با همتایان انگلیسی خود، فضل الله زاهدی را به عنوان فرماندهی نظامی کودتا انتخاب کردند و شاه را متقاعد نمودند که زاهدی را بپذیرد و از کودتا حمایت کند.

فضل الله زاهدی

اقدامات کرمیت روزولت علیه دولت دکتر مصدق

کرمیت روزولت گرداننده کودتا در بیست و هشتم تیرماه ۱۳۳۲ وارد ایران شد و در مخفیگاه زاهدی با او دیدار کرد. او توانست با همکاری زاهدی شمار زیادی از نظامیان پادگان های تهران را به سرپیچی از دستورات دولت وادار کند. همچنین شعبه امنیتی سازمان سیا تصمیم گرفت به سرعت، سیاست حمله به دولت دکتر مصدق را از طریق جنگ روانی موسوم به «تبلیغات خاکستری» به مرحله اجرا درآورد.

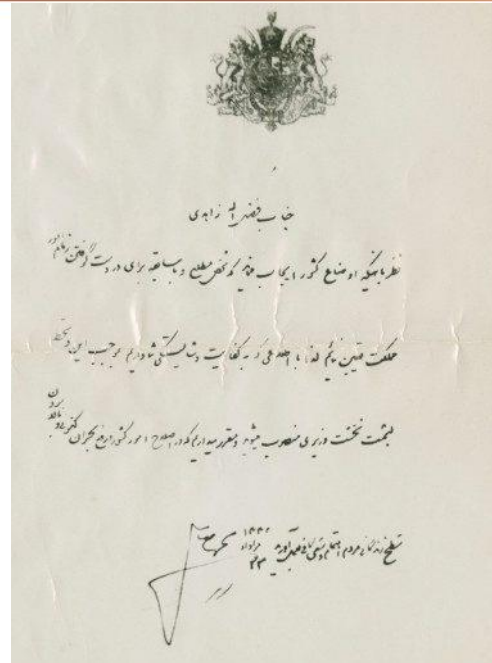
کرمیت روزولت

عزل دکتر مصدق از نخست وزیری و انتصاب فضل الله زاهدی

در ۲۴ مرداد ماه محمدرضا شاه به تردیدهای خود پایان داد و سرانجام فرمان عزل نخست وزیری دکتر مصدق و انتصاب فضل الله زاهدی را امضا کرد.

در ساعت یک بامداد روز ۲۵ مرداد، نصیری که حامل نامه عزل دکتر مصدق بود، به خانه وی رفت ولی بلافاصله به دستور دکتر مصدق بازداشت شد. شاه از ایران فرار کرد.

حکم انتصاب زاهدی

فرار محمدرضا شاه از ایران و رفتن به خارج

در ساعت یک بامداد روز ۲۵ مرداد ۳۲، نصیری که حامل نامه عزل دکتر مصدق بود، به خانه وی رفت، اما به دستور دکتر محمد مصدق بلافاصله او را بازداشت کردند. بعد از این قضیه محمدرضا شاه از ایران فرار کرد. با فرار شاه به **بغداد** و سپس **رم**، در سراسر کشور **تظاهرات عمومی** برپا گردید.

هنگام ترک محمدرضا از ایران

پایین کشیدن مجسمه های شاه در ایران

مجسمه های شاه و پدرش به پایین کشیده شد و عکس های او از اداره ها جمع آوری شد. در تجمع بزرگی که در میدان بهارستان برپا شد، **دکتر حسین فاطمی** وزیر خارجه اعلام کرد: «نظام سلطنتی باید برچیده و حکومت جمهوری برپا شود، شاه ایران روی ملک فاروق مصر را سفید کرده است. البته این موضع شخصی فاطمی بود و دولت دکتر مصدق نسبت به فرار شاه از کشور، موضع خاصی را نشان نداد.

تلاش کرمیت روزولت برای قانع کردن زاهدی برای اجرای کودتا

بنا بر گزارش مندرج در اسناد سازمان سیا درباره کودتا **کرمیت روزولت** برای اینکه کودتا را از شکست کامل نجات دهد، به **محل اختفای فضل الله زاهدی** رفت. آن ها بی درنگ تصمیم گرفتند افکار عمومی را متقاعد سازند که رئیس **دولت قانونی** زاهدی است و مصدق آن مقام را غصب کرده و در صدد انجام کودتا علیه شاه است. با تلاش کودتاچیان به زودی اوضاع دگرگون شد.

بی توجهی دکتر مصدق به کودتای نافر جام ۲۵ مرداد ۳۲

بی توجهی دولت به **کودتای مقدماتی** و عدم پیش بینی کودتای بعدی موجب شد کودتاچیان بدون برخورد با مانع جدی و به سهولت غیرقابل انتظاری حکومت ملی را ساقط و رژیم آمریکایی را مستقر کنند؛ زیرا پس از وقوع کودتای نافر جام ۲۵ مرداد ۳۲ دیگر دلیلی برای خوش بینی وجود نداشت. عده‌ای وقوع کودتا را پیش بینی کرده بودند.

www.psri.ir

نقش ارازل و اوباش در کودتای ۲۸ مرداد

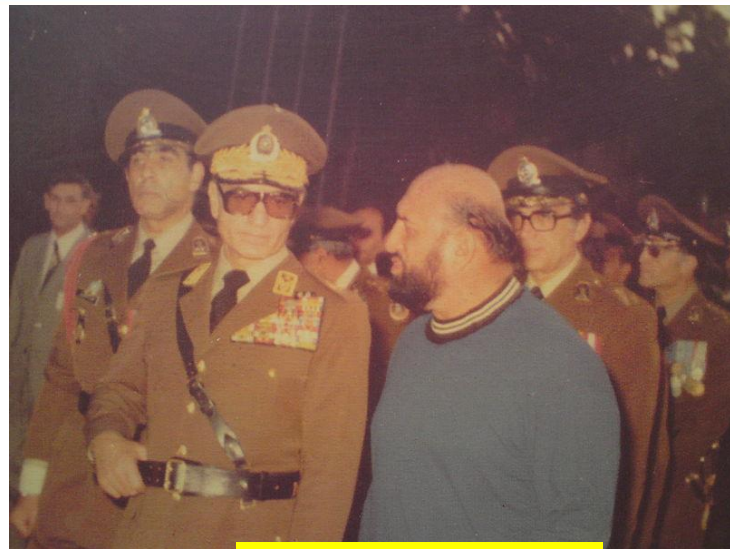
کودتاجیان با هدایت سازمان سیا توانستند بدون کمک نیروهای نظامی اصفهان، کرمانشاه و همدان که با برنامه ریزی قبلی برای حرکت به سوی تهران آماده بودند، با بسیج **دست جاتی** از **ارازل و اوباش** که با پول های مراکز اطلاعاتی انگلستان و آمریکا سازماندهی شده بودند، نقشه های خود را عملی کنند.

نقش شعبان جعفری در کودتای ۲۸ مرداد

بخش عمده‌های از آشوب‌های خیابانی در روز کودتا را **شعبان جعفری** معروف به **شعبان بی‌مخ** با عده‌ای از چماقداران خود و همراهی گروه‌های دیگر اوباش و ولگردها انجام دادند و خیابان‌های تهران را یکی پس از دیگری تصرف کردند.

همزمان با این اقدامات عوامل نظامی کودتا مناطق حساس از جمله ستاد ارتش، ایستگاه رادیو، مراکز پلیس و ژاندارمری، مرکز تلفن و تلگراف و خانه دکتر مصدق و یارانش را تصرف کردند. زاهدی سوار بر تانک به نخست‌وزیری رفت و واحدهای انتظامی و نظامی طرفدار دکتر مصدق اقدام مؤثری علیه کودتا نکردند.

شعبان جعفری و رضا شاه

تلاش لوئی هندرسون برای متقاعد کردن کناره گیری دکتر مصدق

لویی هندرسن سفیر آمریکا که نقش مهمی در روزهای حساس کودتای ۲۸ مرداد ۳۲ برعهده داشت، او به دکتر مصدق تکلیف کرد که از پست خود کناره گیری کند ولی دکتر مصدق با عتاب او را از خانه اش بیرون کرد.

لوئی هندرسون سفیر آمریکا

اشتباه دکتر مصدق در ممنوعیت تظاهرات

یکی از اشتباهات دکتر مصدق در زمان کودتا، ممنوع کردن تظاهرات بود. او با این طرح، عملاً «خیابان ها را از هواداران خود خالی کرد.»

عدم توانایی دولت دکتر مصدق برای جلوگیری از کودتا

اگر چه شرایط و اوضاع سیاسی در ۲۸ مرداد بسیار متفاوت با سی ام تیر ماه ۱۳۳۱ بود، اما دولت مصدق نتوانست از آنچه که در اختیار داشت، برای مقابله با کودتا استفاده کند.

طرح براندازی حکومت دکتر مصدق پیچیده بود، اما به سهولت و با کمترین هزینه برای کودتاچیان و پیامدهای سهمگین و ناگوار برای ملت ایران که منجر به سلطه همه جانبه آمریکا در ایران گردید، همراه بود.

غفلت مسئولان در بروز کودتا

به گفته نجاتی در کتاب جنبش ملی شدن صنعت نفت، در آن سه روز سرنوشت ساز که آینده سیاسی ایران تعیین می‌شد، مسئولان مملکت و رهبران احزاب سیاسی در انجام وظایف خطیری که به عهده داشتند، غفلت کردند و فرصت‌های گرانبها از دست رفت. مردم شهر تهران که چند بار توطئه‌هایی علیه نهضت ملی را با قیام خود و پشتیبانی از دولت مصدق خنثی کرده بودند، صبح روز ۲۸ مرداد، بدون رهبر و فرمانده، شاهد تردید و تزلزل رهبران نهضت ملی و خیانت و سهل‌انگاری چند تن از فرماندهان نظامی و رؤسای سازمان‌های انتظامی بودند. پیروزی سریع کودتاچیان در روز ۲۸ مرداد نه تنها برای ملت ایران، بلکه برای کرمیت روزولت و سردمداران کودتا باورکردنی نبود.

بازگشت محمدرضا پهلوی

به دنبال کودتا سرلشکر زاهدی
نخست وزیر شد و محمدرضا
پهلوی، به کشور بازگشت.

به تعبیر امام خمینی: «محمدرضا
رفت و «رضا شاه» برگشت»؛
درحالی که اکنون سلطنت خود را
وامدار آمریکا و انگلیس می دانست.

محمدرضا پهلوی خود را مدیون آمریکا می دانست.

شاه در ملاقات با گرمیت روزولت ضمن تشکر از او گفت: «من تاج و تختم را از برکت خداوند، ملتّم و ارتشم و شما (گرمیت روزولت) دارم.» به این ترتیب عصری جدید در سرنوشت ملت ایران رقم خورد که هزینه آن، بیست و پنج سال سلطه مستقیم آمریکا، همراه با ده ها هزار کشته، زخمی، زندانی و تاراج میلیاردها بشکه نفت کشور بود.

تلاش برای برقراری مجدد نظام مشروطه

بدون تردید بعد از تبعید رضاشاه، ملت ایران فرصت جدیدی پیدا کرد تا در جهت **احیای نظام مشروطه** گام های مؤثری بردارد.

این حرکت که مدت **۱۲ سال** از شهریور ۱۳۲۰ تا مرداد ۱۳۳۲ به درازا کشیده بود، بر دو پایه عمده استوار بود: جلوگیری از بازگشت **دیکتاتوری پهلوی** و کوتاه کردن دست **استعمار**.

در این راه رهبران مذهبی و ملی دست به دست هم دادند و گام های مؤثری برداشتند که در نهایت منجر به محدود کردن **قدرت دربار** و **ملی شدن صنعت نفت** شد.

دیکتاتوری شدن محمدرضا شاه بعد از کودتای

پس از کودتای ۲۸ مرداد **دیکتاتوری** و **سلطه بیگانه** بار دیگر به کشور بازگشت و مدت ربع قرن بر مقدرات ملت ایران حاکم شد. البته این سخن به معنای نفی تلاش مخلصانه و دلسوزانه رهبران راستین نهضت نظیر **دکتر مصدق** و **آیت الله کاشانی** و مردم متدین و فداکار نیست.

۱- سازمان سیا آمریکا چه نقشی در انجام کودتای ۲۸ مرداد داشت؟

براساس اسناد محرمانه کودتا، روشن است که دولت آمریکا نقش مؤثری در سازماندهی و هدایت نیروهای مخالف برای سرنگونی دولت مصدق ایفا کرده و هدایت و رهبری کودتا را بر عهده داشت. کرومیت روزولت گرداننده کودتا در ۲۸ تیر ۱۳۳۲ وارد ایران شد و در مخفیگاه زاهدی با او دیدار کرد. او توانست با همکاری زاهدی شمار زیادی از نظامیان پادگان‌های تهران را به سرپیچی از دستورات دولت وادار کند. همچنین شعبه امنیتی سازمان سیا تصمیم گرفت به سرعت سیاست حمله به دولت دکتر مصدق را از طریق جنگ روانی، موسوم به «تبلیغات خاکستری»، به مرحله اجرا درآورد.

۲- پیامدهای کودتای ۲۸ مرداد برای ملت ایران چه بود؟

به دنبال کودتا، سرلشکر زاهدی نخست وزیر شد و محمدرضا پهلوی به کشور بازگشت و عصر جدیدی در سرنوشت ملت در ایران رقم خورد که هزینه آن بیست و پنج سال سلطه مستقیم آمریکا همراه با ده هزار کشته، زخمی، زندانی و تاراج میلیاردها بشکه نفت کشور بود.

۳- حکومت حرکت مردم ایران پس از شهریور ۱۳۲۰ بر چه پایه‌هایی استوار بود؟

- ۱- جلوگیری از بازگشت دیکتاتوری پهلوی
- ۲- کوتاه کردن دست استعمار.

۴- چرا حکومت حرکت مردم ایران پس از شهریور ۱۳۲۰ به نتیجه نهایی نرسید؟

این حرکت به دلیل دسیسه بیگانگان، اختلافات داخلی و فقدان رهبری مقتدر، بصیر و جامع، به نتیجه نهایی نرسید.

۱- در مورد یکی از شخصیت های داخلی که در کودتای ۲۸ مرداد، نقش داشته، مطلبی تهیه کنید.

۲- از کتاب های خاطرات که در سال های اخیر منتشر شده، مطلبی در مورد کودتای ۲۸ مرداد تهیه کنید و در کلاس بخوانید.

سوالات متن

۱- فرماندهی نظامی کودتای ۲۸ مرداد با چه کسی بود؟

فضل الله زاهدی

۲- فضل الله زاهدی توسط چه کسانی به عنوان فرماندهی نظامی کودتای ۲۸ مرداد انتخاب شد؟

مقامات آمریکایی و انگلیسی

۳- چه مسائلی باعث شد که کودتاچیان ۲۸ مرداد بدون برخورد با مانع جدی حکومت ملی را ساقط کنند؟

بی توجهی دولت به کودتای مقدماتی عدم پیش بینی کودتای بعدی

۴- شعبان جعفری (شعبان بی مخ) و گروه های اوباش و ولگرد چه نقشی در اجرای کودتای ۲۸ مرداد داشتند؟

بخش عمده ای از آشوب های خیابانی در روز کودتا را شعبان جعفری (شعبان بی مخ) با عده ای از چماقداران خود و همراهی گروه های دیگر اوباش انجام دادند و خیابان های تهران را یکی پس از دیگری تصرف کردند.

۵- لویی هندرسن که بود و چه درخواستی از دکتر مصدق داشت؟

سفیر آمریکا در تهران بود که نقش مهمی در روزهای حساس کودتا برعهده داشت. او به دکتر مصدق تکلیف کرد که از پست خود کناره گیری کند، ولی دکتر مصدق با عتاب او را از خانه اش بیرون کرد.

۶- چرا در روز ۲۸ مرداد، خیابان ها خالی از نیروهای طرفدار مصدق بود؟

به دلیل ممنوع شدن تظاهرات توسط دکتر مصدق

۷- طرح براندازی حکومت مصدق با چه کیفیتی، چه هزینه ای و چه پیامدهایی اجرا شد؟

طرح براندازی پیچیده بود، اما به سهولت و با کمترین هزینه برای کودتاچیان و پیامدهایی سنگین و ناگوار برای ملت ایران همراه بود که منجر به سلطه همه جانبه آمریکا در ایران شد.

خدا انگدار

با آرزوی توفیق برای شما دانش آموزان عزیز

دبیرستان مکتب الصادق – خادملو

مجمع آموزش غیردولته مکتب الصادق (ع)
تأسیس ۱۳۷۳

دیرستان مکتب الصادق (ع)

منطقه ۱۸ تهران

تاریخ معاصر ایران

کلیه رشته ها (به استثنای ادبیات علوم

و انسانی - علوم و معارف اسلامی)

پایه یازدهم

تهیه و تنظیم از

مهدی رضا خادم‌لو

درس پانزدهم

ربع قرن سیطره آمریکا بر ایران بیست و هشتم مرداد

در این درس با پیامدهای کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ و سیطره آمریکا بر سرنوشت سیاسی و اقتصادی ایران و تثبیت پایه های دیکتاتوری شاه و سرکوب مخالفان و تأسیس ساواک آشنا می شویم.

اوضاع سیاسی ایران پس از کودتای ۲۸ مرداد

آمریکا که در زمان دولت دکتر مصدق از کمک به ایشان اجتناب می کرد، پس از پیروزی **کودتاچیان**، کمک های زیادی در زمینه های نظامی و اقتصادی به **دولت کودتا** کرد.

با روی کار آمدن **دولت نظامی فضل الله زاهدی**، فضای تیره ای در جامعه ایران حکم فرما شد.

فضل الله زاهدی

اوضاع سیاسی ایران پس از کودتای ۲۸ مرداد

بعد از کودتای ۲۸ مرداد ۳۲ فرمانداری نظامی تهران به **سرتیپ تیمور بختیار** سپرده شد.

تیمور بختیار که افسری **بی رحم و خون ریز** بود، برای استقرار و تثبیت حکومت کودتا، سرکوب نیروهای ضدکودتا و میهن دوست را آغاز کرد.

سرتیپ تیمور بختیار

برخورد شدید با عوامل دولت دکتر مصدق

عده بسیاری از مخالفان را دستگیر و زندانی کرد و عده‌ای از آن‌ها تبعید و تیرباران شدند.

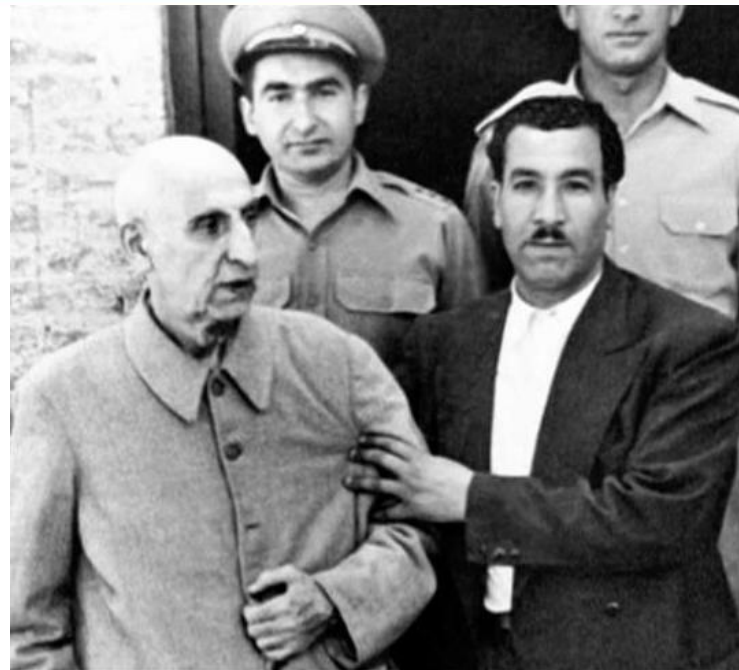
تظاهرات شهرستان‌ها و تهران با سرکوب شدید مواجه شد؛ فرمانداری نظامی، همچنین سقف بازار تهران را تخریب و جمعی از بازاریان را به جزیره خارک تبعید کرد.

دستگیری دکتر فاطمی وزیر خارجه دکتر مصدق

زندانی و تبعید دکتر مصدق

در جریان کودتا ۲۸ مرداد ۳۲ دکتر محمد مصدق **دستگیری** شد، پس از آن در **دادگاه نظامی** محاکمه و به **سه سال** زندان محکوم شد، اما ایشان عملاً تا **آخر عمر** در احمدآباد، روستایی در اطراف تهران تحت نظر بود.

دادگاهی دکتر مصدق در دادگاه نظامی

www.psri.ir

مجلس شورای اسلامی
www.icsa.org

محل تبعید دکتر مصدق از سال ۳۲ تا سال ۴۵ در احمدآباد

دفن دکتر مصدق در اتاقش

فکر کنید و پاسخ دهید :

به نظر شما هدف از تشکیل فرمانداری نظامی در تهران پس از کودتای ۲۸ مرداد چه بود؟

- ۱- تثبیت حکومت کودتا و سرکوب نیروهای ضد کودتا و میهن دوست ایران
- ۲- جلوگیری از وقوع حرکت های احتمالی مخالف با حکومت کودتا و بیگانگان حامی آن

انتخابات دوره هجدهم مجلس شورای ملی

در آستانه برپایی انتخابات دوره هجدهم مجلس شورای ملی در محیط وحشت و خفقان، آیت الله کاشانی و نهضت مقاومت ملی مجلس فرمایشی که دست ساخته و مطیع حکومت کودتا بود، به مخالفت پرداختند.

برقراری رابطهٔ مجدد ایران و انگلیس

بعد از کودتای ۲۸ مرداد ۳۲، میان دولت کودتا و انگلیس رابطه برقرار شد.

سر دنیس رایت کاردار انگلیس وارد تهران شد و دو دولت ایران و انگلیس طی اعلامیه‌ای برقراری روابط سیاسی را اعلام کردند. در پی آن آیت الله کاشانی با این اقدام دولت زاهدی مخالفت کرد.

سر دنیس رایت

در ۱۶ آذر ۱۳۳۲ دانشجویان دانشگاه تهران با اطلاع از ورود **نیکسون** معاون رئیس جمهور امریکا به ایران و نیز در **اعتراض** به **تجدید روابط** ایران و **انگلیس** به تعطیل کردن کلاس های درس و جمع شدن در **دانشکده فنی** پرداختند.

با محاصره دانشگاه توسط
مأموران فرمانداری نظامی و
تیراندازی به طرف دانشجویان
در محل دانشکده فنی دانشگاه
تهران، **سه** نفر از دانشجویان به
شهادت رسیدند.

انقصاد قرارداد کنسرسیوم نفت ایران

قرارداد کنسرسیوم نفت یک قرارداد استعماری بود که بین ایران و چند شرکت نفتی **آمریکایی، انگلیسی، فرانسوی و هلندی** بسته شد.

این قرارداد با هدف بهره برداری از مخازن نفت ایران توسط حکومت دست نشانده شاه به ایران تحمیل شد. این قرارداد که **مغایر** با قانون ملی شدن **صنعت نفت** بود، مجدداً نفت ایران را زیر سیطره بیگانگان درآورد.

کنسرسیوم اختلافات میان آمریکا و انگلستان را برسر مسئله نفت ایران حل کرد و همه ثمرات مبارزه ملت ایران در جریان نهضت ملی شدن نفت را بر باد داد.

حضور مستشاران آمریکایی در ایران

یکی از **بندهای قرارداد** کنسرسيوم، **پرداخت غرامت** از سوی ایران به شرکت سابق نفت انگلیس و ایران بود. اما این پایان تاوان سنگین ملت ایران برای ملی کردن نفت نبود؛ بلکه تأسف بارترا از آن، حضور فزاینده **مستشاران آمریکایی** بود که به تدریج مقدرات سیاسی، اقتصادی و نظامی ایران را زیر سلطه نوین آمریکا برد.

برکناری زاهدی و روی کار آمدن حسین علاء

سپهبد فضل الله زاهدی عامل اجرای کودتای ۲۸ مرداد ۳۲ که خود را «تاجبخش» شاه می دانست، به علت **اشتهار** به حیف و میل کمک های آمریکایی ها و بی اعتنایی به شاه، با کمک انگلیسی ها، کنار گذاشته شد و **حسین علاء** به نخست وزیر رسید.

زاهدی

دولت بی اختیار حسین علاء

با روی کار آمدن **حسین علاء**، وزیر سابق
دربار که در برابر شاه و نزدیکان او اراده و
اختیاری نداشت، شاه گام مهمی در **تحکیم**
قدرت استبدادی اش برداشت و معیار قدرت
دولت، شخص او شد.

www.psri.ir

حسین علاء

پیوستن ایران به پیمان بغداد

از حوادث مهم دوران نخست وزیری حسین علاء، پیوستن ایران به پیمان امنیتی بغداد بود. پیمان بغداد به توصیه آمریکا ابتدا بین کشورهای **ترکیه و عراق** امضا شد و سپس **پاکستان و ایران** نیز به آن پیوستند. این پیمان با هدف کامل کردن **حلقه محاصره شوروی**، به بهانه خطر کمونیسم و بر مبنای نظریه «آیزنهاور» رئیس جمهور آمریکا، تشکیل شد. عضویت ایران در این پیمان بغداد، سیاست بی طرفی ایران را نقض می کرد.

مخالفت با پیمان بغداد در ایران

شهید نواب صفوی رهبر **فداییان اسلام** از مخالفان سرسخت این پیمان بود؛ زیرا معتقد بود که ورود ایران در پیمان بغداد زمینه ساز سلطه نظامی آمریکا بر ایران است. پس از عضویت ایران در پیمان بغداد و امضای قرارداد نظامی دو جانبه با آمریکا، حضور نظامیان و مستشاران آمریکایی در ایران گسترش یافت.

شهید نواب صفوی

سید مجتبی میرلوحی معروف به نواب صفوی در خانواده‌های روحانی در محله خانی آباد تهران متولد شد. وی پس از اتمام دوره متوسطه برای تحصیل علوم دینی به نجف رفت. او با تأسیس جمعیت فداییان اسلام موفق شد جوانان متدینی که عزم مبارزه با رژیم پهلوی را داشتند، گرد هم جمع کند. فعالیت فداییان اسلام در ابتدا یک حرکت فرهنگی بود و با ورود به عرصه سیاست تبدیل به یک کانون تأثیرگذار در صحنه سیاسی کشور شد. فداییان اسلام در نهضت ملی شدن نفت و روی کار آمدن دولت دکتر مصدق نقش مهمی ایفا کردند.

شهید نواب صفوی طرح حکومت اسلامی و اجرای آن را در قالب کتاب راهنمای حقایق پیشنهاد کرده بود. سرانجام نواب صفوی به همراه یارانش، **خلیل طهماسبی**، **سید محمد واحدی** و **مظفر ذوالقدر** در ۲۷ دی ماه ۱۳۳۴ تیرباران شدند و به شهادت رسیدند.

تأسیس ساواک در ایران

پس از کودتای ۲۸ مرداد ۳۲، آمریکایی ها تصمیم گرفتند ایران را به **پایگاه اصلی** قدرت خود در منطقه تبدیل کنند؛ بنابراین، شاه که راه بقای خود را در تبعیت از آمریکا می دانست، به کمک مستشاران آن کشور به تشکیل سازمان مخوف ساواک (**سازمان اطلاعات و امنیت کشور**) اقدام کرد.

اهمیت ساواک برای آمریکا

اهمیت تأسیس ساواک از دیدگاه آمریکا به دو جهت بود:

۱- همسایگی ایران با شوروی، به عنوان رقیب اصلی آمریکا

۲- حفظ و تثبیت نفوذ آمریکا در ایران

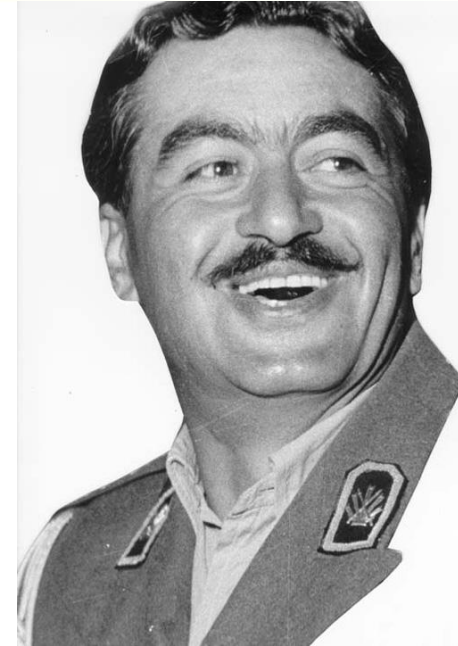
چگونگی تأسیس ساواک در ایران

این سازمان با هدایت و حمایت **سرویس های اطلاعاتی آمریکا** و انگلیس و سپس با کمک سازمان اطلاعاتی اسرائیل (**موساد**) به صورت یک تشکیلات **مخوف امنیتی و اطلاعاتی** درآمد؛ اما به جای آن که دستاوردهای اطلاعاتی خود را در جهت **منافع کشور** به کار گیرد، در خدمت **تأمین منافع آمریکا** و **انگلیس و سپس اسرائیل** و به عنوان مانعی در برابر توسعه شوروی و کمونیسم قرار گرفت

اولین رئیس ساواک

سپهبد تیمور بختیار
به عنوان اولین رئیس
ساواک انتخاب شد.
بختیار یکی از بی رحم
ترین افسران ارتش و
فرماندار نظامی تهران
بود.

عملکرد ساواک علیه مخالفان

سازمان ساواک که گسترده ترین نهاد اطلاعاتی و امنیتی در حکومت محمدرضا شاه بود، از سال ۱۳۳۶ تا ۱۳۵۷ نقش مهمی در **شناسایی** و **سرکوب** گروه های مخالف داشت. ساواک علاوه بر **شکنجه** جسمی و روحی مخالفان رژیم و ایجاد جو اختناق، رعب و وحشت، دولت مردان و نمایندگان مجلسین را نیز کنترل می کرد.

تشکیل دولت منوچهر اقبال

در فروردین ۱۳۳۶ حسین علاء
از نخست وزیری استعفا کرد
و بعد از ایشان دکتر منوچهر
اقبال، وزیر دربار، به نخست
وزیری رسید.

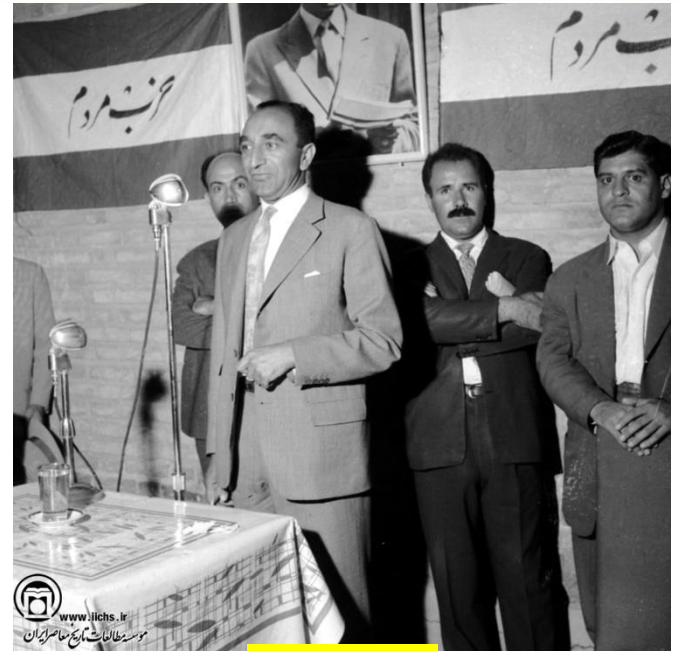
منوچهر اقبال

حسین علاء

تشکیل احزاب در ایران در زمان پهلوی

محمدرضا پهلوی که حکومتش با مشکل فقدان مشروعیت و نبود آزادی سیاسی روبه رو بود، برای جلب افکار عمومی، دست به تأسیس دو **حزب «ملّیون»** (اکثریت) به رهبری نخست وزیر، دکتر اقبال، و **«حزب مردم»** (اقلیت) به رهبری **اسدالله علم** زد. از آن به بعد، سال های طولانی، مطبوعات کشور صحنه جنجال های سطحی و ساختگی میان دو حزب دولتی بودند، تا توهم وجود دموکراسی های غربی در ایران را در ذهن ها ایجاد کنند.

اسدالله علم

۱- پس از کودتای ۲۸ مرداد، چه وضعیتی بر مملکت حاکم شد؟

با روی کار آمدن دولت نظامی زاهدی، فضای تیره ای در جامعه ایران حکم فرما شد، فرمانداری نظامی تهران به سر تیپ تیمور بختیار سپرده شد. او که افسری بی رحم و خونریز بود، تلاش های خود را برای استقرار و تثبیت حکومت کودتا و سرکوب نیروهای ضد کودتا و میهن دوست آغاز کرد. به این ترتیب، عده بسیاری از مخالفان دستگیر و زندانی و عده ای دیگر، تبعید و تیرباران شدند. تظاهرات شهرستانها و تهران با سرکوب شدید مواجه شد. همچنین فرمانداری نظامی، سقف بازار تهران را تخریب و جمعی از بازاریان را به جزیره خارک تبعید کرد.

۲- علت مخالفت شهید نواب صفوی با پیمان بغداد چه بود؟

او معتقد بود که ورود ایران در پیمان بغداد، زمینه ساز سلطه نظامی آمریکا بر ایران است.

۳- تأسیس ساواک از چه جنبه هایی برای آمریکا اهمیت داشت؟

- ۱- همسایگی ایران با شوروی، به عنوان رقیب اصلی آمریکا
- ۲- حفظ و تثبیت نفوذ آمریکا در ایران

۴- بیگانگان چه نقشی در تأسیس و اداره کردن ساواک داشتند؟

ساواک، با هدایت و حمایت سرویس‌های اطلاعاتی آمریکا و انگلیس و سپس با کمک سازمان اطلاعاتی اسرائیل (موساد)، به صورت یک تشکیلات مخوف امنیتی و اطلاعاتی درآمد.

۱- در مورد واقعه ۱۶ آذر ۱۳۳۲ و یا واقعه اول بهمن ۱۳۴۰ دانشگاه تهران مطلبی تهیه کنید.

۲- در زمینه دستگیری و محاکمه اعضای یکی از احزاب سیاسی در دوره حاکمیت فرمانداری نظامی تهران مطلبی تهیه کنید.

سوالات متن

۱- سرانجام دکتر مصدق پس از کودتای ۲۸ مرداد چه بود؟

دکتر مصدق پس از دستگیری، در دادگاه نظامی محاکمه و به سه سال زندان محکوم شد و عملاً تا آخر عمر در احمد آباد، روستایی در اطراف تهران، تحت نظر بود.

۲-در آستانه برپایی انتخابات دوره هجدهم مجلس ملی، چه کسانی به مخالفت با مجلس فرمایشی برخاستند؟

شورای آیت الله کاشانی و نهضت مقاومت ملی

۳- سردنيس رايت كه بود و به چه منظوري به تهران آمد؟

كاردار انگليس - براي اعلام برقراري روابط سياسي ايران و انگليس

۴- قرارداد کنسرسیوم نفت چه بود؟ با چه هدفی به ایران تحمیل شد؟

یک قرارداد استعماری بود که بین ایران و چند شرکت نفتی آمریکایی، انگلیسی، فرانسوی و هلندی بسته شد. این قرارداد با هدف بهره برداری از مخازن نفت ایران، توسط حکومت دست نشانده شاه به ایران تحمیل شد.

۵- پیامدهای قرارداد کنسرسیوم نفت چه بود؟

کنسرسیوم، اختلافات میان آمریکا و انگلستان را بر سر مسئله نفت ایران حل کرد و همه ثمرات مبارزه ملت ایران در جریان نهضت ملی شدن نفت را بر باد داد.

۶- سپهد زاهدی به چه دلیل و با کمک چه کسانی از نخست وزیری برکنار شد؟

به علت اشتهاار به حیف و میل کردن کمک های آمریکایی ها و بی اعتنایی به شاه و با کمک انگلیسی ها

۷- با روی کار آمدن حسین علاء، چه دگرگونی هایی در اوضاع سیاسی ایران صورت گرفت؟

شاه گام مهمی در تحکیم قدرت استبدادی اش برداشت نه و معیار قدرت دولت، شخص او شد.

۸- پیمان بغداد به توصیه کدام کشور و بین کدام کشورها و با چه هدفی امضا شد؟

به توصیه آمریکا ابتدا بین کشورهای ترکیه و عراق امضا شد و سپس پاکستان و ایران نیز به آن پیوستند. با هدف کامل کردن حلقه محاصره شوروی

۹- پیمان بغداد به چه بهانه ای و بر مبنای نظریه کدام شخص تشکیل شد؟

به بهانه دفع خطر کمونیسم و بر مبنای نظریه «آیزنهاور» رئیس جمهور آمریکا تشکیل شد.

۱۰- نتیجه عضویت ایران در پیمان بغداد و امضای قرارداد دو جانبه با آمریکا چه بود؟

گسترش حضور نظامیان و مستشاران آمریکایی در ایران

۱۱- اولین رئیس ساواک چه کسی و چگونه فردی بود؟

سپهبد تیمور بختیار، یکی از بی رحم ترین افسران ارتش و فرماندار نظامی تهران بود.

۱۲- حکومت محمدرضا شاه دچار کدام کمبودها بود؟

فقدان مشروعیت و نبود آزادی سیاسی

۱۳- محمدرضا شاه پهلوی برای جلب افکار عمومی دست به تأسیس کدام احزاب سیاسی زد؟

- ۱- حزب «ملیون» (اکثریت)، به رهبری نخست وزیر، دکتر منوچهر اقبال
- ۲- حزب «مردم» (اقلیت)، به رهبری اسدالله علم

خدانگدار

با آرزوی توفیق برای شما دانش آموزان عزیز

دبیرستان مکتب الصادق – خادملو

<p>درس: ۱۶</p> <p>نام طراح: ماندانا فرهمند</p>	<p>بسمه تعالی</p> <p>معاونت آموزش متوسطه وزارت آموزش و پرورش</p> <p>دفتر آموزش متوسطه نظری</p> <p>دبیر خانه راهبری کشوری درس تاریخ</p> <p>تولید شده در استان ایلام</p>	<p>محتوای نوشتاری</p> <p>کتاب تاریخ معاصر</p> <p>سال تحصیلی ۱۳۹۹-۱۴۰۰</p>
--	--	---

عنوان درس: زمینه‌ها و هدف‌های اصلاحات آمریکایی در ایران

هدف آمریکا از انجام اصلاحات در کشورهای توسعه نیافته جهان سوم و خاورمیانه:

انجام اصلاحات از بالا به پایین با هدف پیشگیری از انقلاب‌های قهرآمیز بود.

* این سیاست با عنوان «اتحاد برای پیشرفت» در کشورهایی که در معرض خطر کمونیسم بودند اجرا شد.

اجرای این سیاست (اتحاد برای پیشرفت) درباره ایران از اهمیت خاصی برخوردار بود زیرا:

۱- رژیم دست نشانده شاه وابسته و متحد آمریکا بود.

۲- ایران به دلیل همسایگی ایران با اتحاد جماهیر شوروی.

۳- به دلیل موقعیت ممتاز جغرافیایی، سیاسی در وضعیتی حساس و تعیین کننده قرار داشت.

چرا دولت آمریکا انجام اصلاحات اقتصادی و اجتماعی در ایران را ضروری می‌دانست:

۱- کارشناسان مسائل ایران در وزارت امور خارجه به گزارش‌هایی از وضعیت فساد حکومت شاه و سرکوب

مخالفان سیاسی رژیم پهلوی تهیه کردند که نشان می‌داد وجود یک سلسله اصلاحات اقتصادی - اجتماعی در ایران ضروری است.

۲- صنایع و اقتصاد آمریکا و کشورهای غربی نیازمند بازارهای مصرف جدید بود و کشورهای خاورمیانه از جمله ایران به دلیل ساختار اقتصادی مبتنی بر رژیم ارباب - رعیتی امکان مصرف تولیدات جدید را نداشتند.

۳- به باور زمامداران آمریکایی، اصلاحات اقتصادی و اجتماعی می‌توانست ضمن جلوگیری از «انقلاب سرخ» و کاهش خطر کمونیسم زمینه ایجاد «انقلاب سفید» را فراهم آورد و از گسترش فعالیت‌های مردمی علیه حکومت‌های دیکتاتوری دست نشانده آمریکا جلوگیری کنند.

نخست وزیر شریف امامی:

در شهریور ۱۳۳۹ شاه با منصوب کردن شریف امامی به نخست وزیری و طرح شعارهایی مانند آزادی احزاب و فضای باز سیاسی و اصلاحات اقتصادی به استقبال از سیاست‌های جدید آمریکا رفت.

علت برکناری شریف امامی و روی کار آمدن علی امینی:

۱- کندی رئیس جمهور آمریکا به شاه و شریف امامی اعتماد نداشت و آن‌ها را برای اجرای برنامه‌هایش در ایران مناسب ندید

۲- آنها برای اجرای برنامه‌هایشان در ایران و هموار کردن سیاست‌های خود در ایران با برخی رجال ایرانی ارتباط برقرار کرد و خواستار برکناری شریف امامی و روی کار آمدن علی امینی شدند.

مهمترین سیاست‌های علی امینی در جهت اجرای سیاست‌های پیش‌بینی شده‌ی آمریکا در ایران:

۱- قدم اول: اجرای سیاست‌های آمریکایی در ایران مبارزه با فساد ایرانی برای جلوگیری از سقوط دولت پهلوی و افتادن حکومت ایران به دست کمونیست‌ها بود.

۲- قدم دوم: اصلاحات اقتصادی بود که برای تغییر زیرساخت‌های اجتماعی و اقتصادی کشور به اجرا درآمد.

مهمترین اقدامات علی‌امینی در راستای اجرای سیاست‌های مورد نظرش:

۱- از شاه درخواست انحلال مجلس شورای ملی و سنا را کرد.

۲- جمعی از سران حکومت از نظامیان عالی رتبه گرفته تا مقام‌های اقتصادی را دستگیر کرد تا گناه مفسد اقتصادی

رژیم پهلوی را به گردن آنها بیندازد.

۳- قانون اصلاحات ارضی را به اجرا درآورد.

قانون اصلاحات ارضی: در بهمن ۱۳۴۰ در هیئت دولت به تصویب رسیده بود، از منطقه آذربایجان شروع شد.

<p>درس: ۱۷ نام طراح: پروین زیبایی</p>	<p>بسمه تعالی معاونت آموزش متوسطه وزارت آموزش و پرورش دفتر آموزش متوسطه نظری دبیر خانه راهبری کشوری درس تاریخ تولید شده در استان ایلام</p>	<p>محتوای نوشتاری کتاب تاریخ معاصر سال تحصیلی: ۱۴۰۰-۱۳۹۹</p>
---	--	--

عنوان: پیدایش نهضت روحانیت و اوج گیری بیداری اسلامی

اهداف کلی درس: چگونگی روی کار آمدن دولت اسدالله علم و اجرای اصلاحات مورد نظر آمریکا در ایران از قبیل تصویب نامه های انجمن های ایالتی و ولایتی و انقلاب سفید آشنا می شوید و مخالفت و مقاومت روحانیت و مردم در برابر این اصلاحات را می خوانید.

دولت اسدالله علم:

با رحلت آیت الله بروجردی مرجع شیعیان جهان در ماه فروردین سال ۱۳۴۰ شاه با این تصور که جانشینی برای مرجع شیعیان وجود ندارد فرصت را برای اجرای اصلاحات مورد نظر آمریکا مناسب دید.

بهانه ی شاه در سال ۱۳۴۱ برای برکناری علی امینی : شاه به بهانه ی اختلاف بر سر بودجه نظامی علی امینی را در سال ۱۳۴۱ برکنار و اسدالله علم را که از نزدیکان او بود به نخست وزیری منصوب کرد.

تصویب نامه انجمن های ایالتی و ولایتی : این قانون در اولین دوره مجلس شورای ملی به منظور تشکیل شوراهای استان و شهرستان به تصویب رسیده بود. اما در سال ۱۳۴۱ توسط هییت دولت تغییر کرد.

تغییر مهم قانون مذکور: شرط مسلمان بودن و سوگند به قران مجید از شرایط انتخاب شوندگان حذف شد.

واکنش امام خمینی نسبت به تصویب نامه انجمن های ایالتی و ولایتی: امام خمینی با تشریح نقشه های استعمار و توطئه های آنها ؛ مسوولیت علما را در قبال صیانت از اسلام و استقلال کشور یادآور شد و مقرر شد با ارسال تلگرام هایی به شاه لغو فوری تصویب نامه مذکور را درخواست شود.

نتیجه مبارزه امام خمینی و دیگر علما علیه تصویب نامه انجمن های ایالتی و ولایتی : سرانجام شاه و دولت را مجبور به عقب نشینی و اعلام لغو تصویب نامه کرد. این حرکت هماهنگ علما که به نهضت دو ماهه روحانیون شهرت یافت، اولین پیروزی سیاسی ملت به رهبری امام خمینی بعد از کودتای ۲۸ مرداد ماه بود.

انقلاب سفید: تصویب نامه انجمن های ایالتی و ولایتی مقدمه اجرای حرکتی در جهت خواست آمریکایی ها برای جلوگیری از نفوذ شوروی در ایران بود. که بعدها از سوی شاه و دربار انقلاب سفید نام گرفت.

موضع امام خمینی و دیگر علما در مقابل رفراندوم اصول ششگانه یا انقلاب سفید: امام خمینی با آگاهی از اهداف شاه و نتایج زیان بار سیاست های مداخله جویانه آمریکا در ایران ، مراجع و علمای قم را به شرکت در یک جلسه اضطراری فرا خواند. در این نشست تصمیم گرفته شد از شاه در باره ی همه پرسى و اهداف آن توضیح بخواهند. آیت الله روح الله کمالوند به نمایندگی از سوی مراجع و علما به دیدار شاه رفت. شاه به جای پاسخ به سوالات علما و مراجع زبان به تهدید گشود.

مهمترین دستاوردهای قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲:

- ۱- این قیام دارای ابعاد ضد استعماری و ضد استبدادی بود که توانست به طور فراگیری توده های مختلف مردم را در صحنه مبارزه علیه رژیم دست نشانده پهلوی بسیج کند.
- ۲- بذر فرهنگ مبارزه به عنوان یک تکلیف الهی در جامعه کاشته شد که ثمرات آن در پیروزی انقلاب اسلامی به بار نشست.
- ۳- افزایش رشد سیاسی در میان حوزه های علمیه و روحانیت.
- ۴- گرایش بیشتر روشنفکران و دانشگاهیان به ارزش های اسلامی به عنوان برافروزنده مشعل مبارزات سیاسی.
- ۵- پیوستگی دین و سیاست ظهور کرد.

۶- قیام ۱۵ خرداد به جریان‌های مبارز دینی و غیردینی نشان داد که رژیم شاه از طریق مسالمت‌آمیز و در چارچوب قانون اساسی اصلاح ناپذیر است و برای مبارزه با نظام استبدادی راهی جز مبارزه مستمر وجود ندارد.

۷- قیام ۱۵ خرداد نقطه عطف مهمی در جنبش‌های تاریخ معاصر ایران و جهان اسلام به شمار می‌رود.

دولت حسنعلی منصور:

با برکناری اسدالله علم از نخست وزیری، حسنعلی منصور به نخست وزیری رسید. وی با دخالت دولت آمریکا و تحت حمایت این کشور به قدرت رسید

علت آزادی امام خمینی (ره):

۱- منصور برای انجام سیاست‌هایش نیاز به آرامش داشت. ۲- شاه هم با هدف جلب رضایت امام خمینی (ره) و ترس از رویارویی با قیامی دیگر در ۱۷ فروردین ۱۳۴۳ امام (ره) را آزاد کرد.

لایحه کاپیتولاسیون:

با افزایش حضور نظامیان آمریکایی و مستشاران نظامی آنها در ایران، دولت حسنعلی منصور، ضمن تقدیم «لایحه‌ای به مجلس شورا» برای نظامیان و مستشاران آمریکایی و خدمتکاران آنها درخواست مصومین قضایی کرد.

این لایحه در ۲۱ مهر ۱۳۴۳ به تصویب رسید

علت دستگیری مجدد و تبعید امام خمینی (ره):

با اعتراض شدید امام خمینی (ره) به تصویب لایحه کاپیتولاسیون، رژیم در ۱۳ آبان ۱۳۴۳ امام خمینی (ره) را دستگیر و به فرودگاه مهرآباد منتقل و به ترکیه تبعید کرد

واکنش‌ها به تبعید امام خمینی (ره):

۱- واکنش مردم ایران بصورت تظاهرات و اعتصابات

۲- بازتاب جهانی تبعید امام خمینی (ره) و واکنش شخصیت‌های علمی و سیاسی و دانشجویان ایرانی خارج از کشور.

نکته: حسنعلی منصور مدتی پس از تبعید امام خمینی (ره)، توسط یکی از اعضای هیأت‌های مؤتلفه اسلامی به نام

محمد بخارایی به جرم خیانت به کشور در جلوی مجلس شورای ملی ترور شد.

پس از ترور حسنعلی منصور، امیرعباس هویدا به نخست‌وزیری رسید.

مجمع آموزش غیردولته مکتب الصادق (ع)
تأسیس ۱۳۷۳

دیرستان مکتب الصادق (ع)

منطقه ۱۸ تهران

تاریخ معاصر ایران

کلیه رشته ها (به استثنای ادبیات علوم

و انسانی - علوم و معارف اسلامی)

پایه یازدهم

تهیه و تنظیم از

مهدی رضا خادم‌لو

درس هجدهم

قیام ۱۵ خرداد

در این درس با چگونگی گسترش نهضت امام خمینی و قیام پانزده خرداد، تصویب لایحه کاپیتولاسیون و تبعید حضرت امام خمینی آشنا خواهید شد.

مرور درس پیشین

همان طور که در درس پیشین خواندید رژیم پهلوی، برای اجرای سیاست های آمریکا، دست به **رفراندوم** انقلاب سفید زد که باعث **اعتراض علما** و مردم شد، زیرا اجرای سیاست های آمریکا، علاوه بر **گسترش وابستگی کشور** و نابودی بنیادهای اقتصادی، منجر به **اسلام زدایی** نیز می شد.

حمله رژیم شاه به فیضیه

با نزدیک شدن **نوروز ۱۳۴۲** امام خمینی در اعتراض به سیاست های رژیم پهلوی اعلام **عزای عمومی** کرد؛ دیگر مراجع و علما نیز، از او پیروی کردند.

دوم فروردین ماه، در جریان برگزاری مراسم عزاداری شهادت **امام صادق(ع)** نیروهای **ساواک** و **کماندوهای «شاه»**، در لباس غیر نظامی به **مدرسه فیضیه قم** حمله کردند و عدهای از روحانیان را به شهادت رساندند و یا زخمی کردند.

فجایع رژیم شاه در مدرسه فیضیه

سربازان رژیم شاه در حمله به مدرسه فیضیه، درهای حجره ها را شکستند و قرآن ها و کتاب ها را پاره کردند و به بیرون ریختند.

آنان حتی به مجروحان بستری شده این ماجرا در بیمارستان قم نیز حمله بردند و آنها را در بیمارستان دستگیر کردند.

هدف رژیم از یورش به مدرسه فیضیه ایجاد ارباب و وحشت بود.

حمله رژیم شاه به مدرسه طالبیه تبریز

هم زمان با فاجعه مدرسه فیضیه قم، رژیم شاه به مدرسه طالبیه تبریز نیز حمله کرد و چند تن از مردم در این حادثه مجروح و شهید شدند.

اعلامیه امام خمینی در محکومیت رژیم شاه

بعد از فاجعه قم و تبریز، امام خمینی طی اعلامیه ای اظهار داشت:

«ناراحت نشوید. مضطرب نگردید. ترس و هراس را از خود دور کنید. دستگاه حاکمه با ارتکاب این جنایت، خود را رسوا و مفتضح ساخت و ماهیت چنگیزی خود را به خوبی نشان داد ... ما پیروز شدیم. ما از خدا خواستیم که این دستگاه ماهیت خود را بروز دهد و خود را رسوا کند.»

پشتیبانی شهرهای مختلف از حوزه علمیه قم

حادثه خونین فیضیه پیامدهای مختلفی داشت و برخلاف انتظار رژیم مبارزه را جدی و آشکارتر کرد.

روحانیون **تهران، قم، مشهد، اصفهان، شیراز** و برخی از دیگر شهرستان ها به منظور ابراز همدردی و پشتیبانی از حوزه علمیه قم به مدت **یک هفته** دست به اعتصاب زدند و از رفتن به مساجد و اقامه نماز جماعت خودداری کردند.

حرام کردن تقیه توسط امام خمینی

امام خمینی در اعلامیه معروف خود، شاه دوستی را با **غارتگری**، **جنایت** و **تجاوز** به احکام اسلام مساوی دانست و به نام ملت، نخست وزیر را **استیضاح** کرد و فرمودند: «من اکنون قلب خود را برای سرنیزه های مأمورین شما حاضر کرده ام».

رهبری نهضت همچنین **اظهار حقایق** را به هر قیمتی **واجب** و **تقیه** را **حرام** کرد.

سخنرانی امام خمینی در مدرسه فیضیه

در عصر عاشورای سال ۱۳۸۳ق مطابق با ۱۳ خرداد ۱۳۴۲ امام خمینی به مدرسه فیضیه قم رفت، تا درباره مسائل سیاسی روز، به ایراد سخن پردازد. گزارش مأمور ویژه ساواک که در محل حضور داشته، در این باره، گستردگی اعتراض مردمی و حمایت از امام خمینی را به خوبی نشان می‌دهد وی می‌نویسد: «در تاریخ قم چنین جمعیتی دیده نشده است. خمینی را مثل امام وارد کردند و تمام جمعیت آنچنان صلوات فرستاد که تا دو کیلومتر صدای آن‌ها شنیده می‌شد.»

دستگیری امام خمینی در ۱۴ خرداد ۱۳۴۲

یک روز پس از سخنرانی امام خمینی، در بامداد ۱۴ خرداد ۱۳۴۲، مأموران رژیم شاه امام خمینی را در خانه اش دستگیر و به تهران منتقل کردند. همزمان، چند تن دیگر از علمای شهرستان ها نیز دستگیر و زندانی شدند.

قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲

با انعکاس خبر دستگیری امام خمینی، در ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ موجی عظیمی از اعتراضات مردمی در قم به پا خاست. به دنبال آن، در تهران و شهرستان های ورامین، مشهد، قزوین، کاشان و شیراز، تبریز و اصفهان چند شهر دیگر نیز تظاهرات اعتراض آمیز به راه افتاد.

اسدالله علم، نخست وزیر، به فرمان شاه، دستور کشتار بی رحمانه مردم را صادر کرد. در تهران و قم دامنه تظاهرات بسیار گسترده بود.

اعلام حکومت نظامی

به همین سبب با اعلام حکومت نظامی، **تانک ها** و **مسلسل** های سنگین به خیابان آمدند. در قم هواپیماهای نظامی بر فراز شهر به پرواز درآمدند.

حضور زنان در تظاهرات اعتراض آمیز قم چشم گیر بود. مردم خواستار آزادی امام خمینی بودند.

آیت الله مرعشی نجفی به میان تظاهرکنندگان رفت و اعلام کرد: «نخواهیم گذاشت آسیبی به خمینی عزیزمان برسد.»

درگیری خونین در قم

با حرکت روحانیون به سمت حرم حضرت معصومه،
درگیری و صدای رگبار مسلسل ها شدت یافت.
مأموران با محاصره تظاهرکنندگان آن ها را مانند
برگ پاییزی به زمین ریختند.
تنها در یک کوچه تعداد ۳۲ نفر شهید و مجروح
شدند.
اجساد شهدا در کامیون های نظامی به مقصد
نامعلومی حمل شد.

تعطیلی بازار تهران

در تهران، بازار تعطیل شد. مردم به سوی خیابان ها سرازیر شدند. دانشجویان دانشگاه تهران با شنیدن خبر دستگیری امام خمینی بلافاصله کلاس ها را تعطیل کردند و با شعار مرگ بر دیکتاتور، خواستار آزادی امام خمینی شدند که با نیروهای انتظامی مواجه شدند.

قتل عام مردم ایران

در جنوب شهر تهران دست های از
تظاهرکنندگان به سمت ایستگاه
رادیو حرکت کردند. با ورود **گارد**
شاهنشاهی، قتل عام صدها نفر از
مردم آغاز شد.

اسدالله علم، نخست وزیر، درباره
کشتار مردم در ۱۵ خرداد اعتراف
می کند که شاه نه تنها دستور
تیراندازی داد؛ بلکه از قتل عام مردم
پشتیبانی کرد.

نظر فردوست در باره تظاهرات ۱۵ خرداد ۴۲

شاه بعدها اعلام کرد که از بابت دستور تیراندازی در واقعه ۱۵ خرداد ابداً متأسف نیست.

به گفته ارتشبد فردوست، یکی از نزدیک ترین مشاوران امنیتی شاه، آن روز اگر تظاهرکنندگان، تظاهرات خود را ادامه می دادند، قطعاً شاه از کشور می گریخت.

ارتشبد فردوست

دلیل عدم موفقیت تظاهرات

نبود برنامه برای تظاهرات

خودجوش بودن حرکت اعتراض آمیز مردم
(بدون سازماندهی)

زندگانی امام خمینی

فرازه‌هایی از زندگانی امام خمینی رحمه الله علیه روح الله موسوی خمینی در بیستم جمادی الثانی ۱۳۲۰ق. برابر با چهارشنبه اول مهر ۱۲۸۱ش. همزمان با سالروز میلاد بانوی بزرگ اسلام حضرت فاطمه (س) در خانواده‌ای از اهل علم و مبارزه در شهر خمین دیده به جهان گشود. او وارث سجایای پدرانش که نسل اندر نسل در کنار هدایت مردم به کسب معارف الهی کوشیده‌اند، بود. درحالی که کمتر از ۵ ماه از ولادت روح الله می‌گذشت، پدرش آیت الله سید مصطفی موسوی که در شهر خمین حامی مردم در برابر ظلم خوانین و حکام منطقه بود، در دفاع از مردم، مظلومانه به شهادت رسید. به این ترتیب امام خمینی از اوان کودکی با رنج یتیمی آشنا و با مفهوم شهادت روبه رو شد.

پس از شهادت پدرش دوران کودکی و نوجوانی را تحت سرپرستی مادر مؤمنه‌اش (بانو هاجر) که از خاندان علم و تقوا بود و هم چنین عمه مکرمه‌اش (صاحبه خانم) که بانویی شجاع و حق جو بود، گذراند.

دوران کودکی و نوجوانی روح الله همزمان با بحران های سیاسی و اجتماعی بود و از همان زمان او با مسائل سیاسی، دردها و رنج های مردم ایران آشنا شد. دیری نپایید که روح الله در سن ۱۵ سالگی از نعمت وجود آن دو عزیز نیز محروم گردید.

وی در سال ۱۲۹۸ش. پس از فرا گرفتن علوم مقدماتی عازم حوزه علمیه اراک شد. امام خمینی با بهره گیری از هوشی سرشار و استعدادی فوق العاده، رشته های مختلف علوم اسلامی را به سرعت طی کرد و علاوه بر فقه و اصول، فلسفه و عرفان را نیز در عالی ترین سطح نزد استادان برجسته آن زمان آموخت و در پی هجرت آیت الله العظمی شیخ عبدالکریم حایری یزدی در سال ۱۳۰۱ش به قم و تشکیل مرکزیت حوزه های علمیه، امام خمینی هم اندکی بعد مشتاقانه به قم مهاجرت کرد.

امام خمینی از سن ۲۷ سالگی به تألیف کتاب پرداخت. حاصل این تلاش، نگارش ده ها جلد کتاب در موضوعات مختلف فقه، اصول، تفسیر، عرفان، اخلاق، احکام و فلسفه است. امام خمینی در کتاب کشف الاسرار که در سال ۱۳۲۲ش. منتشر شد، به انتقاد از سیاست های استعماری و ضد اسلامی دوران ۲۰ساله رضا شاه پرداخت و هم چنین برای اولین بار در این کتاب به طرح مسئله «ولایت فقیه» و تشکیل حکومت اسلامی تأکید کرد. نخستین بیانیه سیاسی امام خمینی یک سال بعد (۱۳۲۳ش) صادر شد. وی در این بیانیه به طور آشکاری علمای اسلام و جامعه مسلمان را به قیام عمومی فرا خواند و زنگ خطر و بیدارباش را در برابر سیاست های استعماری قدرت ها به صدا درآورد.

پس از ارتحال آیت الله العظمی بروجردی مرجعیت امام خمینی فراگیر شد و مورد استقبال مردم ایران قرار گرفت. بسیاری از علما ایشان را به عنوان مرجع اعلم معرفی کردند. این درحالی بود که وی به شدت از مطرح شدن خویش به عنوان مرجع تقلید پرهیز داشت. امام خمینی در طول حیات پر برکت خود شاگردان زیادی تربیت کرد که می توان به متفکرانی چون شهید استاد مطهری، شهید آیت الله بهشتی و آیت الله خامنه ای اشاره کرد.

مقابله با انقلابیون

پس از سرکوب و کشتار مردم در قیام ۱۵ خرداد، موج دستگیری ها و تبعیدها در سراسر کشور آغاز شد و یاران امام خمینی یکی پس از دیگری روانه زندان و تبعیدگاه شدند و جوانمردانی چون **طیب حاج رضایی** و **حاج اسماعیل رضایی** که پیشتر تظاهرات مردم جنوب تهران، در ۱۵ خرداد بودند، پس از دستگیری و شکنجه های شدید تیرباران شدند.

با خاموش کردن شعله های قیام ۱۵ خرداد و درهم شکستن **قیام عشایر فارس** و اعدام سران آن ها که به پشتیبانی از نهضت امام خمینی و روحانیت برخاستند، احساس موفقیت در انجام اصلاحات مورد نظر آمریکا در محمدرضا شاه آشکارتر شد.

مهاجرت علما به تهران و تلاش برای آزادی امام خمینی پس از دستگیری امام خمینی و عده ای از علمای تهران و شهرستان ها، روحانیون شهرهای مختلف ایران و نجف، کربلا و کاظمین ضمن تعطیلی حوزه های علمیه، با صدور اعلامیه و تلگرام های متعدد ضمن محکوم کردن قتل عام و کشتار مردم عزادار و معترض در روزهای پانزدهم و شانزدهم خردادماه خواستار آزادی بیقید و شرط امام خمینی و سایر روحانیون شدند. این اقدام که به طور سریع و گسترده انجام شد، بی نتیجه ماند. تهدیدهای اسدالله علم نخست وزیر بر که اعلام کرده بود، روحانیون دستگیر شده از جمله امام خمینی را محاکمه صحرائی خواهد کرد، نگرانی آن ها افزود؛ چون براساس شواهد، احتمال می رفت که رژیم پهلوی اقدام به اعدام رهبر نهضت کند.

از این رو در تاریخ ۱۷ خرداد ۱۳۴۲ گروه زیادی از علمای برجسته سراسر کشور در اقدامی هماهنگ - همچون مهاجرت صغری و کبری در نهضت مشروطه - به سوی تهران مهاجرت کردند تا حمایت و وفاداری خود را نسبت به امام خمینی اعلام کنند. رژیم اقدام به ممانعت از مهاجرت علما کرد و حتی هواپیمای آیت الله میلانی را که از مشهد عازم تهران بود، در نیمه راه بازگرداند. سرانجام تحصن و اعتصاب ۱۴ روزه علما و تلاش آن ها موجب شد تا رژیم از محاکمه و تبعید امام خمینی عقب نشینی کند و پس از مدتی، امام را از زندان آزاد و به خانه ای در داودیه و سپس قیطریه شمیران منتقل کرده و تحت نظر مأموران امنیتی قرار داد. در طول مدت مهاجرت ۱۴ روزه علما، بازار تهران تعطیل بود.

دستاوردهای قیام ۱۵ خرداد

قیام ۱۵ خرداد دارای ابعاد ضد استعماری و ضد استبدادی بود که توانست به طور فراگیری توده های مختلف مردم را در صحنه مبارزه علیه رژیم دست نشانده پهلوی بسیج کند و به دلیل اعتقاد راسخ امام خمینی به حمایت از اسلام راستین که از سیاست جدا نیست، بذر فرهنگ مبارزه به عنوان یک تکلیف الهی در جامعه کاشته شد که ثمرات آن در پیروزی انقلاب اسلامی به بار نشست.

از دیگر پیامدهای قیام ۱۵ خرداد، افزایش رشد سیاسی در میان حوزه های علمیه و روحانیت و گرایش بیشتر روشنفکران و دانشگاهیان به ارزش های اسلامی به عنوان برافروزنده مشعل مبارزات سیاسی بود و در جهانی که لیبرالیسم غربی و مارکسیسم شرقی کارایی خود را در رهایی کشورهای تحت ستم از سلطه استبداد و استعمار از دست داده بودند، پیوستگی دین و سیاست ظهور کرد.

نتایج و دستاوردهای قیام ۱۵ خرداد

قیام ۱۵ خرداد ۴۲ همچنین جریان های مبارز دینی و غیردینی نشان داد که رژیم شاه از طریق مسالمت آمیز و در چارچوب قانون اساسی اصلاح ناپذیر است و برای مبارزه با نظام استبدادی و وابسته راهی جز مبارزه مستمر وجود ندارد.

قیام ۱۵ خرداد نقطه عطف مهمی در جنبش های تاریخ معاصر ایران و جهان اسلام به شمار می رود که شکل جدیدی از مبارزه را عرضه و آزمایش کرد و تجربه گرانقدری بود که توانست با رهبری امام خمینی مبارزه ملت ایران را تا دستیابی به پیروزی در ۲۲ بهمن ماه ۱۳۵۷ تداوم و ثمر بخشد.

دولت حسنعلی منصور

با برکناری اسدالله علم از نخست وزیری و روی کار آمدن حسنعلی منصور، نسل جدیدی از سیاست مداران، قدرت را به دست گرفتند. آنها برخلاف پیشینیان خود، بیش از انگلستان، موافق و همسو با سیاست های آمریکا بودند. دخالت آمریکا در روی کار آوردن منصور موجب نگرانی دولت مردان حامی سیاست های انگلیس در ایران شد. منصور پس از دستیابی به قدرت، به تغییرهایی گسترده در عرصه مدیران کشور دست زد.

آزادی امام خمینی از زندان

دولت منصور برای انجام سیاست هایش نیاز به آرامش داشت. شاه با هدف جلب رضایت امام خمینی و ترس از رویارویی با قیامی دیگر، در هفدهم فروردین، ۱۳۴۳ ایشان را آزاد کرد. اما امام خمینی همچنان بر استمرار مبارزه پافشاری کرد.

بازگشت کاپیتولاسیون به ایران

با افزایش حضور آمریکایی ها و مستشاران و نظامیان آن ها در ایران، دولت حسنعلی منصور، ضمن تقدیم لایحه‌ای به مجلس شورا که قبلاً در دولت علم تنظیم و تصویب شده بود، برای مستشاران و نظامیان آمریکایی و خدمت کاران آن ها، درخواست مصونیت قضایی کرد (نظیر حق استعماری که در معاهده ترکمانچای برای اولین بار برای روس ها قائل شده بودند و موجب تحقیر ایرانیان شده بود که بعد از انقلاب بلشویکی ملغی شد.) در جلسه نیمه شب بیست و یکم مهر، ۱۳۴۳ با تطمیع و تهدید نمایندگان، بی سروصدا، این لایحه تصویب شد.

مخالفت امام خمینی صریح با قانون لایحه کاپیتولاسیون

به دنبال تصویب این لایحه، آمریکایی ها اعطای وام **دویست میلیون دلاری** به ایران را برای **خرید اسلحه** به تصویب رساندند. امام خمینی که از طریق یکی از کارمندان دبیرخانه مجلس در جریان تصویب لایحه **کاپیتولاسیون** قرار گرفته بود، طی یک سخنرانی بسیار مهیج که به قول یکی از محققان آمریکایی «یکی از مهم ترین بیانات سیاسی در ایران در این قرن» بود، به شدت **آمریکا و اسرائیل و شاه** را مورد حمله قرار داد.

سخنرانی امام خمینی علیه کاپیتولاسیون ۴ آبان ۱۳۴۳

فکر کنید و پاسخ دهید :

لایحه کاپیتولاسیون، آمریکایی های مقیم ایران را از چه امتیازاتی برخوردار می کرد؟

مطابق قرارداد وین که مربوط به نمایندگان سیاسی کشورها بود، برای کلیه نیروهای آمریکایی در ایران، به صورت یک جانبه، مصونیت قضایی ایجاد می کرد.

سخنرانی امام خمینی در باره کاپیتولاسیون

امام خمینی در مخالفت با تصویب لایحه کاپیتولاسیون اظهار داشت: «این چند روزی که مسائل اخیر ایران را شنیده ام، خوابم کم شده است. ناراحت هستم. قلبم در فشار است ... عزت ما پایکوب شد، عظمت ایران از بین رفت. عظمت ارتش ایران را پایکوب کردند. قانونی در مجلس بردند... اگر یک خادم آمریکایی، اگر یک آشپز آمریکایی مرجع تقلید شما را در وسط بازار ترور کند، زیر پا منکوب کند، پلیس ایران حق ندارد جلوی او را بگیرد! دادگاه های ایران حق ندارند محاکمه کنند، بازپرسی کنند، باید برود آمریکا! آنجا در آمریکا ارباب ها تکلیف را معین کنند».

دستگیری و تبعید امام خمینی

به دنبال اعتراض شدید و تند امام خمینی به تصویب لایحه کاپیتولاسیون، رژیم با برقراری حکومت نظامی در تهران و قم، در نیمه شب ۱۳ آبان ماه ۱۳۴۳ امام خمینی را در خانه مسکونی اش دستگیر و به **فرودگاه مهرآباد** تهران منتقل و به ترکیه تبعید کرد. تبعید امام خمینی علاوه بر واکنش مردم ایران که با تظاهرات و اعتصابات همراه بود، دارای بازتاب جهانی و واکنش شخصیت های علمی و سیاسی و دانشجویان ایرانی خارج از کشور بود.

FARS NEWS AGENCY

تبعید امام خمینی به ترکیه

حکومت ترکیه استفاده از لباس روحانیت را برای امام خمینی (ره) ممنوع کرده بود. به همین دلیل ایشان در دوران تبعید در ترکیه، از لباس شخصی استفاده می کرد.

ترور حسنعلی منصور

مدتی پس از تبعید امام خمینی و تحمیل فضای خفقان، یکی از اعضای هیئت های مؤتلفه اسلامی به نام محمد بخارایی، حسنعلی منصور را به جرم خیانت به کشور، در جلوی مجلس شورای ملی، ترور کرد که البته بعدا دستگیر شد و به همراه ۳ نفر دیگر از اعضای آن گروه تیرباران شدند و به شهادت رسیدند.

محمد بخارایی

حسنعلی منصور

جایگزینی امیرعباس هویدا در مقام نخست وزیری

آثار و نتایج نهضت بیدارگری اسلامی به رهبری امام خمینی (ره)

- ۱- ورود جدی اسلام سیاسی به روند بیداری اسلامی و عرصه مبارزه با دیکتاتوری و استعمار خارجی
- ۲- ورود آشکار مرجعیت شیعه به عرصه مبارزه با استبداد داخلی و وابستگی رژیم پهلوی به آمریکا و اسرائیل
- ۳- پیوند بیش از پیش حوزویان و دانشگاہیان و مخالفت صریح و عملی هر دو گروه با اقدامات دین ستیزانه رژیم پهلوی
- ۴- طرح اندیشه حکومت اسلامی بر پایه نظریه ولایت فقیه
- ۵- بازسازی کارکرد مسجد و منبر و تبدیل آنها به کانون های بیداری اسلامی

۱- حمله به مدرسه فیضیه قم و مدرسه طالبیه تبریز چه پیامدهایی به دنبال داشت؟

برخلاف انتظار رژیم، مبارزه را جدی و آشکارتر کرد. روحانیان تهران، قم، مشهد، اصفهان، شیراز و برخی شهرستان ها، به منظور ابراز همدردی و پشتیبانی از حوزه علمیه قم، به مدت یک هفته دست به اعتصاب زدند و از رفتن به مساجد و اقامه نماز جماعت خودداری کردند. امام خمینی در اعلامیه معروف خود، شاه دوستی را با غارتگری، جنایت و تجاوز به احکام اسلام مساوی دانست و به نام ملت، نخست وزیر را استیضاح کرد.

۲- دستگیری امام خمینی در خرداد ۱۳۴۲، چه واکنشی در جامعه ایجاد کرد؟

با انعکاس خبر دستگیری امام خمینی در ۱۵ خرداد، موجی عظیم از اعتراض مردمی در قم به پا خاست. به دنبال آن، در تهران و شهرستان های ورامین، مشهد، قزوین، کاشان، شیراز، تبریز، اصفهان و چند شهر دیگر نیز، تظاهرات اعتراض آمیز به راه افتاد.

۳- قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ چه دستاوردهایی داشت؟

- ۱- دارای ابعاد ضد استعماری و ضد استبدادی بود و توانست به طور فراگیر توده های مختلف مردم را در صحنه مبارزه علیه رژیم بسیج کند و بذر فرهنگ مبارزه به عنوان تکلیف الهی در جامعه کاشته شد.
- ۲- این قیام موجب بالا رفتن رشد سیاسی در میان حوزه های علمیه و روحانیت و گرایش بیشتر روشنفکران و دانشگاہیان به ارزشهای اسلامی به عنوان برافروزنده مشعل مبارزات سیاسی در جهان شد.

۳- قیام ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ چه دستاوردهایی داشت؟

- ۳- به جریان های مبارز دینی و غیردینی نشان داد که رژیم شاه از طریق مسالمت آمیز و در چارچوب قانون اساسی اصلاح پذیر نیست و برای مبارزه با نظام استبدادی و وابسته، راهی جز مبارزه مستمر وجود ندارد.
- ۴- این قیام شکل جدیدی از مبارزه را عرضه و آزمایش کرد و تجربه گران قدری بود که توانست با رهبری امام خمینی مبارزه ملت را تا دستیابی به پیروزی ۲۲ بهمن ۱۳۵۷ تداوم و ثمر بخشد.

۴- لایحه کاپیتولاسیون چگونه به تصویب رسید و مفاد آن چه بود؟

در جلسه نیمه شب ۲۱ مهر ۱۳۴۳، با تطمیع و تهدید نمایندگان مجلس شورا، بی سروصدا این لایحه تصویب شد. براساس این لایحه که در دولت علم تنظیم و تصویب شده بود، برای مستشاران و نظامیان آمریکایی و خدمتکاران آن ها در ایران، درخواست مصونیت قضایی شده بود و آنان از حقوق و مزایای قرارداد وین (مربوط به نمایندگان سیاسی کشورها) برخوردار می شدند.

۵- سه مورد از آثار و نتایج نهضت بیداری اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) را بنویسید.

۱- ورود جدی اسلام سیاسی به روند بیداری اسلامی و عرصه مبارزه با دیکتاتوری و استعمار خارجی ۲- ورود آشکار مرجعیت شیعه به عرصه مبارزه با استبداد داخلی و وابستگی رژیم پهلوی به آمریکا و ۳- پیوند بیش از پیش حوزویان و دانشگاهیان و مخالفت صریح و عملی هر دو گروه با اقدامات دین ستیزانه رژیم پهلوی ۴- طرح اندیشه حکومت اسلامی بر پایه نظریه ولایت فقیه ۵- بازسازی کارکرد مسجد و منبر و تبدیل آنها به کانون های بیداری اسلامی

سوالات متن

۱- چرا اجرای سیاست های آمریکا در مورد انقلاب سفید مورد اعتراض علما واقع شد؟

زیرا اجرای سیاست های آمریکا، علاوه بر گسترش وابستگی کشور و نابودی بنیادهای اقتصادی، منجر به اسلام زدایی نیز می شد.

۲- علت و چگونگی حمله نیروهای رژیم پهلوی به فیضیه با نزدیک شدن نوروز ۴۲ چه بود؟

امام به دلیل سیاست های رژیم پهلوی، اعلام عزای عمومی کرد. دیگر مراجع و علما نیز از او پیروی کرده اند. دوم فروردین ماه در جریان برگزاری مراسم عزاداری شهادت امام جعفر صادق (ع)، نیروهای ساواک و کماندوهای «شاه»، در لباس غیرنظامی به مدرسه فیضیه قم حمله کردند و عده ای از روحانیان را به شهادت رساندند یا زخمی کردند. آنان درهای حجره ها را شکستند و قرآن ها و کتاب ها را پاره کردند و به بیرون ریختند. حتی به مجروحان بستری شده در بیمارستان قم نیز حمله بردند و آنها را در بیمارستان دستگیر کردند.

۳- هم زمان با حمله به مدرسه فیضیه قم، رژیم پهلوی به کدام مکان مذهبی دیگر حمله کرد؟

مدرسه طالبیه تبریز

۴- هدف رژیم پهلوی از حمله به مدرسه فیضیه قم چه بود؟

ایجاد ارباب و وحشت

۵- واکنش رژیم پهلوی نسبت به ایراد سخنانی امام در عصر عاشورای سال ۴۲ چه بود؟

مأموران رژیم امام خمینی را در خانه خودش دستگیر و به تهران منتقل کردند.

۶- دولت اسدالله علم چه برخوردی با تظاهرات مردم قم کرد؟

اسدالله علم به فرمان شاه دستور کشتار بی رحمانی مردم و دستگیری امام خمینی را صادر کرد. به همین سبب، با اعلام حکومت نظامی، تانکها و مسلسل های سنگین به خیابان آمدند. در قم، هواپیماهای نظامی بر فراز شهر به پرواز درآمدند. مأموران با محاصره تظاهرکنندگان آنها را مانند برگ پاییزی به زمین ریختند. تنها در یک کوچه تعداد ۳۲ نفر شهید و مجروح شدند. اجساد شهدا با کامیون های نظامی به مقصد نامعلومی حمل شد.

۷- مردم تهران چه واکنشی نسبت به دستگیری امام خمینی از خود نشان دادند؟

واکنش مردم تهران به دستگیری امام خمینی توسط در تهران، بازار تعطیل شد. مردم به سوی خیابان‌ها سرازیر رژیم پهلوی در خرداد ۴۲ چه بود و برخورد رژیم با آنها شدند.

در جنوب شهر تهران، دسته‌ای از تظاهرکنندگان به سمت ایستگاه رادیو حرکت کردند. با ورود گارد شاهنشاهی، قتل عام صدها نفر از مردم آغاز شد.

۸- دانشجویان دانشگاه تهران با شنیدن خبر چگونه بود؟

بعد از دستگیری امام خمینی، دانشجویان بلافاصله کلاس ها را تعطیل کردند و با شعار «مرگ بر دیکتاتور»، خواستار آزادی امام خمینی بودند که با نیروهای انتظامی مواجه شدند.

۹- مهم ترین اقدام های حکومت پهلوی پس از سرکوب و کشتار مردم در ۱۵ خرداد ۴۲ چه بود؟

رژیم پهلوی یاران امام خمینی را یکی پس از دیگری دستگیر و روانه زندان کرد و عده ای هم تبعید شدند و جوانمردانی چون طیب حاج رضایی و حاج اسماعیل رضایی که پیشتر تظاهرات مردم جنوب تهران بودند، پس از دستگیری و شکنجه های شدید تیرباران شدند

۱۰- با روی کار آمدن حسنعلی منصور بعد از علم، چه تغییراتی در عرصه سیاسی ایران به وجود آمد؟

نسل جدیدی از سیاستمداران قدرت را به دست گرفتند. آنها برخلاف پیشینیان خود، بیش از انگلستان، موافق و همسو با سیاست های آمریکا بودند.

۱۱- محمدرضا شاه در هفدهم فروردین ۱۳۴۳ با چه هدفی امام خمینی را آزاد کرد؟

با هدف جلب رضایت امام خمینی و ترس از رویارویی با قیامی دیگر

۱۲- امام خمینی از چه طریقی در جریان تصویب لایحه کاپیتولاسیون قرار گرفت؟

از طریق یکی از کارمندان دبیرخانه مجلس

۱۳- امام خمینی کاپیتولاسیون چه واکنشی از خود نشان داد؟

امام خمینی طی یک سخنرانی بسیار مهیج به شدت امریکا، اسرائیل و شاه را مورد حمله قرار داد.

۱۴- رژیم پهلوی پس از مخالفت امام خمینی با تصویب لایحه کاپیتولاسیون چه کرد؟

رژیم شاه در نیمه شب سیزدهم آبان ۱۳۴۳ امام خمینی را دستگیر و به فرودگاه مهرآباد تهران منتقل و به ترکیه تبعید کرد.

۱۵- حسنعلی منصور به وسیله چه کسی و به چه جرمی ترور شد؟

توسط محمد بخارایی یکی از اعضای هیئت های مؤتلفه به جرم خیانت به کشور و در جلو مجلس شورای ملی ترور شد.

خدا انگذار

با آرزوی توفیق برای شما دانش آموزان عزیز

دبیرستان مکتب الصادق - خادملو

<p>درس ۱۹</p> <p>نام طراح: بهرام شفیعی</p>	<p>بسمه تعالی</p> <p>وزارت آموزش و پرورش</p> <p>معاونت آموزش متوسطه</p> <p>دبیرخانه راهبری کشوری درس تاریخ</p> <p>اداره کل آموزش و پرورش استان</p> <p>بوشهر</p>	<p>محتوای نوشتاری</p> <p>کتاب تاریخ معاصر ایران</p> <p>سال تحصیلی ۱۴۰۰-۱۳۹۹</p>
--	---	---

عنوان: تحولات ایران پس از تبعید امام خمینی

اهداف یادگیری:

- ۱- آشنایی با تحولات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی ایران در فاصله ی سال‌های ۱۳۴۲ تا ۱۳۵۶
- ۲- تداوم مبارزه امام خمینی و ملت ایران با رژیم پهلوی

منابع مطالعاتی پیشنهادی:

۱. آنتونی پارسونز، غرور و سقوط، ترجمه منوچهر راستین، تهران: انتشارات هفته، چاپ اول، ۱۳۶۳.
۲. غلامرضا نجاتی، تاریخ سیاسی بیست و پنج ساله ایران: (از کودتا تا انقلاب)، تهران: مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، چاپ چهارم، ۱۳۷۳.
۳. حریر تاریخ شفاهی انقلاب ایران، به روایت رادیو بی بی سی، به کوشش ع. باقی، قم: نشر تفکر، چاپ اول، ۱۳۷۳.
۴. احمد اشرف و عماد افروغ، «طبقات اجتماعی در دوره پهلوی»، فصلنامه راهبرد، سال دوم، شماره ۲، زمستان ۱۳۷۲.
۵. هوشنگ مهدوی، عبدالرضا، انقلاب ایران به روایت رادیو بی بی سی، طرح نو، تهران، .

۶. نراقی، احسان، از کاخ شاه تا زندان اوین، به کوشش سعید آذری، مؤسسه خدمات فرهنگی رسا، تهران، .
۷. نجفی، موسی و فقیه‌حقانی، موسی، تاریخ تحولات سیاسی ایران؛ بررسی مؤلفه‌های دین — حاکمیت هویت ملی ایران، — مدنیت و تکوین دولت — ملت در گستره مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، تهران، .
۸. مهاجری، مسیح، انقلاب اسلامی، راه آینده ملت‌ها، اوج، چاپ چهارم، .
۹. مطلبی جونقانی، محسن، «مؤلفه‌های تأثیرگذار انقلاب اسلامی ایران در بیداری اسلامی»، در مجموعه مقالات برگزیده اجلاس بین‌المللی جوانان و بیداری اسلامی، به کوشش کمیته علمی اجلاس، مؤسسه ابناء، تهران، .
۱۰. مطهری، مرتضی، بررسی نهضت‌های اسلامی در صد ساله‌ی اخیر، صدرا، قم، ۱۳۶۵.
۱۱. جعفریان، رسول، جریان‌ها و سازمان‌های مذهبی - سیاسی ایران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، .

چکیدی نکات مهم درس:

اوضاع سیاسی ایران در فاصله‌ی ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۶ش

سیاست داخلی رژیم پهلوی در فاصله‌ی ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۶ش

- ❖ در این سال‌ها امیرعباس هویدا نخست وزیر بود.
- ❖ دوران نخست وزیری او که سیزده سال طول کشید، اوج استبداد و دیکتاتوری محمدرضا شاه در ایران است. نخست وزیر، وزیران، نمایندگان مجلس شورای ملی و مجلس سنا و حتی مقامات پایین تر از آن، براساس میل و خواست شاه عزل و نصب و یا انتخاب می شدند. شاه در تمام امور و شئون کشور دخالت می کرد و دولت و دو مجلس مجری فرامین او بودند.
- ❖ محمد رضا شاه حتی حزب‌های فرمایشی و دولت ساخته را تعطیل و نظام تک‌حزبی برقرار کرد و همه مردم ایران را مکلف ساخت که در حزب شاه، یعنی حزب رستاخیز عضویت یابند.

عملکرد حزب رستاخیز:

حزب رستاخیز به مثابه یک سازمان امنیتی جدید در ذیل ساواک فعالیت خود را آغاز کرد که علاوه بر فعالیت‌های به ظاهر حزبی، عملکرد تمام گروه‌ها و بخش‌های فعال در سیاست رژیم را رصد کرده و گزارش آن را به شاه منتقل می‌نمود.

بنای حزب رستاخیز بر این است که معترضان به برنامه شاه در ایران، باید بین زندان، تبعید یا محو شدن، یکی را انتخاب کنند.

❖ در سال‌های مذکور شاه با تبلیغات وسیع، اصلاحات موسوم به انقلاب سفید را به اجرا گذاشت. تمام رسانه‌ها و ابزارهای تبلیغی رژیم مأموریت داشتند از برنامه‌های انقلاب سفید تعریف و تمجید کنند.

اوضاع فرهنگی رژیم در فاصله ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۶ ه.ش

❖ در عرصه فرهنگی، رژیم برنامه‌های گسترده‌ای را به قصد تضعیف ارزش‌های دینی و ملی و ترویج فرهنگ غربی تدارک دید.

❖ شاه جشن‌های تاج‌گذاری و جشن‌های ۲۵۰۰ ساله را به همین منظور و با نوعی حس تفاخر برگزار کرد. این جشن‌ها رؤیاهای بلند پروازانه شاه بود.

❖ او در مقایسه با بسیاری از شخصیت‌های مطرح جهان فاقد مقبولیت مردمی بود و برای کسب اعتبار کاذب، در صدد برآمد، حکومت و شخصیت خود را به کوروش، پادشاه بزرگ هخامنشی پیوند زند و از این طریق محبوبیت و مشروعیتی کسب کند.

❖ او با این کار، چندین هزار سال تمدن ایران باستان قبل از هخامنشیان و نیز هزار و چهارصد سال از تمدن ایران اسلامی را نادیده گرفت.

❖ تغییر تقویم هجری شمسی به تقویم شاهنشاهی نیز در همین راستا بود. نتیجه این اقدام‌ها، تخریب و تضعیف مؤلفه‌های هویت ملی بود.

سیاست رژیم در مقابل مخالفان از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۶ ش

- ❖ حکومت شاه در فاصله ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۶ ش، سیاست فشار بر منتقدان و سرکوب مخالفان را شدت بخشید. نیروهای ساواک، شهربانی و ژاندارمری برای مقابله با مردم بسیج شدند؛ برای هماهنگی مطلوب در میان نیروهای سرکوبگر، کمیته مشترک ضدخرابکاری شکل گرفت. دستگیری، حبس، تبعید و ممنوع المنبر کردن، کمترین اقدام نیروهای امنیتی رژیم در برابر منتقدان و مخالفان بود.
- ❖ شدیدترین برخورد با مخالفان در فاصله سال‌های ۱۳۵۰ تا ۱۳۵۵ ش صورت گرفت. در این سال‌ها ساواک وحشیانه‌ترین شیوه‌های شکنجه را علیه مبارزان به کار برد؛ جمع زیادی در زیر شکنجه شهید شدند و برخی دیگر تیرباران شدند.
- ❖ زندانی و تبعید کردن روحانیان، دانشمندان، فرهنگیان، استادان دانشگاه و نویسندگان پیامدهای منفی بسیاری برای رژیم داشت. براساس اعلام سازمان عفو بین‌المللی، ایران در سال‌های مذکور از نظر تعداد زندانیان سیاسی، مقام سوم را در جهان داشت.

سیاست خارجی رژیم از سال ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۶ ش

- ❖ سیاست خارجی حکومت پهلوی در فاصله ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۶ ش، همچون سال‌های پیش از آن و حتی بیشتر از آن تحت تأثیر منافع و اغراض قدرتهای بزرگ جهان و به خصوص آمریکا قرار داشت.

❖ در این سال‌ها سلطه سیاسی، نظامی و اقتصادی آمریکا بر ایران افزایش یافت. با انتخاب ریچارد نیکسون از حزب جمهوری‌خواه به ریاست جمهوری آمریکا، این کشور نقش ژاندارمی منطقه خلیج فارس را به شاه واگذار کرد.

❖ پشتیبانی آمریکا بر غرور و استبداد محمدرضا شاه در داخل ایران افزود و او را سرمست قدرت کرد.

❖ روابط حکومت پهلوی در این دوران با سایر کشورهای غربی از جمله انگلستان نیز گرم و دوستانه بود.

❖ شاه همچنین با شوروی که رقیب و دشمن آمریکا بود، مناسبات سیاسی نسبتاً دوستانه‌ای داشت و به رغم سلطه آمریکا بر ایران، روابط حکومت پهلوی با شوروی سرد و خصومت‌آمیز نبود.

ریچارد نیکسون و محمدرضا پهلوی

ریچارد نیکسون

امیر عباس هویدا

خریدهای تسلیحاتی سنگین رژیم پهلوی و پیامد های آن

- ❖ محمدرضاشاه قدرتش را بر پایه های دیوان سالاری دولتی ، دربار و ارتش استوار ساخته بود .
- ❖ شاه مانند پدرش به طور نامعقولی به خرید تسلیحات نظامی روی آورد . (اولین مشتری سلاح آمریکا در دنیا (
- ❖ همزمان با خریدتسلیحات و وابستگی کشور ، بر میزان حضور مستشاران آمریکایی نیز افزوده می شد .
- ❖ بیش ترین تعداد مستشاران آمریکایی در یک کشور خارجی (بالغ بر ۹۰ هزار نفر) در ایران بودند.
- ❖ افزایش سرسام آور بودجه نظامی بر بخش های عمرانی ، اقتصاد و کشاورزی تاثیر سوئی داشت.(وابستگی)
- ❖ درآمد نفت صرف واردات کالاهایی می شد که پیش از انقلاب سفید ، کشاورزان و صنعت گران ایرانی تولید می کردند .

❖ شاه بخشی قابل توجه از درآمدهای نفتی را به خرید سهام و سرمایه گذاری در شرکت های ورشکسته اروپایی و آمریکایی و دادن وام به کشور های وابسته به بلوک غرب اختصاص داد .

❖ گسترش فساد اقتصادی در ارکان حکومت پهلوی

❖ فساد و دخالت خاندان سلطنتی (شاه ، برادران ، خواهرانش) در اقتصاد ، باعث ناهنجاری های مختلف شد.

راه های کسب سودهای کلان توسط خانواده پهلوی:

۱. فروش زمین های تصرف شده در دوره رضاشاه

۲. برداشتن بالغ بر دو میلیارد از درآمد های نفتی

۳. درآمد ناشی از دایر کردن قمارخانه و مکان های فساد

۴. قاچا مواد مخدر

۵. دلالی معامله های خارجی

۶. مشارکت نامشروع در سهام صدها شرکت خصوصی و دولتی

❖ همه ارکان حکومت ، اعم از نیروهای امنیتی و نظامی و اداری در خدمت افزایش این ثروت ها بودند. منابع غربی ، سرمایه خارج شده توسط شخص شاه را ، بالغ بر بیست میلیارد دلار تخمین زده اند.

استمرار مبارزه پس از تبعید امام خمینی

❖ اولین سخن امام هنگام تبعید به ترکیه با افسر مأمور در هواپیما : من برای دفاع از وطنم تبعید شدم.

امام خمینی در ۱۳ مهرماه ۱۳۴۴ از ترکیه به نجف اشرف تبعید شد . در نجف استقبال با شکوهی از امام خمینی به عمل آمد

هدف شاه از تبعید امام: رهبری نهضت را از ایران دور نگاه دارد تا شلعه های بیداری را در ایران خاموش کند.

اقدامات رژیم:

❖ همین راستا ساواک تلاش زیادی کرد تا ارتباط امام را با مردم و یارانش قطع کند .

- ❖ از چاپ و توزیع رساله امام جلو گیری و دارنده آن را شش ماه تا دو سال به زندان محکوم می کرد
- ❖ کوشش رژیم شاه برای دور کردن امام از ایران و فراموش شدن نام و راه ایشان ، نتایج معکوسی به دنبال داشت ؛ روز به روز پیوند رهبری با مردم عمیق تر و بر عظمت و محبوبیت وی افزوده شد.

فعالیت های امام در دوران تبعید

۱. با شجاعت ، هوشمندی و ساده زیستی محدودیت ها را تحمل و در دل مردم و آزادی خواهان جا گرفت.
۲. پیوسته مردم را به استقامت دعوت می کرد و به آنان امید می بخشید .
۳. با تحلیل مسائل ایران و خاورمیانه ، جنگ اعراب و اسرائیل و سلطه آمریکا در ایران ... به روشنگری می پرداخت

۴. کوشید میان روحانیون و دانشگاهیان در مبارزه علیه شاه وحدت ایجاد کند.

خطاب به روحانیون: دانشگاهیان را از خودتان دور نکنید مقدرات ایران فردا به دست آنها ست

خطاب به دانشگاهیان: اختلاف افکنی میان دین و سیاست و روحانی و دانشجو حربه ی استعمار است تا وحدت میان این دو از میان برود و راه برای مقاصد آنها باز شود.

۵. به ضرورت تشکیل حکومت اسلامی بر پایه ماهیت سیاسی و اجتماعی دین مبین اسلام اهتمام ورزیدند .

۶. اندیشه جدایی دین از سیاست را کم رنگ کرد و فصل نوینی در اندیشه سیاسی و فکری جامعه گشود

مبارزات دانشجویی

آرمان جنبش دانشجویی در دهه های ۱۳۴۰ و ۱۳۵۰:

- عدالت اجتماعی - آزادی - استقلال پیشرفت کشور

هدف از تشکیل انجمن های اسلامی دانشجویان

- دفاع از اندیشه های مذهبی

- دفاع از هویت دینی

- حفظ ارتباط با روحانیون

محور فعالیت های انجمن های اسلامی دانشجویان:

- موضوعات فرهنگی

- مقابله با افکار مارکسیستی و الحادی

- مخالفت با ایده جدایی دین از سیاست

❖ گرایش شاه به فرهنگ غرب باعث تضعیف هویت ملی و از خود بیگانگی فرهنگی شد. اندیشمندان و روشنفکران دانشگاهی و حوزوی مانند علامه طباطبایی، شهید مطهری، دکتر بهشتی، آیت الله خامنه ای، آیت الله طالقانی آیت الله هاشمی رفسنجانی، آیت الله مکارم شیرازی، دکتر باهنر، مهندس بازرگان جلال آل احمد، دکتر شریعتی، دکتر مفتاح، علامه جعفری و علامه امینی و... برای احیای هویت دینی و بازگشت به خویشتن تلاش های گسترده ای کردند.

راهبردهای مبارزه با رژیم پهلوی:

❖ همزمان با شدت گرفتن مبارزه سیاسی علیه رژیم پهلوی، ساواک، شهربانی و ژاندارمری برای مقابله با این

فعالیت ها بسیج شدند و با هدایت آمریکا و انگلیس و اسرائیل کمیته مشترک ضد خراب کاری به راه افتاد.

مخالفان رژیم پهلوی:

۱. **مسلمانان انقلابی:** با اعتقاد به رهبری امام به مبارزه به عنوان یک تکلیف شرعی می نگریستند. از

دیدگاه امام بهترین راه مبارزه با شاه افزایش آگاهی عمومی و بسیج مردم برای مبارزه ای فراگیر بود.

۲. **چپ گرایان:** راه رهایی را در پیروی از نظریه های مارکسیستی می دیدند. از دیدگاه اینان تنها راه رهایی ،

جنگ مسلحانه بود. تربیت چریک و جنگ چریکی روش اصلی مبارزه آنها بود.

۳. **ملی گرایان:** اعتقادی به تغییر رژیم نداشتند و معتقد بودند باید اصل سلطنت را پذیرفت ولی در جهت

کاهش خودکامگی شاه تلاش کرد.

درس بیستم

۱. شعار کارتر رییس جمهور آمریکا در انتخابات آذرماه ۱۳۵۵ . ش آمریکا چه بود؟

حقوق بشر - فضای باز سیاسی

۲. شاه برای برنامه حقوق بشر کارتر در "سال ۱۳۵۶" چه تغییرات و تحولاتی در ایران ایجاد نمود؟

شاه اعلام نمود که در کشور فضای باز سیاسی خواهد بود لذا در مرداد ۱۳۵۶ امیرعباس هویدا را از نخست وزیری برکنار و جمشید آموزگار را به نخست وزیری منصوب کرد .

کانال تلگرامی تاریخ من کانال تخصصی دروس تاریخ دوره دوم متوسطه @tarikheeman3

دانلود از اپلیکیشن پادرس

۳. اقدامات آموزگار بعد از منصوب شدن به نخست وزیری چه بود؟

محاکمه‌هایی که در آنها محکومان اغلب به تیرباران و زندان‌های طولانی محکوم می شدند به صورت علنی برگزار شود و تشکیل کمیسیون شاهنشاهی برای مبارزه با فساد در دربار .

۴. برگزاری مجالس ختم سیدمصطفی خمینی چه پیامدی را به دنبال داشت؟

سخنرانی‌های تندی علیه شاه انجام شد . با وجود ممنوعیت شدید نام بردن خمینی این حادثه باعث شد که نام امام بار دیگر و به طور گسترده به سرزبان‌ها بیفتد .

۵. چه کسی ایران را جزیره ی ثبات خواند؟

کارت‌ر رییس جمهور وقت آمریکا .

۶. در " سال ۱۳۵۷ " در چه شهری حکومت نظامی اعلام شد؟

اصفهان و شهررضا .

۷. قیام مردم قم و تبریز در زمستان ۱۳۵۶ به چه دلیلی بود؟

به دلیل انتشار مقاله ی اهانت آمیز به امام خمینی تحت عنوان ایران و استعمار سرخ و سیاه .

۸. پس از آموزگار چه کسی و با چه شعاری به نخست وزیری رسید؟

پس از آموزگار شریف امامی به نخست وزیری رسید و با شعار آشتی ملی به نخست وزیری منصوب شد .

۹. انتشار مقاله ی توهین آمیز روزنامه ی اطلاعات در ۱۷ دی ۱۳۵۶ چه واکنش‌هایی در جامعه ایجاد کرد؟

قیام مردم قم و تبریز - در چهلم بزرگ داشت کشته شدگان قم مردم تبریز قیام نمودند - در چهلم کشته شدگان مردم تبریز مردم یزد قیام کردند - دیگر شهرستان‌ها به قیام علیه شاه برخاستند .

درس بیست و یکم

۱. علت هجرت امام خمینی به پاریس چه بود؟

با افزایش تظاهرات مردمی در ایران رژیم عراق محرمانه با شاه و آمریکا توافق کرد و امام خمینی را از کشورش اخراج کرد .

۲. هجرت امام خمینی به پاریس چه شرایطی را دربرداشت؟

به دلیل ارتباطات بهتر و پیام‌های انقلاب بیشتر انجام گرفت .

*۳. ارتشبد از هاری برای برقراری نظم (کاهش نارضایتی و آرامش) به چه اقداماتی دست زد؟

دستگیری برخی از سران به نام مثل هویدا (نخست وزیر اسبق) و دستگیری رییس ساواک (ارتشبد نصیری) .

۴. قطع نامه ی عاشورای ۵۷ توسط چه کسی خوانده شد؟

توسط آیت الله بهشتی که شامل سرنگونی نظام سلطنتی - بازگشت امام- تشکیل جمهوری اسلامی - دعوت از ارتش برای پیوستن به مردم .

۵. شورای انقلاب به دستور چه کسی وبا چه وظایفی تشکیل شد؟

به دستور امام خمینی و وظایف آن تشکیل دولت موقت- نحوه ی انتقال قدرت- چگونگی بررسی قانون اساسی جدید .

*۶. دولت موقت چگونه شکل گرفت؟

با پیشنهاد شورای انقلاب .

۷. امام خمینی در چه تاریخی وارد ایران شد؟

۱۲ بهمن ۱۳۵۷

درس بیست و دوم

* ۱. امام خمینی چه وظایفی را به دولت موقت محول کرد؟

- اداره ی امور مملکت - اجرای همه پرسى درباره ی تعیین نظام سیاسى کشور - تشکیل مجلس و تصویب قانون اساسى برگزاری انتخابات مجلس طبق قانون اساسى جدید .

۲. روز جمهوری اسلامی چه روزى است و چرا به این روز نامیده مى شود؟

با برگزاری همه پرسى ۹۸.۲ درصد اکثریت مردم به جمهوری اسلامی رأی مثبت دادند .

۳. قانون اساسى جمهوری اسلامی ایران چگونه تدوین و تصویب شد؟

مجلس خبرگان قانون‌های اساسى کشورهای غربى و اسلامى را بررسى نمود و با توجه به قانون اساسى سابق کشور و مباحثات فقهى و اسلامى تدوین نمود .

* ۴. کدام نهادهای انقلابى پس از انقلاب به وجود آمدند؟

کمیته ی انقلاب اسلامى - سپاه و بسیج و جهاد .

۵. مهمترین دسیسه‌ها و توطئه‌های آمریکا علیه انقلاب اسلامی را در اوایل انقلاب نام ببرید؟

تضعیف و ترور اندیشمندان و یاران امام- ایجاد گروه‌های سیاسی مخالف- آشوب در استانها- کودتا .

۶. مهمترین ابزار توطئه برای آمریکا چه بود؟

ایجاد گروه های سیاسی مختلف در ایران.

*۷. گروه های ضدانقلاب در اوایل انقلاب خواستار چه تغییراتی بودند؟

- تغییر در ترکیب شورای انقلاب - مسلخ کردن گروه‌ها- انحلال ارتش .

۸. اصلی ترین گروه‌های سیاسی پس از انقلاب را نام ببرید؟

- حزب خلق مسلمانان در آذربایجان- حزب دموکرات در کردستان- حزب خلق عرب در خوزستان- حزب خلق بلوچستان

۹. مهمترین جریان سیاسی آغاز گرشورش کردستان چه بود و خواسته آنها را بنویسید؟

حزب دموکرات کردستان و خواهان خودمختاری بودند.

۱۰. وجه مشترک عمده ی گروه‌های سیاسی پس از انقلاب را نام ببرید؟

اغلب آنها کمونیست بودند - وابسته به قدرت‌های خارجی بودند - از تفاوت های قومی و مذهبی استفاده می نمودند.

۱۱. پس از استعفای بازرگان جریان مملکت به دست چه کسی سپرده شد؟

به شورای مملکت سپرده شد توسط امام خمینی.

درس بیست و سوم

۱- اولین رئیس جمهور ایران چه کسی بود؟ حکم او توسط چه کسی تنفیذ شد؟

ابوالحسن بنی صدر و حکم او توسط امام خمینی تنفیذ شد و همچنین نیابت فرمانده‌ای کل قبا به او سپرده شد .

۲- در دوره ریاست جمهوری بنی صدر بین اصول گرایان و جریان چپ گرایان چه اختلافاتی پیش آمد؟

باعث اختلاف در اصول و روش ها به وجود آمد و گروه چپ با حمایت بنی صدر شروع به فعالیت اختلال در فضای جامعه نمود .

*۳- انقلاب فرهنگی در چه شرایطی و با چه هدفی انجام شد؟ در سال ۵۹ و با هدف پاکسازی افراد معاند که در مراکز دانشگاهی نفوذ کرده بودند و همچنین ایجاد تحول در درس‌های آموزش عالی .

۴- بنی صدر چرا و چگونه از ریاست جمهوری عزل شد؟

دلیل کجروی ها احساس مسئولیت نکردن بنی صدر در شرایط خاص آن زمان و مجلس با اکثریت آرا به عدم صلاحیت بنی صدر رأی داد و به تأیید امام رسید .

۵- ترور شخصیت‌های مهم کشور در اول سال ۱۳۵۸ توسط چه گروهی انجام شد؟

گروه فرقان .

*۶- مرحله دوم ترورها در ایران توسط چه گروهی در ایران انجام شد؟

توسط سازمان مجاهدین خلق .

۷- سه مورد از اقدامات تروریستی سازمان مجاهدین خلق را در " سال ۱۳۶۰ " را بنویسید؟

- ترور آیت‌الله خامنه‌ای در ۶ تیر ۱۳۶۰ .

- بمب گذاری در دفتر حزب ریاست جمهوری

- بمب گذاری در محل تشکیل هیئت دولت و به شهادت رساندن رجایی و با هنر .

*۸- دشمنان انقلاب و اسلام برای به سقوط کشاندن انقلاب اسلامی چه اقداماتی انجام دادند؟

تقویت و تشویق دشمنان ضد انقلاب - آشوب های استانی - ایجاد جنگ روانی - حمله نظامی آمریکا به ایران - طراحی کودتا

۹- علت مخالفت دولت آمریکا و برخی کشورهای استعماری با برنامه ی هسته ای صلح امیز ایران چیست؟

این کشورها می خواهند انحصار این دانش در اختیار خودشان باشد و دیگر کشورها به این دانش دسترسی نداشته باشند.

درس بیست و چهارم

* ۱- تاریخ آغاز جنگ تحمیلی را بنویسید؟

۳۱ شهریور ۱۳۵۹

۲- سابقه دشمنی عراق به ایران به چه زمانی بر می گردد؟

به دوران صفویان ، زمانی که دولت عثمانی قصد تصرف ایران را داشت دولت صفوی مانع شد و به مقابله پرداخت .

کانال تلگرامی تاریخ من کانال تخصصی دروس تاریخ دوره دوم متوسطه @tarikheeman3

دانلود از اپلیکیشن پادرس

۳- ارتش عراق کدام استان‌های ایران را به تصرف در آورد و کدام شهرها را اشغال نمود؟

کرمانشاه ، ایلام ، کردستان و خوزستان را به تصرف درآورد و شهرهایی مثل خرمشهر را اشغال و آبادان را محاصره نمود .

۴- چرا در ابتدای جنگ دولت تحمیلی ارتش صدام به پیشرفت های در خاک ایران شد؟

ایران هنوز آمادگی جنگ نداشت و ارتش منسجم نبود .

*۵- نتیجه پیروزی‌های پی در پی ایران در جبهه ی جنگ چه بود؟

تقویت وحدت ملی ، آزادی خرمشهر ، شکسته شدن محاصره آبادان بود .

*۶- صدام چه موقع ندای صلح خواهی سر داد؟

زمانی که نیروهای ایرانی پس از پیروزی‌های پی در پی عراقی‌ها را به عقب راندند .

*۷- چرا در ابتدا ایران آتش بس را قبول نکرد؟

۱- زیرا هنوز بخش‌های زیادی از ایران در تصرف عراقی‌ها بود ۲- صدام در صدد تجدید قبا بود ۳- صدام هزاران نفر از ایرانی‌ها را به شهادت رسانده و خانواده‌های آنها هنوز داغ دار بودند .

*۸- چرا ایران "قطع نامه ۵۹۸" سازمان ملل را پذیرفت؟

در تیر ماه ۱۳۶۷ ایران این قطع نامه را پذیرفت به دلیل ۱- عقب نشینی به مرزهای بین المللی پس از آتش بس ۲- تعیین متجاوز .

۹- پس رحلت امام خمینی چه کسی رهبر جمهوری اسلامی شد؟

حضرت آیت الله خامنه ای و اولین پیام او این بود که هدف و راه امام خمینی را به دقت دنبال خواهیم کرد .

درس بیست پنجم

۱-هدف های اصلی و عمده انقلاب اسلامی چه بود؟

استقلال، آزادی، جمهوری اسلامی.

*۲-نخستین آرمان انقلاب اسلامی چه بود؟

استقلال.

۳- ابعاد استقلال را نام ببرید؟

۱- استقلال فکری ۲- استقلال سیاسی ۳- استقلال اقتصادی

۴- استقلال فکری به چه مفهوم است؟

به این معنا که مردم باور کنند بیگانگان بر آن ها برتری ذاتی ندارند و آنها نیز با و پشت کار خود می‌توانند به سازندگی و پیشرفت برسند .

۵- استقلال سیاسی را توضیح دهید؟

یعنی مدیران و مسئولان کشور در تعیین بین راه و روش‌های کشور تابع بیگانگان نباشند .

۶- استقلال اقتصادی چیست؟

یعنی نداشتن وابستگی در ابعاد گوناگون سیاسی به کشورهای دیگر .

۷- آزادی چیست؟

عبارت است نفی کننده برخی آزادی‌های اصیل فردی و اجتماعی دیگران و خود است اما آزادی بر مبنای منطق و عقل سازگار نیست و مفهومی فرا تر از این دارد.

۸- مردم سالاری دینی به چه معنا می‌باشد؟

یعنی بر اساس آرای مردم و حاکمیت قوانین اسلامی باشد .

* ۹- دست آورد های سیاسی انقلاب اسلامی را بنویسید؟

تغییر رژیم وابسته - استقرار نظام جمهوری اسلامی - تدوین قانون اساسی - استقلال سیاسی .

* ۱۰- چند مورد از ابعاد فرهنگی انقلاب اسلامی را نام ببرید؟

رشد مطبوعات - افزایش سطح آگاهی مردم - گسترش کانون های فرهنگی تربیتی .

۱۱- اقتصاد ایران در دوران قبل از انقلاب بر چه مبنایی بود؟

فروش نفت .

۱۲- چند مورد از دست آوردهای مهم اقتصادی انقلاب را بنویسید؟

۱- تولید بیشتر کالا ۲- توجه عمران روستاها ۳- توصیه امکان بهداشتی ، رفاهی و جاده ها .

*۱۳- از مهم ترین و بزرگترین دست آوردهای فنی و علمی انقلاب اسلامی را نام ببرید؟

دست یابی به فناوری هسته ای .

بیداری اسلامی در جهان اسلام

در درس‌های گذشته با روند بیداری اسلامی در ایران که سرانجام به انقلاب اسلامی منتهی شد، آشنا شدید؛ در این درس با تعریف بیداری اسلامی، علل و زمینه‌های شکل‌گیری آن در دیگر کشورهای اسلامی آشنا می‌شوید.

تعریف بیداری اسلامی

بیداری، از نظر لغوی به معنی هوشیاری و برخورداری فرد از آگاهی است. بیداری اسلامی، به معنای حالت برانگیختگی و آگاهی در امت اسلامی، تجدید حیات اسلام در کالبد فرد و جامعه، دعوت مجدد به اسلام، احیای ارزش‌های اسلامی و بازگشت به خویشتن اسلامی است.^۲

اهداف بیداری اسلامی

عمده‌ترین هدف بیداری اسلامی بازگرداندن دین به عرصه زندگی فردی و اجتماعی است. هدف‌های غایی و متعالی آن، ساختن تمدن جدید اسلامی و در نهایت تأسیس یک تمدن اسلامی با گستره جهانی است که در آن عقلانیت با معنویت، قدرت با اخلاق، دانش با ارزش و علم با عمل جمع شود.^۳

خاستگاه و سرآغاز بیداری اسلامی

بیداری اسلامی متعلق به کشور و منطقه خاصی نیست و به کل جهان اسلام تعلق دارد؛ با این حال

۱. این درس در سال ۱۳۹۲ توسط آقای دکتر علی اکبر ولایتی به عنوان ضمیمه کتاب تاریخ معاصر ایران به طور جداگانه تألیف و منتشر شد. سپس با اعمال تغییراتی به کتاب درسی ملحق گردید.

۲. صوفی نیارکی، تقی، بیداری اسلامی (هویت تمدنی و چالش‌های پیش رو) در اندیشه حضرت امام خمینی و مقام معظم رهبری، تهران، نهضت نرم‌افزاری، ۱۳۹۱، ص ۲۹.

۳. همان، ص ۳۰.

خاستگاه اولیه آن چهار کشور مهم ایران، مصر، عثمانی و هند بوده است. در هر کدام از این کشورها، رخداد‌های مهمی به وقوع پیوست که باعث جهش فکری اندیشمندان، متفکران، مبارزان مسلمان و سپس مردم برای بازیابی هویت واقعی خود، یعنی هویت اسلامی از طریق بازگشت به خویشتن اسلامی شد. آشنایی با غرب نیز به همان اندازه در شکل‌گیری بیداری اسلامی تأثیر داشته است که اندیشمندان و متفکران مسلمان اقدام به مطالعه و سپس مقایسه علل پیشرفت جهان غرب و علل عقب‌ماندگی جهان اسلام کردند. به عبارت دیگر، متفکران و مبارزان مسلمان اقدام به ریشه‌یابی علل افول تمدن اسلامی پس از تجربه کردن دوران درخشان و پرافتخار گذشته و همچنین شکل‌گیری تمدن غرب پس از سپری کردن دوران جهل و تاریکی قرون وسطی کردند.

تعیین تاریخی دقیق برای آغاز بیداری اسلامی کار آسانی نیست؛ اما در هر یک از کشورهای ذکر شده حوادثی رخ داد که نقطه آغازی برای تاریخ بیداری محسوب می‌شود. در اینجا به اختصار این موضوع را در سه سرزمین اسلامی بررسی می‌کنیم.

۱. عثمانی: شکست امپراتوری عثمانی از دولت‌های اروپایی و از دست دادن برخی مناطق مسلمان‌نشین، متفکران این منطقه را به بازنگری در افکارشان واداشت.

۲. مصر: سلطه استعماری انگلستان بر این کشور، نقطه عطفی در تاریخ این کشور محسوب می‌شود و باعث شد اندیشمندان مصری را به تفکر وادارد.

۳. هند: تسلط استعمار انگلیس بر شبه‌قاره هند و شکست مقاومت مسلحانه مسلمانان هند در برابر انگلیسی‌ها، سرآغاز بیداری دانشمندان مسلمان این منطقه بود.

عوامل زمینه‌ساز شکل‌گیری بیداری اسلامی

۱. آگاهی نسبت به عقب‌افتادگی‌های علمی، اقتصادی و اجتماعی جوامع اسلامی؛
۲. آگاهی از پیشرفت‌های مادی و علمی جهان غرب و مقایسه آن با جوامع اسلامی؛
۳. توجه به گذشته پرافتخار و پرشکوه جهان اسلام و موفقیت آن در ایجاد تمدن اسلامی؛
۴. توجه به میراث علمی و غنی اسلام در عرصه‌های مختلف علوم و معارف بشری و نقش دانشمندان اسلامی در هدایت قافله بشری؛
۵. توجه به خرافات، بدعت‌ها و کاستی‌های موجود در عرصه اندیشه دینی در جهان اسلام؛
۶. توجه به تشنه، تفرقه و درگیری‌های فرقه‌ای در جوامع اسلامی؛

۱. ولایتی، *دایرة‌المعارف بزرگ اسلامی (مدخل: بیداری اسلامی)*، تهران، مرکز دایرة‌المعارف بزرگ اسلامی، ۱۳۸۳، ج ۱۳.

۷. استبداد، ظلم، چپاول اموال و بی‌عدالتی حاکمان کشورهای اسلامی؛
۸. وابستگی برخی از سردمداران جوامع اسلامی به کشورهای استعمارگر؛
۹. استعمار کشورهای اسلامی و آگاهی به ابعاد و پیامدهای آن؛
۱۰. آشنایی با مفاهیم جدید فکری، سیاسی و اجتماعی موجود در غرب، از قبیل آزادی، برابری، استقلال و....

برگی از تاریخ

شیخ محمد عبده (۱۲۴۸-۱۲۸۴ ش/۱۸۴۹-۱۹۰۵ م)

متفکر، متکلم، مصلح، مفتی دانشگاه الازهر و روزنامه‌نگار مصری؛ وی از برجسته‌ترین نواندیشان و احیاگران دینی و اصلاح‌طلبان اجتماعی در جهان اسلام، به‌ویژه در جهان عرب محسوب می‌شود. او از شاگردان برجسته سیدجمال‌الدین اسدآبادی بود و از افکار و اندیشه‌های وی نیز تأثیر زیادی پذیرفت. عبده در کنار تدریس و خطابه، به روزنامه‌نگاری هم روی آورد. او به همراه سیدجمال روزنامه «عروة الوثقی» را در پاریس منتشر کرد. عبده توجه خاصی به بحران اندیشه دینی مسلمانان

در مواجهه با تمدن غرب و مقتضیات جدید جهان اسلام داشت. او همچون سیدجمال در پی وحدت جهان اسلام بود و مقالات زیادی در این زمینه نوشت. همچنین با تعصب‌های فرقه‌ای مخالف بود و استبداد داخلی و استعمار خارجی را از عوامل اصلی عقب‌ماندگی مسلمانان می‌دانست. به نهج‌البلاغه توجه خاصی داشت و به قول خودش، وقتی نهج‌البلاغه را کشف کرد، درصدد شرح و نشر آن برآمد. عبده گرایش به اعتدال داشت و توانست نهضت بیداری اسلامی زمانه خود را به سمت اعتدال سوق دهد. این موضوع در آن عصر اهمیت زیادی داشت.

ویژگی‌های مشترک بیداری اسلامی در کشورهای گوناگون

- تمایل برای بازگشت به اسلام راستین و اصیل؛
- توجه به وحدت جهان اسلام؛
- استعمارستیزی و ضدیت با نظام سلطه؛

– مبارزه با استبداد و دیکتاتوری حاکمان؛
– مردمی بودن و حضور گروه‌های مختلف اجتماعی در آن.

برگی از تاریخ

حسن‌البناء (۱۲۸۵–۱۳۲۷ش/۱۹۰۶–۱۹۴۹م)

مبارز اسلام‌گرای مصری بود که به همراه عده‌ای از همفکرانش جمعیت اسلامی «اخوان المسلمین» (الاخوان المسلمون) را در اسفند ۱۳۰۶/ مارس ۱۹۲۸ بنیان نهاد. هدف وی ایجاد پیوند برادری و وحدت امت اسلامی برای بازیابی عظمت و شکوه اسلام از طریق احیای احکام و شعائر مذهبی، مبارزه با فسق و فجور و بی بندوباری، از بین بردن

روحیه تردید و بی‌اعتقادی بود. از نظر وی وحدت امت اسلامی ستون جامعه اسلامی محسوب می‌شد. حسن‌البناء برای تحقق اندیشه‌ها و نظریات خود مؤسسات گوناگون فرهنگی – مذهبی تأسیس و روزنامه «اخوان المسلمین» را منتشر کرد. وی به منظور ارتقای سطح معرفتی و انسانی زنان مسلمان نیز تشکیلات «اخوات المسلمات» را تأسیس کرد. وی همچنین از پیشگامان تقرب مذاهب اسلامی و جزو مؤسسان «جماعة التقرب بين المذاهب الاسلامیة» در قاهره بود. در نهضت بیداری تحت رهبری حسن‌البناء، مسئله صهیونیسم و استعمارگر جدید یعنی آمریکا جایگاه مهمی داشت. با تلاش‌های مستمر او، اخوان المسلمین روز به روز گسترش یافت و شعبه‌های آن از چهار شعبه در سال ۱۳۰۸ش/ ۱۹۲۹م به هزار شعبه در سال ۱۳۲۷ش/ ۱۹۴۸م رسید و بین سال‌های ۱۳۲۵–۱۳۲۷ش/ ۱۹۴۶–۱۹۴۸م نیز شعبه‌های آن در فلسطین، سودان، عراق و سوریه دایر شد. در اوایل زمستان ۱۳۲۷/ اواخر ۱۹۴۸م، اخوان المسلمین خطری جدی برای پادشاهی مصر به‌شمار می‌رفت؛ از این رو، تصمیم به انحلال آن گرفته شد. حسن‌البناء نیز در ۲۳ بهمن ۱۳۲۷/ ۱۲ فوریه ۱۹۴۹ توسط عوامل دولت مصر ترور شد.

حسن‌البناء، با «جدایی دین از سیاست» (سکولاریسم) و نیز ملی‌گرایی غیردینی، به شدت مخالف بود و جدایی دین از سیاست را «نخستین گام سستی و منشأ فساد» می‌دانست. همچنین درباره عرب‌گرایی نیز بر این عقیده بود که اسلام هیچ‌گونه مرز جغرافیایی، یا اختلافات نژادی یا شهروندی را به رسمیت نمی‌شناسد. حسن‌البناء تمام مسلمانان را یک «امت» و کشورهای مسلمانان را تنها یک کشور می‌دانست.

عبدالرحمن کواکبی

بیداری اسلامی در جهان عرب

سرآغاز بیداری اسلامی در جهان عرب به تحولاتی برمی‌گردد که کشورهای عربی از راه‌های گوناگون با فرهنگ و تمدن غربی و نظام سیاسی غرب آشنا شدند و در مقایسه خود با غربی‌ها به عمق عقب‌ماندگی خود پی بردند. متفکران و اندیشمندان مسلمان عرب، یکی از راه‌های رفع عقب‌ماندگی را در بازگشت به اسلام اصیل و راستین دانستند.

بیداری اسلامی در شبه‌قاره هند

بیداری اسلامی در شبه‌قاره هند ارتباط مستقیمی با ورود استعمارگران به هند و سلطه آنان بر این سرزمین داشت. در طول دوران سلطه استعماری انگلستان بر هندوستان، امیران، عالمان و اندیشمندان مسلمان آن کشور برای احیای اسلام و مبارزه با استعمارگران به پا خاستند؛ برخی از طریق مبارزه سیاسی و نظامی و عده‌ای از طریق فعالیت‌های فکری و فرهنگی اهداف خود را تعقیب می‌کردند.^۱ به دنبال استقلال پاکستان از هندوستان در سال ۱۳۲۶ ش/ ۱۹۴۷ م، شخصیت‌ها و جمعیت‌های اسلامی شیعه و سنی جریان بیداری اسلامی را پیش بردند. «نهضت فقه جعفری» که به رهبری مفتی جعفر حسین تأسیس شد، یکی از مهم‌ترین جریان‌های بیدارگری اسلامی در پاکستان بود.

برگی از تاریخ

ابوالاعلی مودودی (۱۹۰۳-۱۹۷۹ م/ ۱۲۸۲-۱۳۵۸ ش)

روزنامه‌نگار، متفکر، احیاگر دینی و فیلسوف سیاسی در شبه‌قاره هند؛ وی یکی از اندیشمندان جهان اسلام است که دیدگاه‌های سیاسی کلامی او تأثیرات عمیقی در جهان اسلام، به‌ویژه در شبه‌قاره هند داشته است. او برای پیشبرد اندیشه‌هایش، ابتدا در سال ۱۹۳۸ م/ ۱۳۱۷ ش مؤسسه دارالسلام و سپس در سال ۱۹۴۱ م/ ۱۳۲۰ ش جماعت اسلامی را برای این کار تأسیس کرد. جماعت اسلامی پاکستان، حزبی است که معتقد به احیای اسلام واقعی بوده است. جماعت اسلامی مخالف تشکیل کشور پاکستان بود اما پس از تقسیم هند، مودودی به پاکستان رفت. او معتقد به بازگشت به سنت‌های اصیل اسلامی و اسلام سیاسی بود. وی دین اسلام را دینی کامل می‌دانست که در تمامی

۱. خامنه‌ای، مسلمانان در نهضت آزادی هندوستان، ص ۲۰؛ موفقی، جنبش‌های اسلامی معاصر، صص ۱۸۸-۲۰۴.

حوزه‌های زندگی انسان اعم از خصوصی و عمومی حضور دارد و به همین سبب نظام سیاسی مورد نظری نیز کاملاً رنگی دینی و اعتقادی داشت. هدف اصلی حزب جماعت اسلامی، تشکیل حکومت اسلامی و اجرای احکام اسلام در کشور پاکستان بود. مودودی تلاش می‌کرد تا با استمداد از اصول دینی، و بهره‌گیری از نظریات جدید سیاسی، نظریه‌ای هماهنگ با جهان امروز و در عین حال کاملاً اسلامی ارائه کند. از مهم‌ترین آثار مودودی، «جهاد در اسلام» است. نشریه‌ای را نیز به نام «ترجمان قرآن» راه‌اندازی کرد که تا پایان عمرش منتشر می‌شد. او در سال ۱۹۵۳م/۱۳۳۲ش دستگیر و به اعدام محکوم شد، اما مدتی در زندان ماند و بعدها مجازاتش تخفیف یافت و از زندان آزاد شد و عاقبت در سال ۱۹۷۹م/۱۳۵۸ش درگذشت.

بیداری اسلامی در عثمانی و ترکیه

بخش مهمی از جریان بیداری اسلامی در عثمانی در واکنش به ناکامی در برابر تهاجم دولت‌های اروپایی و ورود امواج غرب‌گرایی به آن امپراتوری شکل گرفت که در قالب اصلاحات به مرحله اجرا درآمد. بخش دیگری از بیداری اسلامی نیز به دلیل محدودیت‌های ایجاد شده در حوزه نفوذ علما و نیروهای مذهبی پدید آمد. واکنش‌های احیاگرانه اسلامی غالباً از سوی پیروان طریقت‌ها، علما و طلاب علوم دینی بود. در دوره‌های اصلاحات، گام‌های مهمی برای غربی‌سازی نظام اداری و سیاسی، پذیرش نهادهای مدنی غرب، عرفی کردن نظام حقوقی و قضایی صورت گرفت که موجب ضعف نهادها و نظام آموزش دینی شد. متقابلاً، واکنش‌های قابل توجهی از سوی علما و نیروهای مذهبی علیه این جریان شکل گرفت.

پس از فروپاشی امپراتوری عثمانی و شکل‌گیری کشور ترکیه، کمال آتاتورک در آن کشور به قدرت رسید. او به دنبال غربی‌سازی ترکیه و جدایی دین از سیاست بود؛ به همین دلیل جنبش‌های اسلامی مخالف برنامه‌های خود را به شدت سرکوب کرد.

پس از مرگ آتاتورک، اسلام‌گرایان در ترکیه فرصت فعالیت پیدا کردند و مساجد، مؤسسات فرهنگی و نشریات مذهبی رونق یافت. به مرور گروه‌های اسلام‌گرای ترکیه به دو شاخه سنت‌گرا و متجدد تقسیم شدند. سنت‌گرایان از اساس مخالف غرب بودند ولی متجددان در پی یافتن راهی برای سازش میان اصول دین و دستاوردهای دانش نوین بودند.

از ویژگی‌های بارز بیداری اسلامی در ترکیه، روی کار آمدن دولت‌های اسلام‌گرا و سرنگونی آنها با کودتاهای ارتش است که خود را میراث‌دار آتاتورک می‌داند.

علل ناکامی حرکت‌های بیداری اسلامی در گذشته

۱. خودباختگی در برابر توسعه فنی، علمی و مادی تمدن غرب؛
۲. تسلط تحصیل کردگان در جوامع غربی و شرقی در امور مدیریتی، فرهنگی و علمی جوامع اسلامی؛
۳. استیلای نظامی غرب و شرق از طریق تهدید، اشغال و یا کودتا و ایجاد حکومت‌های دست‌نشانده و وابسته؛

۴. غلبه روحیه یأس و ناامیدی بر افکار عمومی مسلمانان و از میان رفتن اعتماد به نفس آنها در امکان ایجاد تغییر و تحول بنیادین؛
۵. ایجاد و غلبه روحیه سازش با حکومت‌های جائز در میان مسلمانان؛
۶. رسوخ و نفوذ تفکرات مادی مکاتب سرمایه‌داری غرب و کمونیستی شرق در جوامع اسلامی؛
۷. نبود رهبران قوی، آگاه و مردمی که بتوانند در آحاد جامعه وحدت و انسجام به وجود بیاورند.

تأثیر پیروزی انقلاب اسلامی بر جریان بیداری اسلامی در جهان اسلام

پیروزی انقلاب اسلامی ایران در درون خود حامل پیام به همه مردم جهان، به خصوص مسلمانان بود. با پیروزی انقلاب اسلامی در ایران روح تازه‌ای به اسلام دمیده شد. مسلمانان احساس هویت و شخصیت کردند و اعتماد به نفس آنها برای مبارزه جهت تأسیس حکومت اسلامی افزایش یافت. به اختصار تأثیرات پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی (ره) را بر جریان بیداری اسلامی در جهان اسلام به شرح زیر می‌توان بیان کرد:

۱. تبدیل رهبری معنوی و مشی سیاسی امام خمینی به الگویی برای حرکت‌ها و خیزش‌های اسلامی؛
۲. احیای کاربردهای دین در عرصه‌های داخلی و بین‌المللی؛
۳. تغییر در مفاهیم رایج فلسفه سیاسی با ایجاد گفتمان دین‌محور و نظریه‌پردازی حول محور دین و به چالش کشیدن مفاهیم رایج در فلسفه سیاسی غرب و شرق؛
۴. تبدیل ایران به ام‌القرای جهان اسلام؛
۵. تبیین راهکارهای عبور از فرهنگ غرب و احیای فرهنگ اسلامی توسط امام خمینی و رهبران جمهوری اسلامی؛
۶. ارائه الگوی جهانی از سوی امام خمینی برای نجات همه ملت‌ها و اثبات کارایی دین در عرصه جهانی؛

۷. ارائه راهبرد «نه‌شرقی، نه‌غربی» در عرصه سیاست خارجی و نفی سلطه سیاسی استکبار

شرق و غرب؛

۸. حمایت از ملل محروم، مستضعف و تحت ستم در سرتاسر جهان؛
۹. الهام‌گرفتن ملت‌های مسلمان از محتوای قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران؛
۱۰. ارائه مدل عملی مردم‌سالاری دینی.^۱

بسترهایی که موجب شد جریان بیداری اسلامی در جهان اسلام از انقلاب اسلامی ایران تأثیر بپذیرد، وجود مشترکات و عناصر تقویت‌کننده همگرایی از جمله ایده واحد، دشمن مشترک، آرمان مشترک، وحدت‌گرایی و مردم‌مداری بوده است.^۲

بیشتر بدانید

نامه امام خمینی (ره) به گورباچف (۱۱ دی ۱۳۶۷ش / اول ژانویه ۱۹۸۹م)

نامه امام خمینی به رهبر شوروی، در حقیقت نامه‌ای بود به تمام کشورهایی که زیر سایه اردوگاه کمونیسم جمع شده بودند. نامه در شرایطی منتشر شد که هنوز ایدئولوژی کمونیسم بر این کشور به‌عنوان یک مجموعه واحد حاکم بود. همچنین، هنوز جنگ سرد تمام نشده بود و دیوار برلین همچنان به‌عنوان نماد جدایی اردوگاه شرق و غرب فرو نریخته بود.

بلافاصله پس از انتشار نامه امام، موجی از اظهارات و تحلیل‌های مثبت و منفی پیرامون آن شکل گرفت؛ اما متأسفانه گورباچف و آن دسته از سیاسیونی که می‌بایست متوجه منظور امام شوند، نشدند. کما اینکه هشت هفته بعد، هنگامی که ادوارد شوارز نادره، وزیر خارجه وقت شوروی در روز ۷ اسفند ۱۳۶۷ پاسخ رهبر شوروی را در حسینیة جماران به اطلاع امام خمینی رساند، روشن شد که حاکمان شوروی بیش از آنکه درصدد تبیین و تحلیل محتوای نامه امام برآمده باشند، سعی کرده‌اند تا اقدامات و اعمال خود را توجیه کنند. به همین علت، حضرت امام (ره) پس از شنیدن سخنان شوارز نادره به او پاسخ دادند: «ان شاء الله سلامت باشند، ولی به ایشان بگویند که من می‌خواستم جلوی شما یک فضای بزرگ‌تر باز کنم. من می‌خواستم دریچه‌ای به دنیای بزرگ، یعنی دنیای بعد از مرگ که دنیای جاوید است را برای آقای گورباچف باز نمایم و محور اصلی پیام من آن بود. امیدوارم بار دیگر ایشان در این زمینه تلاش نمایند». ده سال بعد، یعنی در سال ۱۳۷۸ و در سالگرد رحلت امام خمینی (ره) گورباچف طی مصاحبه‌ای با خبرنگار واحد مرکزی خبر در مسکو از اینکه به هشدارهای آن روز بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران بی‌اعتنایی کرده بود، اظهار تأسف کرد. گورباچف گفت: «من از مطالعه این پیام استنباط کردم که او کسی است که برای جهان نگران است و مایل است من انقلاب اسلامی را بیشتر بشناسم و درک کنم».

۱. منیری، انقلاب اسلامی و احیای کارکردهای دین در عرصه جهانی و تأثیر آن بر بیداری اسلامی، ص ۱۷-۵۰.

۲. شعبانی، پیروزی انقلاب اسلامی ایران طیعه بیداری اسلامی، صص ۳۹۸-۴۰۰؛ مطلبی جونفانی، مؤلفه‌های تأثیرگذار انقلاب اسلامی ایران در بیداری اسلامی، صص ۳۰۳-۳۰۷.

شکل‌گیری امواج نوین بیداری اسلامی

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در تعبیر بیداری، آن را «به ستوه آمدگی بشریت»^۱ و «بازگشت به هویت اسلامی و تمسک به اسلام»^۲ بیان می‌کنند. از نگاه ماهیت‌شناسانه نیز، بیداری پدید آمده را بیداری اسلامی می‌دانند و عنوان‌های دیگری مانند بیداری انسانی و بهار عربی را رد می‌کنند. ارائه الگو برای حرکت‌های آزادی‌خواهانه ضد استبدادی و ضد استعماری در بیداری اسلامی از جمله اهداف آیت‌الله خامنه‌ای در دوران رهبری بوده است. ایشان در نخستین روزهای سال ۱۳۹۰ در این زمینه گفتند که «آنچه من به‌طور قطع عرض می‌کنم، این است حرکتی که در منطقه ایجاد شده، حرکت ملت‌هاست، حرکت امت اسلامی است، حرکت با شعار اسلام است، حرکت به سمت اهداف اسلامی است و نشان‌دهنده بیداری عمومی ملت‌هاست». ایشان ظهور بیداری اسلامی در جهان اسلام را حاصل انقلاب اسلامی ایران و پیروزی ملت ایران می‌دانند.

امام خمینی بیداری اسلامی را از نظر به مرحله عمل آورد و وارد زندگی سیاسی مردم کرد و آن را از یک خرده‌گفتن به گفتن مسلط در عرصه سیاسی جوامع اسلامی تبدیل کرد. پس از ایشان، آیت‌الله خامنه‌ای ادامه‌دهنده راه امام خمینی در تبیین گفتمان بیداری اسلامی گردیدند. رهبر انقلاب اسلامی، امام خمینی را مظهر بیداری اسلامی می‌دانند.^۳ ویژگی دیگر اندیشه بیداری اسلامی در منظر آیت‌الله خامنه‌ای علاوه بر انطباق آن با اندیشه بیداری اسلامی امام خمینی، پیوستگی آن در خط اعتدال آرمان‌گرایی می‌باشد.^۴ ایشان بیداری را حتی فراتر از اسلام و دنیای اسلام می‌دانند و معتقدند که این جنبش تا قلب اروپا هم پیش خواهد رفت. به همین دلیل ایشان در صدد بازتعریف واژه بیداری نیز برآمده‌اند و از واژگان و عباراتی چون «بیداری ملت‌ها»، «بیداری مردم»، «بیداری ملت‌های مظلوم»، «بیداری انقلابی»، «بیداری معنوی»، «بیداری ایمان»، «بیداری جهانی»^۵ و... نام برده‌اند. ایشان همچنین با استناد به آیات گوناگون قرآن، بیداری اسلامی را تحقق وعده نصرت الهی می‌دانند و آن را نتیجه مقاومت آگاهانه امت اسلامی تلقی می‌کنند.^۶

۱. پایگاه اینترنتی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، www.khamenei.ir، بیانات، ۲ اسفند ۱۳۸۹.

۲. همان، بیانات، ۲۲ اردیبهشت ۱۳۸۲.

۳. همان، بیانات، ۱۱ شهریور ۱۳۸۴.

۴. صوفی نیارکی، نظریه بیداری اسلامی، خط اعتدال آرمان‌گرا در حرکت‌های اسلامی در اندیشه مقام معظم رهبری (صص ۱۸۴-۱۸۵).

۵. پایگاه اینترنتی دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله العظمی خامنه‌ای، www.khamenei.ir، بیانات، ۱۴ اردیبهشت ۱۳۹۰؛ همان،

۲۲ شهریور ۱۳۶۸؛ همان، ۲ فروردین ۱۳۶۹؛ همان، ۱۹ بهمن ۱۳۶۸، همان، ۱۴ تیر ۱۳۶۸؛ همان ۱۷ بهمن ۱۳۷۲؛ همان، ۱۲ آبان ۱۳۷۷.

۶. معتمد رضایی، بررسی وعده قرآنی نصرت الهی در بیداری اسلامی از منظر مقام معظم رهبری، صص ۶۱-۷۰.

سید عارف حسین حسینی (۱۳۲۶-۱۳۶۷ ش)

رهبر انقلابی شیعیان پاکستان و رهبر نهضت اجرای فقه جعفری پاکستان؛ وی از علما، دانشمندان و رهبران بیداری اسلامی پاکستان و شبه قاره هند است. او با تحصیل در حوزه علمیه نجف اشرف و حضور در کلاس‌های درس امام خمینی، در شمار یاران و پیروان امام خمینی درآمد. آشنایی وی با امام خمینی سرآغاز دگرگونی فکری و سیاسی او بود. وی در سال ۱۳۵۲ از عراق اخراج شد و به پاکستان بازگشت. در سال ۱۳۵۳ برای ادامه تحصیل راهی ایران شد و رهسپار حوزه علمیه قم گردید. وی به دلیل فعالیت‌های سیاسی در جهت نهضت امام خمینی توسط ساواک دستگیر و از ایران اخراج شد. در سال ۱۳۶۳ وی

شهید عارف حسینی در محضر رهبر انقلاب اسلامی حضرت آیت‌الله خامنه‌ای

به طور رسمی از سوی امام خمینی به عنوان نماینده ایشان در پاکستان انتخاب شد. وی زبان گویای انقلاب اسلامی ایران در پاکستان بود. در بهمن ۱۳۶۳ به عنوان رهبر «نهضت اجرای فقه جعفری» پاکستان انتخاب شد. در نهایت فعالیت‌های فکری و سیاسی وی باعث شد که دشمنان اسلام و تشیع وی را در مرداد ۱۳۶۷ به شهادت برسانند.

حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، رهبر معظم انقلاب اسلامی امواج بیداری اسلامی را از پیروزی انقلاب اسلامی تا کنون به سه دوره تقسیم می‌کند:

۱. موج اول؛ پیروزی انقلاب اسلامی ایران؛
۲. موج دوم؛ پس از فروپاشی کمونیسم؛
۳. موج سوم؛ انقلاب‌های اخیر در کشورهای اسلامی.^۱

بیشتر بدانید

نقشه‌راه بیداری اسلامی در حال و آینده از نظر حضرت آیت‌الله خامنه‌ای، رهبر معظم انقلاب اسلامی

۱. توکل به خداوند و باور قلبی به وعده‌های نصرت الهی؛
۲. به کارگیری خرد، عزم و شجاعت؛
۳. ثبات قدم و استقامت؛

۱. ابوطالبی، سه موج بیداری اسلامی و توجه به اسلام پس از انقلاب اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری، صص ۳۶۵-۳۸۵.

۴. بازخوانی دائمی اصول و شعارهای انقلاب و تطبیق آنها با اصول مسلم اسلامی؛
۵. پرهیز از اختلافات مذهبی، قومی، نژادی، قبیله‌ای و مرزی؛
۶. نظام‌سازی بر اساس الگوی اسلامی؛
۷. اعتماد به نسل جوان و تقویت روح اعتماد به نفس؛
۸. حضور و نقش مردم در مدیریت کشور؛
۹. انتخاب نظام مردم‌سالاری اسلامی؛
۱۰. تفکیک اسلام‌گرایی از تحجر و قشری‌گری و تعصب‌های جاهلانه و افراطی.

الف) بیداری اسلامی در تونس: تونس کشوری اسلامی در شمال آفریقا است که در کنار دریای مدیترانه واقع شده است و به دلیل موقعیت جغرافیایی، سیاسی، تجاری و سوق‌الجیشی، نقش مهمی را در سیاست کلی آفریقا و کشورهای عربی برعهده دارد و به همین علت، از دیرباز مورد طمع قدرت‌های استعماری بوده است. به گونه‌ای که ژول فری، نخست وزیر اسبق فرانسه از تونس به عنوان «کلید خانهٔ فرانسویان» یاد می‌کند.^۱ فعالیت‌های سیاسی در تونس به دلایل مختلف، از جمله نزدیکی جغرافیایی با اروپا، آشنایی اکثریت مردم به زبان فرانسه، وجود مراکز متعدد آموزش عالی، رفت و آمد میلیون‌ها جهانگرد خارجی به خصوص اروپاییان، گسترش فعالیت مطبوعات و به‌طور کلی گسترش آگاهی‌های عمومی مردم، از سایر کشورهای منطقه و جهان عرب بیشتر است. کوشش مردم تونس برای کسب استقلال و آزادی پس از جنگ جهانی دوم افزایش یافت و دولت فرانسه به ناچار استقلال آن کشور را به رسمیت شناخت و در سال ۱۳۳۵ ش/۱۹۵۶م به‌عنوان

تظاهرات مردم تونس علیه دیکتاتور وابسته به غرب

۱. امیرشاهی، لیبی، صص ۱۶-۱۷.

کشوری مستقل شناخته شد، اما به جای روی کار آمدن حکومت مردمی، نظام دیکتاتوری در پوشش حکومت جمهوری بر آن کشور حاکم شد؛ به طوری که تا سرنگونی حکومت زین العابدین بن علی در این کشور تنها دو رئیس جمهور آن هم از طریق انتخابات فرمایشی زمام امور را در دست گرفتند. نیروهای اسلام‌گرای تونس نیز به رهبری شیخ راشد الغنوشی تشکل و انسجام یافتند. با بسترهای مناسبی که حزب النهضة ایجاد کرده بود، خودسوزی محمد بوعزیزی در اعتراض به حکومت دیکتاتوری بن علی، آتش در انبار باروت خشم مردم تونس افکند که به سقوط دیکتاتوری بن علی و فرار او به عربستان سعودی انجامید.

برگی از تاریخ

شیخ راشد الغنوشی (تولد: ۱۰ شهریور ۱۳۲۰ ش/ ۳۱ اوت ۱۹۴۱ م تونس) رهبر حزب

اسلام‌گرای «النهضة» تونس

غنوشی از اوایل دهه هفتاد میلادی به فعالیت سیاسی اسلامی پرداخت. الغنوشی ابتدا جمعیت پاسدار قرآن کریم را تأسیس کرد. به دلیل فعالیت‌های سیاسی چندین بار در زمان حکومت «حبيب بورقیبه» و «زین العابدین بن علی» به زندان رفت و یا تبعید شد. وی بخش عمده‌ای از دوران فعالیت سیاسی خود را با «حركة الاتجاه الاسلامی» پشت سر نهاد و در سال ۱۳۶۰ ش/ ۱۹۸۱ م به ریاست آن رسید. الغنوشی همان سال به ۱۱ سال زندان محکوم شد. اما با روی کار آمدن زین العابدین بن علی در سال ۱۳۶۶ ش/ ۱۹۸۷ م از زندان آزاد شد. وی در سال ۱۳۷۱ ش/ ۱۹۹۲ م دوباره دستگیر شد و به زندان افتاد و سپس به الجزایر و سودان و سرانجام به انگلیس (لندن) تبعید شد. در پی سرنگونی حکومت استبدادی «بن علی» بار دیگر به تونس بازگشته و رهبری مسلمانان این کشور را برعهده گرفت.

یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های تفکر غنوشی اعتقاد وی به جامعیت شریعت اسلامی برای اداره زندگی سیاسی و اجتماعی انسان مسلمان در چارچوب نظامی هدفمند است. وی به شدت از انقلاب اسلامی ایران و نهضت و شخصیت امام خمینی (ره) تأثیر پذیرفته است. به عقیده وی اسلام می‌تواند به کمک اندیشه‌های سیاسی خود هم نظام دموکراسی غربی را در برگرد و نقاط مثبت آن را برای بشر و مسلمانان حفظ کند و هم از رهگذر اصل اسلامی «شورا» یعنی مشارکت امت در حکومت و نظارت مردم بر حاکمان، می‌تواند این تجربه بشری را پر بارتر کند. دغدغه‌های اصلی شخص راشد الغنوشی را می‌توان در اعلامیه تأسیس حرکت اتجاه اسلامی تونس جست‌وجو کرد که یکی از مسئولیت‌های این حرکت «مشارکت در احیای دوباره موجودیت کیان سیاسی و فرهنگی اسلام و یکی از ابزارهای تحقق این مهم، ترسیم چهره‌ای از نظام حکومت اسلامی است».

او آثار گوناگونی دارد که از معروف‌ترین آنها می‌توان به «حرکت امام خمینی و تجدید حیات اسلام» و «ما و غرب» اشاره کرد.

ب) **بیداری اسلامی در مصر** : مصر در شمال قاره آفریقا و در کنار دریای مدیترانه و دریای سرخ قرار دارد.^۱ موقعیت جغرافیایی و سوق الجیشی این کشور به‌ویژه وجود کانال سوئز در آن و همچنین هم‌جواری با فلسطین اشغالی و کشورهای لیبی و سودان، باعث شده است که مصر در جغرافیای سیاسی منطقه نقش حساس و مؤثری را ایفا کند.

جامعه مصری از قدیم‌الایام ساختار مذهبی داشته و خاستگاه بسیاری از پیامبران الهی بوده است. از زمان ظهور اسلام تا دوران معاصر این کشور فارغ از کشاکش‌های سیاسی و مداخلات استعماری، از نظر اندیشه سیاسی و دینی رشد والایی داشته است و علما و متفکران بسیاری را در خود پرورش داده است.

مبارک دیکتاتور مخلوع مصر و او باما رئیس‌جمهور آمریکا

در سال ۱۲۶۰ ش/۱۸۸۱م انگلیسی‌ها، مصر را اشغال کردند. تحت تأثیر تحولات ناشی از جنگ جهانی اول، کوشش مصری‌ها برای رهایی از سلطه استعماری انگلستان بیشتر شد و سرانجام انگلیس به وضعیت تحت‌الحمایگی این کشور پایان داد و در این کشور نظام سلطنتی مشروطه اعلام کرد. در ۱۹۵۲م/۱۳۳۱ش سرهنگ جمال عبدالناصر، پس از آنکه قدرت را به

دست گرفت، نظام مصر را جمهوری اعلام کرد و ناسیونالیسم عربی را ایدئولوژی حکومتی خود قرار داد. بعد از او، انور سادات و سپس حسنی مبارک برای کنار زدن ناسیونالیسم عربی یا پان‌عربیسیم و جایگزینی آن با میهن پرستی مصری محور، تلاش کردند. سادات و مبارک نظامی سکولار بر مصر حاکم کردند و کوشیدند جنبش‌ها و نیروهای اسلام‌گرا را دور از قدرت نگه دارند و با دولت‌های غربی و اسرائیل روابطی دوستانه برقرار کنند.

فساد سیاسی و اقتصادی رژیم حسنی مبارک باعث رشد فعالیت‌ها و جنبش‌های اسلامی به‌ویژه جمعیت اخوان المسلمین شد که در نهایت موجب سرنگونی رژیم دیکتاتوری مصر و سقوط مبارک گردید.

بیداری اسلامی در مصر ریشه‌دار بود و به همین دلیل شعله‌های انقلاب مردم مصر با یک تظاهرات

۱. وزارت امور خارجه، *حزب سیاسی مصر*، تهران، دفتر برنامه‌ریزی و خدمات آموزشی وزارت امور خارجه، ۱۳۷۳، ص ۱.

زبانہ کشید و بہ سرعت بہ مناطق دیگر ہم سرایت کرد. امواج سہمگین انقلاب مردم حسنی مبارک را مجبور بہ تسلیم و شکست کرد.

قیام مردم مصر در میدان التحریر (آزادی)

برگی از تاریخ

محمد غزالی (۱۲۹۶-۱۳۷۵ش/۱۹۱۷-۱۹۹۶م)

شیخ محمد غزالی، از اندیشمندان و فقہای بزرگ اسلامی مصر و یکی از رہبران جمعیت اخوان المسلمین بود. او با تألیف بیش از ۵۰ اثر در حوزه اسلام‌شناسی، یکی از تأثیرگذارترین شخصیت‌های دینی قرن بیستم به‌شمار می‌رود. او یکی از داعیان اندیشہ تقریب مذہب اسلامی بود و برای این کار، تلاش‌های بسیاری را انجام داد. اما پس از گذشت ده‌ها سال، او متوجه شد کہ اصلاحات موضعی، گرہ از بدبختی امت اسلامی نمی‌گشاید و راه چارہ را در بازگشت بہ قرآن و شکستن رویہ تقلید و تقدیس اشخاص و نام‌ها، دید. این روش، همان دیدگاهی بود کہ حدود یک قرن قبل از وی، توسط محمد عبده بہ وجود آمدہ بود، اما با نفوذ و ہابیت و حمایت‌های تلویحی غرب، مکتب اصلاحی عبده بہ انحراف و نابودی کشانده شد. غزالی، ریشہ انحرافات از اسلام راستین را در دوری از قرآن و وجود انواع و اقسام احادیث کذب و جعلی کہ تحت نام سنت نبوی، بہ دروغ بہ اسلام، افترا زدہ شدہ‌اند، می‌دانست. گرچہ بہ او مقام دولتی دادہ شد ولی بہ فعالیت‌های فکری و سیاسی خود وسعت بخشید کہ بہ برکناری او انجامید. پس از آن بہ مکہ رفت و در دانشگاه ام‌القری بہ تدریس پرداخت و پس از ہفت سال مجدداً بہ مصر بازگشت و بہ معاونت وزارت اوقاف رسید. وی پس از مدتی بہ الجزایر رفت و بہ ریاست دانشگاه امیر عبدالقادر منصوب شد و همچنین بہ تدریس درس تفسیر قرآن

پرداخت. شاذلی بن جدید، رئیس جمهور الجزایر نشان لیاقت را که بالاترین نشان آن کشور است، به غزالی داد. عاقبت در ۱۹ اسفند ۱۳۷۵ ش/ ۹ مارس ۱۹۹۶ م در اثر حمله قلبی درگذشت.

غزالی اندیشه اصلاحی خود را با تبلیغ و دعوت درهم آمیخت و به عنوان یکی از داعیان اندیشه تقریب مذاهب اسلامی تلاش‌های بسیاری را انجام داد. ده‌ها سال تجربه و تدریس در مصر، سعودی، الجزایر، قطر و... غزالی را به این نتیجه رساند که راه نجات امت اسلامی از گمراهی و عقب افتادگی در بازگشت به قرآن و ترک خرافات ضد قرآنی است.

یکی از مهم‌ترین بخش‌های حیات فکری غزالی را می‌توان رویارویی فکری وی با سکولاریسم دانست. از نظر او، اسلام دینی جامع است و اصول و احکام آن قابلیت اجرا در همه زمان‌ها و مکان‌ها را دارد. از این رو وی سکولاریسم، به معنای جدایی دین از سیاست و عدم اجرای شریعت اسلامی در حوزه‌های مختلف سیاسی و اجتماعی، را مساوی با ارتداد می‌دانست. وی دوری مسلمانان از تعقل و تجربه‌گرایی را مهم‌ترین عامل عقب‌ماندگی جهان اسلام تلقی می‌کرد.

پ) بیداری اسلامی در لیبی: کشور اسلامی لیبی در شمال آفریقا واقع شده است. حکومت لیبی

به رغم داشتن شالوده‌های اولیه اسلامی، دارای نوعی ایدئولوژی سیاسی سکولار مبتنی بر پان‌عریسم بود. سرهنگ معمر قذافی دیکتاتور لیبی، اسلام را ابزاری برای اجرای منویات خود می‌دانست. با بالا گرفتن قیام مردم لیبی، قذافی در نخستین واکنش، قیام‌کنندگان را مشتی جوان وابسته به القاعده و مصرف‌کنندگان فرصت‌های روان‌گردان توصیف کرد. با ورود ناتو در مسئله لیبی کفه قدرت به نفع مخالفان قذافی سنگینی کرد. سرانجام پس از ماه‌ها درگیری نظامی با سقوط طرابلس، حکومت قذافی سرنگون و خود او کشته شد. نکته جالب در مورد قذافی این است که وضعیت او بیش از هر دیکتاتوری به صدام شبیه بود.

قذافی و سارکوزی رئیس جمهور پیشین فرانسه

سرهنگ قذافی دیکتاتور پیشین لیبی در کنار

نخست‌وزیر انگلستان

ت) بیداری اسلامی در یمن: جمهوری یمن در جنوب شبه‌جزیره عربستان واقع است و دارای نژادهای عرب (۸۶ درصد)، ترک، هندی، ایرانی و سومالیایی است. بیش از ۵۰ درصد یمنی‌ها شیعی مذهب‌اند که غالباً در منطقه صعدة و شمال یمن ساکن‌اند. البته عمده شیعیان یمن زیدی‌اند که بعد از امام سجاد (ع)، زید بن علی (ع) را امام می‌دانند. مردم یمن در پی انقلاب‌های گوناگون در کشورهای اسلامی، اعتراضات و تظاهرات گسترده‌ای را در شهرهای مختلف علیه رژیم دیکتاتوری علی عبدالله صالح آغاز کردند که علی‌رغم طولانی و گسترده بودن مخالفت، با سرکوب شدید مواجه شدند. عاقبت علی عبدالله صالح از یمن گریخت ولی جانشین او نیز همان سیاست‌های غرب‌گرایانه را ادامه می‌دهد. انقلاب یمن همچنان آتش زیر خاکستر است.

قیام مردم مسلمان یمن

ث) بیداری اسلامی در بحرین: بحرین کوچک‌ترین کشور خاورمیانه است و پس از مالدیو کم‌وسعت‌ترین کشور در جهان اسلام می‌باشد. بیش از ۸۰ درصد مردم بحرین شیعه‌اند، اما حاکمیت سیاسی به اقلیت سنی تعلق دارد.^۱ بحرین یکی از مراکز مهم تشیع در دنیا به‌شمار می‌آید. ارتباط و علاقه ساکنان این جزیره با مذهب تشیع به حدی محکم و قوی است که در نزد اهالی شبه جزیره و ساحل نشینان خلیج فارس، کلمه «بحرانی» مترادف با کلمه شیعی به کار می‌رود و اقلیت اهل سنت در این جزیره به نام «اهل البحرین» خوانده می‌شوند، نه بحرانی.

سابقه جنبش‌ها و فعالیت‌های سیاسی در بحرین به سال‌های قبل از پیروزی انقلاب اسلامی، خصوصاً به اوایل دهه ۱۹۶۰ بر می‌گردد.^۲ اما بروز انقلاب اسلامی در ایران را باید منشأ تحولات

۱. نشأت، صادق، تاریخ سیاسی خلیج فارس، تهران، شرکت کانون کتاب، ۱۳۴۴، ص ۴۴۳.

۲. بحرین، تهران، دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی، ۱۳۷۶، ص ۱۶۱.

و دگرگونی‌های جدید سیاسی در بحرین به حساب آورد. مردم بحرین به‌طور جدی خواستار انجام اصلاحات اساسی و برکناری حکومت آل خلیفه هستند و در این راه شهدای زیادی را تقدیم کرده‌اند ولی به دلیل حمایت خارجی از آن رژیم و سرکوب شدید مردم، انقلاب بحرین هنوز به نتیجه نرسیده است.

میدان لؤلؤ، نقطه آغازین قیام بحرینیان

موج ناآرامی‌ها در بحرین از زمانی آغاز شد که درخواست برپایی مجدد پارلمان (که از سال ۱۳۵۴ ش/۱۹۷۵م منحل شده بود) و همچنین درخواست برای به جریان انداختن قانون اساسی را کد مانده، از جانب امیر شیخ عیسی بن سلمان آل خلیفه، بایب اعتنایی روبه‌رو شد؛ حتی این درخواست با خشونت نظامی حکومت روبه‌رو شد.

نقش ولایت فقیه در موج جدید بیداری اسلامی

در بررسی سیر تاریخی نظریه‌پردازی بیداری اسلامی در تاریخ معاصر، دیدگاه‌ها و تئوری‌های گوناگونی توسط علمای سنی و شیعه مطرح شد و مبنای عمل قرار گرفت که بعضی از آنها شاخص‌تر از بقیه بودند.

ولی در بین این مجموعه متفکرین و پیشوایان دینی باید از سه نفر در صدر نظریه‌پردازان عصر جدید و موج جاری بیداری اسلامی نام برد: ۱- آیت‌الله حاج شیخ محمدحسین نائینی ۲- استادحسن البناء ۳- حضرت امام خمینی(ره). مرحوم نائینی برای اولین بار نظریه حکومت مشروطه مشروعه را در کتاب ارزشمند تنبیه‌الامة و تنزیه‌الملّة تبیین و نوعی از مردم‌سالاری دینی را در مقابل دموکراسی سکولار غرب ارائه کرد و بعداً شهید شیخ فضل‌الله نوری با افزودن اصل دوم متمم قانون اساسی،

نظارت پنج نفر مجتهد تراز اول را بر قوانین موضوعه، مشروعیت مشروطه را با خون خود امضا کرد. استاد حسن‌البناء با رد مطلق تبعیت از فرهنگ غرب و حرکت در چارچوب اصول اسلامی و احیای قرآن و سنت، نهضت اخوان‌المسلمین را پایه‌گذاری کرد که بدون تردید اصیل‌ترین حرکت فکری در جریان بیداری اسلامی اهل سنت در عصر حاضر است.

اندیشه و نهضت امام خمینی (ره) نقطه عطف تاریخ دویست ساله بیداری اسلامی در سراسر جهان اسلام بود. دیدگاه جامع حضرت امام خمینی در کتاب ولایت فقیه بر پایه‌های محکم قرآن و سنت و احادیث پیامبر و اهل بیت علیهم‌السلام با پشتوانه فقه، عرفان، کلام، فلسفه و اجتهاد پویای اسلامی پاسخی به سؤالات مسلمانان محروم و تحقیر شده توسط فرهنگ استعمار و سرخورده از مکاتب تقلیدی چپ، راست و التقاطی بود.

ایمان، تقوا، اخلاص، هوشمندی، شجاعت و از خودگذشتگی امام نقش اساسی در عملی کردن نظریه ولایت فقیه داشت.

نکته مهم دیگر، استمرار راه امام توسط آیت‌الله خامنه‌ای، ولی فقیه پس از امام بود. اهمیت حوادثی که در زمان رهبری آیت‌الله خامنه‌ای در صحنه بین‌المللی و منطقه‌ای رخ داد، کمتر از زمان حضرت امام نبود. فروپاشی جهان کمونیسم، حمله عراق به کویت و دو نوبت تهاجم امریکائیان به عراق و اشغال آن کشور، پیروزی حزب‌الله، حماس و جنبش جهاد اسلامی بر رژیم صهیونیستی در جنگ‌های ۳۳ روزه لبنان، ۲۲ روزه و ۸ روزه غزه که همگی این پیروزی‌ها به کمک ایران به دست آمد.

اصول انقلاب‌های کنونی در کشورهای اسلامی

۱. احیای عزت و کرامت ملی؛
۲. اسلام‌گرایی؛
۳. ایستادگی در برابر نفوذ و سلطه غرب؛
۴. مبارزه با رژیم جعلی صهیونیستی؛
۵. مردمی بودن.

عناصر هویتی بیداری اسلامی کنونی

۱. مردمی بودن؛
۲. اسلامی بودن؛
۳. استکبارستیزی.

پیامدهای بیداری اسلامی نوین در کشورهای اسلامی

۱. ایجاد شور و نشاط اجتماعی و احیای خودباوری دینی و اجتماعی در ملت‌های مسلمان؛
۲. از بین رفتن حاکمان دیکتاتور و دولت‌های دست‌نشانده و سرسپرده به نظام سلطه؛
۳. نفوذ و تحکیم روابط اسلامی بین ملت‌ها و دولت‌ها و فراهم شدن زمینه‌های همگرایی مسلمانان؛
۴. فراهم آمدن فرصت برای پیگیری مطالبات منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای خود به‌ویژه در مورد قدرت‌های سلطه‌گر؛
۵. از میان رفتن یا تضعیف پایگاه‌ها و حامیان رژیم صهیونیستی در کشورهای اسلامی دارای تجربه بیداری اسلامی؛
۶. قدرت‌گیری و رشد اقتدار جنبش‌های اسلامی در مقابل رژیم صهیونیستی، به ویژه جنبش‌های حماس، جهاد اسلامی فلسطین و حزب الله لبنان.

بیشتر بدانید

۱. آسیب‌های احتمالی پیش روی بیداری اسلامی
۲. سطحی‌نگری و عدم درک صحیح تعالیم اسلامی؛
۳. نادیده گرفتن نظرات مجتهدان و فقهای اسلامی؛
۴. خودباختگی و تقلید از فرهنگ غرب و دور شدن از هویت اسلامی؛
۵. یأس و وادادگی در برابر فشارهای دشمن؛
۶. برگزیدن شیوه‌های نادرست مبارزاتی؛
۷. تحریک و تطمیع از سوی نظام سلطه؛
۸. تحجر؛
۹. اختلافات مذهبی و فرقه‌ای.

دیدگاه حضرت آیت الله خامنه‌ای رهبر معظم انقلاب اسلامی، در خصوص اهداف بیداری اسلامی

... استکبارستیزی همچون؛ «نفی صریح صهیونیسم، عدالت خواهی، تسلیم نشدن در برابر استبداد و استعمار، سوءظن به اروپا و آمریکا و ناتو و باور نکردن وعده آنها، هدف گرفتن آزادی فلسطین از چنگال صهیونیست‌ها، پرهیز از الگوهای لائیک، لیبرال، ناسیونالیستی و مارکسیستی در نظام‌سازی، قرارداد امت واحده و ایجاد تمدن اسلامی به عنوان بخشی از اهداف نهایی بیداری اسلامی می‌باشد. (۱۳۹۰/۶/۲۶)

مکتب حاج قاسم سلیمانی، مکتب مقاومت

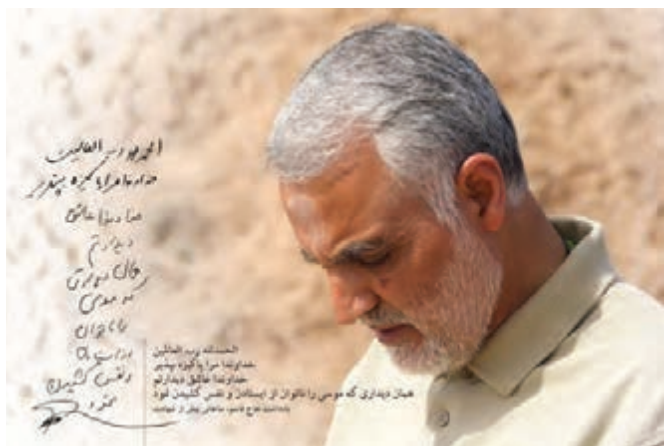
سردار سپهبد شهید حاج قاسم سلیمانی فرماندهی سخت‌کوش بود که از سالیان قبل در سمت یکی از فرماندهان جوان دفاع مقدس و سپس در مقام فرمانده سپاه قدس، تمام زندگی‌اش را صرف تحقق آرمان‌های بلند اسلام و انقلاب کرد. علاوه بر توانایی بالایی نظامی، اخلاق، ایمان و اخلاص این فرمانده شجاع باعث شده بود تا در جایگاه فردی محبوب در میان ملت ایران و در واقع همه ملت‌های آزاده جهان شناخته شود.

شکل‌گیری و تقویت هسته‌های مقاومت در منطقه تا حدی زیاد به تلاش‌های سپهبد سلیمانی مدیون است که از آن جمله می‌توان حزب‌الله لبنان، حشدالشعبی عراق، فاطمیون افغانستان، زینبیون پاکستان و ... را نام برد. از همین رو سرانجام استکبار جهانی به سرکردگی شیطان بزرگ، آمریکا، حضور این فرمانده عاشق امت و نظام اسلامی را تحمل نکرد و در اولین ساعات جمعه، ۱۳ دی‌ماه ۱۳۹۸ش در حمله موشکی ناجوانمردانه در فرودگاه بغداد او و برخی هم‌زمانش در جبهه مقاومت از جمله ابومهدی المهندس را طی یک عملیات تروریستی به شهادت رساند و چنین بود که خون پاک این رهرو راستین اباعبدالله الحسین (علیه السلام) به دست شقی‌ترین آحاد بشر بر زمین ریخته شد.

در تشییع پیکر مطهر سردار دل‌ها از نجف و کربلا تا مشهد و تهران و قم تا کرمان چنان جمعیتی حاضر شدند که در تاریخ بی‌سابقه است. این حضور بی‌سابقه به معنای حمایت از راه و هدف شهید سلیمانی و مهر تأییدی بود بر همراهی مستحکم مردم با رهبر معظم انقلاب اسلامی حضرت آیت‌الله خامنه‌ای در شروع گام دوم آن.

رهبر انقلاب این روز را یک «یوم‌الله» دیگر در تاریخ انقلاب اسلامی دانستند و در این باره فرمودند: «هر جا اخلاص بود، خدای متعال به اخلاص بندگان مخلصش برکت می‌دهد، کار برکت پیدا می‌کند، رشد و نمو پیدا می‌کند، کار به نحوی می‌شود که اثر آن به همه می‌رسد، برکات آن در میان مردم باقی می‌ماند؛ این ناشی از اخلاص است. نتیجه آن اخلاص، همین عشق و وفاداری مردم، همین اشک و آه مردم، همین حضور مردم، همین تازه شدن روحیه انقلابی مردم است. اما اینکه ما بیایم این حوادث را تقویم کنیم، قیمت‌گذاری کنیم، قدر آنها را بدانیم و ببینیم که اندازه و قیمت این حوادث چقدر است؛ در صورتی تحقق پیدا می‌کند که ما به حاج قاسم سلیمانی، «شهید عزیز» و به ابومهدی، «شهید عزیز» به چشم یک فرد نگاه نکنیم؛ به آنها به چشم یک مکتب نگاه کنیم. سردار شهید عزیز ما را با چشم یک مکتب، یک راه، یک مدرسه درس آموز، با این چشم نگاه کنیم آن وقت اهمیت و قدر و قیمت این قضیه روشن خواهد شد. اگر این جور شد، آن وقت این اجتماع مردم، این تجلیل و تعظیم مردم، تکریم مردم معنای دیگری پیدا می‌کند... ملت ایران نشان داد که از خط مجاهدت شجاعانه دفاع می‌کند، ملت ایران نشان داد که به نمادهای مقاومت عشق می‌ورزد، ملت ایران نشان داد که طرفدار مقاومت است، طرفدار تسلیم نیست.»^۱

۱. بیانات رهبر معظم انقلاب در خطبه‌های نماز جمعه ۱۳۹۸/۱/۲۷

پرسش‌های نمونه

۱. بیداری اسلامی را تعریف کنید.
۲. به چهار مورد از عوامل زمینه‌ساز شکل‌گیری بیداری اسلامی اشاره کنید.
۳. سه مورد از علل ناکامی حرکت‌های بیداری اسلامی را در گذشته بنویسید.
۴. پیروزی انقلاب اسلامی چه آثاری بر جریان بیداری اسلامی جهان اسلام داشت؟ (به ۴ مورد اشاره کنید).
۵. ویژگی‌های بیداری اسلامی از نگاه حضرت آیت‌الله خامنه‌ای رهبر انقلاب اسلامی کدامند؟
۶. به سه مورد از پیامدهای امواج نوین بیداری اسلامی اشاره کنید.

اندیشه و جست و جو

جست‌وجو کنید جوانان و نوجوانان چه نقشی در بیداری اسلامی سال‌های اخیر داشتند.

